ISSN 0041—9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. ISTORIE

TOMUL XXXII 1986

ISSN 0041—9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. ISTORIE

TOMUL XXXII 1986

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" DIN IAŞI
Tomul XXXII, s. III a, Istorie 1986

SUMAR

ÎNSEMNĂTATEA ISTORICĂ A FĂURIRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

DE

DUMITRU D. RUSU

Rememorînd istoria de peste două secole a mişcării muncitoreşti din România, istoria celor 65 de ani glorioşi de existenţă şi luptă ai Partidului Comunist Român, urmărind evoluţia clasei muncitoare, clasa cea mai înaintată a societăţii româneşti din epoca modernă şi contemporană, înţelegem că făurirea partidului de tip nou a fost o necesitate obiectivă, o legitate, decurgînd din dezvoltarea istorică a României de-a lungul veacurilor. Partidul comunist îşi află geneza, nemijlocit, în mişcarea muncitorească şi socialistă, în ideile şi preocupările general-democratice, progresiste, larg vehiculate în România modernă, în Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România, constituit cu aproape un secol în urmă. Reliefarea rolului partidului de avangardă a clasei muncitoare presupune a contura, fie şi în linii generale, rădăcinile istorice ale partidului a cărui constituire a fost impusă de întreaga evoluţie a societăţii româneşti în epoca modernă, momentul creării cu semnificaţiile imediate şi de perspectivă, implicarea sa în realităţile României interbelice şi deplina afirmare în noile condiţii de după cel de al doilea război mondial.

Prin rolul său de mobil al istoriei noastre noi, de continuator al celor mai înaintate forţe social-politice şi ideologice, detaşamentul cel mai înaintat al maselor muncitoare din România îşi are sorgintea în întreaga istorie, în ceea ce avem mai progresist ca naţiune, ca popor. Aprecierea tovarăşului Nicolae Ceauşescu referitoare la faptul că „Partidul Comunist Român este moştenitorul şi continuatorul celor mai înalte tradiţii de luptă ale maselor populare pentru formarea poporului român, pentru dezvoltarea limbii şi culturii proprii, pentru afirmarea naţiunii române şi a statului naţional unitar — România"[1], esenţializează marele adevăr istoric, mai actual ca oricînd, referitor la implîntarea organică şi firească a Partidului Comunist Român în realităţile româneşti, la naşterea acestuia ca rezultat necesar al dezvoltării obiective a tot ceea ce a fost progresist, înaintat, la situarea partidului comunist pe coordonatele fundamentale ale istoriei noastre, pe drumul spre progres şi civilizaţie. Sintetizînd, cu putere deplină de convin-

[1] *Nicolae Ceauşescu,* România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 7.*

gere, sorgintea națională, milenară a partidului, adînc împlîntat în întreaga noastră istorie, în expunerea prilejuită de cea de a 65-a aniversare a partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu afirma cu deplin temei că „Partidul Comunist Român este continuatorul logic al mișcării revoluționare și socialiste din România". Totodată, ca exponent al clasei muncitoare și al celor mai înaintate forțe politice, partidul nostru comunist este continuatorul celor mai bune tradiții de luptă pentru dreptate socială și națională, pentru formarea și păstrarea ființei poporului, a națiunii și a statului național unitar român.

Mișcarea revoluționară muncitorească și partidul nostru s-au născut o dată cu apariția clasei muncitoare și pătrunderea ideilor socialismului științific în țara noastră, dar rădăcinile sale, ca ale unui stejar secular, sînt ancorate adînc în pămîntul strămoșesc, în istoria de peste 2500 de ani a dacilor (...) „Setea de libertate și dreptate ne-au lăsat-o moștenire strămoșii, înaintașii, care s-au luptat cu Darius, cu mulți împărați romani (...), cu imperiul otoman, țarist și habsburgic" [2].

Apariția și formarea clasei muncitoare, în contextul realităților social-economice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, o dată cu germinarea și dezvoltarea industriei, se înscrie printre actele capitale ale începutului istoriei moderne. După etapa incipientă de geneză, încheiată în epoca pașoptistă, a doua jumătate a secolului al XIX-lea conturează, definitiv și plenar, noua clasă ca forță social-politică fundamentală în ansamblul societății românești [3]. *Evident, o dată cu geneza și maturizarea clasei muncitoare, atunci cînd erau create toate condițiile pentru constituirea partidului politic al clasei muncitoare, începea „o nouă eră în dezvoltarea luptelor revoluționare de eliberare națională și socială"* [4], *etapa hotărîtoare pentru îndeplinirea idealului deplinei eliberări a maselor muncitoare și a făuririi noilor destine pentru poporul român.*

Paralel și oarecum independent de procesul formării și maturizării proletariatului, în prima sa fază, se manifestă și evoluează mișcarea socialistă [5] *și, în acest cadru, ideologia socialistă, vehiculată de marcanți intelectuali cu vederi progresiste. După faza utopică și democrat-revoluționară, afirmată în prima jumătate a secolului trecut, dat fiind și contextul extern favorabil — ne referim la Internaționala I, Comuna din Paris, activitatea publicistică a lui Marx și Engels — începînd cu deceniile șapte și opt interesul pentru socialismul științific din partea intelectualilor din România se manifestă nu numai în plan teoretic ci și organizatoric. Ființează acum, după 1870, în Iași, București și alte centre din țară, cercurile revoluționare premarxiste, frecventate de tineri intelectuali, mai ales studenți și profesori, avînd la bază gîndirea progresistă românească, fiind legați și de tot ceea ce era nou în gîndirea socialistă europeană inclusiv de ideile lui Marx și Engels.*

---

[2] *Idem*, Cuvîntare la adunarea solemnă organizată cu prilejul aniversării a 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, *Editura Politică, București, 1986, p. 5—6.*

[3] *A se vedea pentru detalii:* Condițiile istorice ale apariției și dezvoltării clasei muncitoare din România. Făurirea și afirmarea partidului său politic (1821—1893), *coordonator Augustin Deac, Editura Politică, București, 1984, 614 p.*

[4] *Nicolae Ceaușescu,* România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Editura Politică, București, 1982, p. 10.*

[5] *Pentru noi date și interpretări referitoare la perioada de început a mișcării socialiste din România a se vedea interesantul studiu,* Începuturile mișcării socialiste din România, *în „Anale de istorie", nr. 4, 1980, p. 122—162.*

Trecerea mişcării socialiste din România pe poziţii marxiste este un proces, evident, greu de fixat în timp. Idei ale teoriei socialismului ştiinţific apar în publicaţiile de după 1870—1880. Studiul program al dr. Russel, publicat în 1880, prelimină trecerea la socialismul ştiinţific. Expresia elocventă a acestui proces o dau publicaţiile socialiste de la începutul deceniului al nouălea[6] *cu precădere „Revista socială", apărută la Iaşi începînd cu 1884*[7] *cît şi programul din 1886, datorat lui Constantin Dobrogeanu-Gherea.*

Procesul adoptării socialismului ştiinţific este de importanţă capitală. Nu putem vorbi însă despre o simplă trecere la marxism, de o răspîndire a acestei ideologii, ci de un fapt mult mai profund. Se va trece la o analiză a societăţii româneşti în perspectiva materialismului dialectic şi istoric, la un act creator susţinut de interesul pentru literatura socialistă[8]. *Ca atare, se poate vorbi despre o receptare, cercetare şi dezvoltare a teoriei materialismului dialectic şi istoric, despre însuşirea creatoare a acestor idei care devin metodă şi model pentru studiul societăţii româneşti. Reţinem deci că noua ideologie, rodind pe un teren prielnic, se axa pe o mişcare organizată, pe un fond general românesc. Este locul să subliniem puternica amprentă a autohtonismului în cadrul manifestărilor socialiste de la noi, mai mult, unele trăsături definitorii proprii în organizarea şi activitatea socialiştilor din România*[9].

La hotarul între ultimele două decenii ale secolului trecut, cînd se derulează şi procesul de unitate între mişcarea muncitorească şi cea socialistă, în planul activităţii teoretice şi practice ne găsim în drum spre organizaţia politică centralizată, partidul muncitorilor, partid care sintetiza o întreagă evoluţie istorică, „Istoria, viaţa, faptele — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu în cuvîntarea la cea de a 80-a aniversare a creării P.S.D.M.R. — demonstrează că formarea partidului muncitorilor a fost rezultatul evoluţiei istorice a poporului nostru, al dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie şi al ascuţirii contradicţiilor de clasă din România acelei perioade, rezultatul condiţiilor obiective create în viaţa societăţii noastre" [10].

Prin urmare, după etapa de germinare şi maturizare în toate planurile, constituirea primului partid politic al clasei muncitoare vine să încununeze o experienţă revoluţionară, aduce pe firmamentul vieţii politice o nouă forţă menită să coordoneze acţiunile maselor de muncitori, ale forţelor democratice, progresiste. Partidul social-democrat, apărut în momentul în care erau cristalizate formaţiunile politice burgheze, va realiza un anumit echilibru în politica internă prin plasarea pe scena politică a noii clase, element de avangardă al forţelor progresiste ; „Crearea Partidului Social Democrat

---

[6] *Dintre publicaţiile socialiste din jurul anului 1880 menţionăm : „Besarabia" (Iaşi, 1879), „România viitoare" (Bucureşti, 1880), „Inainte" (Bucureşti, 1880—1881), „Contemporanul" (Iaşi, 1881—1891), „Dacia viitoare" (Paris-Bruxelles, 1883) ş.a. A se vedea* Presa muncitorească şi socialistă din România *vol. I (1865—1900), partea I (1865—1889), Editura Politică, Bucureşti, 1964, p. 44—273.*

[7] Ibidem, *p. 274—286.*

[8] Activitatea „Partidei socialiste" în anii 1879—1890, *în „Anale de istorie", nr. 6, 1980, p. 139, 147 ş.a.*

[9] *Vezi şi : Dumitru D. Rusu,* Rădăcinile istorice ale Partidului Comunist Român, *în „Analele Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi", tomul XXVII, Istorie, 1981, p. 5—12.*

[10] *Nicolae Ceauşescu,* Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, 30 martie 1973, *Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 17.*

al Muncitorilor din România, în 1893, a deschis era organizării politice a clasei muncitoare la scară națională, a afirmat cu putere rolul clasei muncitoare ca forța socială cea mai progresistă în dezvoltarea națiunii noastre pe calea progresului și civilizației“ [11].

Constituirea partidului muncitorilor este un moment istoric esențial, de mare semnificație, reflectînd stadiul de dezvoltare la care ajunsese muncitorimea organizată, reprezentanții ei de frunte. Cei 63 de delegați, prezenți la Congresul desfășurat între 31 martie și 3 aprilie 1893, aveau conștiința actului pe care îl îndeplinesc. Congresul, temeinic pregătit prin intermediul clubului din București, a avut ca punct central la ordinea de zi dezbaterea și adoptarea programului și statutului partidului, marcînd astfel organizarea P.S.D.M.R. [12].

Importanța istorică a creării P.S.D.M.R. rezidă, de altfel, în întreaga sa activitate. Reținem faptul esențial că partidul clasei muncitoare, înființat pe baza principiilor socialismului științific, a teoriei de clasă a lui Marx și Engels, și-a asumat de la început misiunea istorică de a conduce lupta revoluționară pentru cucerirea puterii politice de către proletariat și celelalte mase muncitoare de la orașe și sate, pentru transformarea socialistă a societății românești. Astfel, anul 1893 este anul nașterii detașamentului revoluționar, de avangardă al clasei muncitoare din România. „Iată de ce — precizа tovarășul Nicolae Ceaușescu — putem spune, cu deplin temei, că adevăratele începuturi ale Partidului Comunist Român — care continuă cele mai înalte tradiții de luptă ale poporului și își are rădăcinile împlîntate adînc în mișcarea muncitorească, socialistă din a doua jumătate a secolului trecut — coincid cu începuturile activității partidului muncitoresc călăuzit de teoria revoluționară marxistă“ [13]. *O dată cu crearea partidului muncitoresc a început, pe scara întregii țări, mișcarea politică organizată a clasei muncitoare. Ancorat în realitățile românești partidul a desfășurat o largă activitate în rîndul maselor muncitoare, și-a spus cuvîntul față de toate marile probleme care frămîntau societatea.*

Existența și activitatea P.S.D.M.R. — în pofida întreruperii vremelnice a existenței timp de un deceniu — înscrie clasa muncitoare, forțele sociale cu largă penetrație în societatea românească, în miezul tuturor problemelor. Ancorat în realitățile social-politice ale țării, partidul muncitorilor din România și-a spus cuvîntul față de toate marile chestiuni care frămîntau societatea românească, preconizînd soluții în conformitate cu interesele de clasă, cu aspirațiile revoluționare ale proletariatului. Alături de problemele vieții interne proprii, organizatorice și ideologice, partidul muncitorilor a luat poziție activă față de situația agrară, industrie, suveranitate și unitate națională, învățămînt și cultură, viață electorală și parlamentară, politică internă și

---

[11] *Idem,* România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Editura Politică, București, 1982, p. 10.*

[12] Condițiile istorice ale apariției și dezvoltării clasei muncitoare din România. Făurirea și afirmarea partidului său politic (1821—1893), *coordonator Augustin Deac, Editura Politică, București, 1984, p. 564—604.*

[13] *Nicolae Ceaușescu,* Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, 30 martie 1973, *Editura Politică, București, 1973, p. 15—16.*

externă a regimului[14] *etc. Prin întreaga sa activitate P.S.D.M.R. a avut relații externe largi, a fost un detașament activ al mișcării muncitorești internaționale*[15].

Dincolo de accidentul din 1899, cu consecințe negative și pozitive, există o deplină continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească de la începutul secolului nostru[16]. *Mișcarea continuă sub conducerea Clubului din București, apar noi forme de organizare și publicații muncitorești. De primul deceniu al secolului nostru se leagă și revitalizarea mișcării sindicale, eforturile pentru refacerea unității politice, ampla dispută cu diverse curente ideologice pentru apărarea teoriei socialismului științific. Sindicatele, reorganizate în jurul anului 1905, consolidate pe plan organizatoric în urma conferințelor din anii 1906—1908, se vor afirma ca nuclee active în coordonarea întregii activități profesionale și politice. Cu toate dificultățile începutului de secol, amplificate de lipsa unui partid al muncitorilor, s-a ajuns totuși la un echilibru între mișcarea politică și profesională; sindicatele, fără a cădea vădit în exagerări anarhico-sindicaliste, preluînd unele din răspunderile politice, vor sprijini efectiv și lupta pentru refacerea partidului*[17].

Refacerea partidului, în urma Congresului din 31 ianuarie — 2 februarie 1910, precedată de o amplă campanie de clarificare ideologică și de combatere a unor curente de factură burgheză, va consemna renașterea organismului politic al muncitorilor pe baze mai trainice, mai apropiat de problemele cu care se confrunta societatea românească în preajma primei conflagrații mondiale. Cu o tentă politică mai pronunțată, cu hotărîrea de a se implica mai mult în viața politică din România, Partidul Social Democrat asigura mișcării muncitorești caracterul organizat, factorul organizator și dinamizator de care era atîta nevoie.

Din complexitatea de probleme abordate de P.S.D.R. după 1910, între care votul universal și reforma agrară părea că vor eclipsa totul, poziția față de războaiele balcanice și primul război mondial va determina, și pentru socialiști, o perioadă de aspre confruntări. Trăind responsabilitatea marilor momente, socialiștii vor acționa, conform propriilor convingeri, în sensul slujirii dezideratelor fundamentale ale națiunii române[18].

După izbucnirea primului război mondial, militanții de frunte ai partidului, au înțeles de la început caracterul imperialist al războiului și au luptat împotriva lui[19]. *Dezvăluind primejdia ce amenința România din partea ambelor tabere imperialiste socialiștii români au militat pentru o politică de neutralitate. Bazîndu-se pe aprecierile lui Marx și Engels asupra rolului re-*

---

[14] *Pentru detalii vezi și: Ion Iacoș,* Partidul muncitorilor din România în viața social-politică a țării 1893—1910, *Editura Politică, București, 1973, 73 p.; Ion Mamina, Vasile Niculae,* Partidul clasei muncitoare în viața politică a României (1893—1918), *Editura Politică, București, 1983, 270 p.*

[15] *N. Copoiu,* Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România 1835—1921, *București, 1971, 176 p.*

[16] *Nicolae Copoiu,* Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910), *Editura Științifică, București, 1966, 281 p.*

[17] Ibidem; *Fl. Dragne,* ș.a., Mișcarea sindicală din România, *vol. 1, Editura Politică, București, 1981, p. 72—130.*

[18] *Ion Căpreanu,* Mișcarea muncitorească în luptele politice din România între anii 1900—1914, *Editura Junimea, Iași, 1983, p. 128—250.*

[19] *Augustin Deac,* Caracterul participării României la primul război mondial, *Editura Politică, București, 1973, 57 p.*

acționar al țarismului, ținînd seama de politica la fel de reacționară a Austro-Ungariei și Germaniei, se ajungea la concluzia, sumbră dar adevărată, că victoria oricărei dintre cele două tabere aflate în conflict lasă României aceeași soartă de a fi înghițită în totalitate și nu întregită. „Nu există nici o alternativă — declara cunoscutul socialist dr. Ottoi Călin — ori neutralitatea desăvîrșită, categoric, oficial declarată, cîtă vreme integritatea noastră teritorială nu va fi atinsă, ori greutățile unui război, fie că-l întreprindem acum, mai tîrziu sau la sfîrșitul conflictului european, cu riscul, cu cea mai mare posibilitate de a fi la sfîrșit zdrobiți și înghițiți de una din cele două puteri uriașe în luptă"[20]*. Pozițiile României în problema națională erau clare, dar aveam nevoie de un răgaz politic și militar pînă la decizia vitală.*

Cu sprijinul dat frontului după intrarea țării în războiul de întregire, cu adeziunea totală și contribuția efectivă la înfăptuirea marelui act național din anul 1918[21]*, masele de muncitori, socialiștii, Partidul Social Democrat intră într-o fază decisivă pentru situarea mișcării socialiste pe baze organizatorice și ideologice mai temeinice, superioare epocii moderne*[22]*.*

Avîntul revoluționar din România anilor 1918—1921 cuprinde mai mult decît grevele și manifestațiile proletare. Prin combativitatea sa crescîndă, ca și prin poziția sa socială și politică, clasa muncitoare se situa în avangarda maselor largi, ~~fiind~~ purtătoarea celor mai înaintate schimbări care s-au petrecut în societatea românească în acea epocă. Latura internă a avîntului revoluționar fiind radicalizarea forței de conducere a mișcării muncitorești. Presiunea maselor, foarte puternică, stăpînește strada la 13 Decembrie 1918. Cu prețul celor 109 morți, muncitorii nu au cedat în fața autorităților care, prin cruzime, încearcă a stăpîni clasa muncitoare care vroia să-și impună drepturile[23]*.*

Contradicțiile din societatea românească de după război, marile răspunderi care revin maselor muncitoare, grefate pe factori externi stimulatori, netezesc calea către reorganizarea Partidului Social Democrat pe baze ferme, comuniste. O dată cu evenimentele din 1918 și începutul anului următor, drumul către făurirea partidului comunist în România era deschis. Acte politice, ideologice și organizatorice, situarea pe cele mai înalte poziții în epocă, nu fac decît să impună cu stringentă necesitate, ca sarcină imediată, reorganizarea Partidului Socialist pe baze teoretice și tactice aparținînd exclusiv teoriei revoluționare a clasei muncitoare, materialismul dialectic și istoric.

Elementul fundamental, dovada înaltei conștiințe muncitorești, a perfectei continuități istorice în teoria și practica mișcării muncitorești și socialiste este calea aleasă din prima clipă pentru revoluționarea organizării muncitorimii, calea transformării în totalitate a Partidului Socialist în partid comunist. Astfel, în anii avîntului revoluționar, s-a militat consecvent, chiar cu prețul unor concesii care nu afectau esența procesului preconizat, pentru reorganizarea întregului partid socialist pe baze noi și transformarea sa în

---

[20] *Citat după :* Ibidem, *p. 25.*

[21] Mișcarea muncitorească din România. 1916—1921. Făurirea Partidului Comunist Român, *Ediția a II-a, Editura Politică, București, 1982, p. 84—106.*

[22] Ibidem, *p. 107—284 ;* Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921), *sub redacția Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, Editura Științifică, București, 1971, p. 72—243.*

[23] *Gheorghe Ene, Constantin Mocanu,* 13 Decembrie 1918, *Editura Politică, București, 1968, 159 p.*

partid comunist. Partidul comunist, care se clădea pe o experiență seculară, pe fondul general al epocii moderne, era reclamat de fenomenele obiective proprii societății românești, de clasa muncitoare în plin avînt revoluționar, de marile răspunderi care reveneau națiunii române și statului național unitar în epoca contemporană.

Rădăcinile istorice, geneza imediată a Partidului Comunist Român marcată de realitățile interne și internaționale postbelice, vin să-i reliefeze necesitatea și, totodată, însemnătatea sa. De aici își trag sorgintea și cele două elemente definitorii pentru făurirea partidului de tip nou, și anume, caracterul necesar și național al măreţului act care se va împlini în 1921.

Necesitatea reorganizării partidului socialist, ca element obiectiv, derivă din marile probleme ale epocii inaugurate de evenimentele din 1918, din cerințele societății care mergea ferm pe calea înnoirilor democratice. Dintre multiplele aspecte care trebuie luate în calcul să avem în vedere avîntul de luptă al maselor, starea generală de nemulțumire care domnea în țară, efervescența de natură revoluționară. In condițiile în care partidul socialist și sindicatele nu mai aveau capacitatea de cuprindere și deschiderea necesară potrivit cerințelor epocii — aceste organizații purtînd și tarele unor tactici depășite, inadecvate momentului pe care îl traversa istoria noastră — logic și firesc, în mod necesar se impunea o restructurare fundamentală a comandamentelor politice, a organizațiilor cu rol central în diriguirea întregii activități.

Acestor cîteva elemente, în măsură să sugereze caracterul necesar, obiectiv, al trecerii la reorganizarea clasei muncitoare, li se adaugă aspectele care dau un profund caracter național actului din mai 1921. Avem în vedere, în atare considerație, dubla semnificație a termenului ; ne referim atît la strînsa legătură cu realitățile, dominanta națională în făurirea partidului, cît și la partid ca expresia cea mai cuprinzătoare a statului național, partid care își va găsi aderență în toate zonele țării. Faptul că noul partid al clasei muncitoare se va crea pe fondul vechiului partid socialist, calea aleasă fiind cea a transformării partidului socialist în partid comunist, semnifică poate în cel mai înalt grad implîntarea adîncă în trupul națiunii române, legătura organică cu tot ceea ce se va impune ca element de progres și civilizație. Să notăm apoi însuși procesul creării, drumul nemijlocit către partid, modul în care au fost tratați factorii externi, cu precădere problema aderării la Internaționala a III-a, totul demonstrînd cu puterea faptului și actului istoric, apărarea marilor interese ale națiunii noastre.

Marea Unire din 1918, victoria epocală a maselor muncitoare din întreaga țară, a creat condițiile unui nou progres în societatea românească, a conferit noi perspective avîntului mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, evenimentul crucial din istoria României a fost însoțit de o vie efervescență politică, în contul căreia un rol tot mai important l-a jucat clasa muncitoare, clasa cea mai avansată a societății ; „Făurirea statului național român unitar — preciza tovarășul Nicolae Ceaușescu — a creat condiții pentru un progres mai puternic al forțelor de producție, a dat noi perspective dezvoltării economico-sociale a țării, creșterii forței și avîntului mișcării muncitorești, revoluționare și progresiste" [24].

---

[24] *Nicolae Ceaușescu,* Expunere la adunarea festivă consacrată sărbătoririi a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român, *Editura Politică, București, 1983, p. 14.*

În condițiile avîntului revoluționar din România și a existenței unui cadru extrem de favorabil, activitatea aripii de stînga, majoritară în Partidul socialist, va milita cu hotărîre pentru ca partidul comunist să se înfăptuiască nu prin desprinderea de partidul socialist a celor ce înțeleseseră deja linia ce trebuia urmată, ci prin convingerea și atragerea marii majorități a acestui partid, prin transformarea lui în partid comunist.

Ampla dezbatere teoretică declanșată în întreg Partidul socialist, care continua de fapt vechea tradiție a dezbaterilor și confruntărilor sincere de păreri, a contribuit atît la consolidarea curentului revoluționar comunist în cadrul întregii mișcări socialiste, cît și la creșterea prestigiului și a influenței partidului socialist în întreaga țară, a întărit convingerea referitoare la necesitatea obiectivă a transformării partidului socialist în partid comunist.

Frămîntările și căutările destinate reorganizării partidului socialist ne-au plasat implicit în cadrul extern, dominat în privința mișcării de stînga de Internaționala a III-a. Întrucît afilierea la Internațională devenise condiție sine qua non *pentru organizarea partidelor de tip comunist, socialiștii din România vor depune o intensă activitate pentru a elucida cît mai realist condițiile afilierii; „au avut loc numeroase întîlniri și tratative cu conducătorii Cominternului, cu Lenin, pentru a stabili principiile și relațiile viitoare dintre partidul revoluționar al clasei muncitoare din țara noastră și Internaționala comunistă. Printre problemele pe care delegația revoluționarilor români le-au susținut erau și cele legate de autonomia și independența partidului, de dreptul său de a-și elabora de sine stătător linia politică, corespunzător condițiilor istorice din România, participarea la Internaționala Comunistă fiind considerată ca o expresie a solidarității internaționale și nu ca un drept al acesteia de a se amesteca în viața partidului nostru"* [25].

După ample dezbateri și căutări, acțiuni politice și organizatorice din anii 1918—1920, după minuțioase pregătiri, Congresul Partidului socialist, care urma să consfințească transformarea lui într-un partid comunist, și-a deschis lucrările la București, în dimineața zilei de 8 mai 1921 [26]. *Prin cele 540 de mandate erau reprezentate un mare număr de localități de pe cuprinsul întregii țări, toate principalele organizații locale ale Partidului socialist. Pe adresa Congresului au fost trimise numeroase declarații de adeziune, scrisori, telegrame și mesaje de salut din partea unor secțiuni ale partidului, a unor grupuri de muncitori, a unor militanți revoluționari care nu puteau participa la lucrări.*

După dezbaterea unui șir de documente referitoare la activitatea și situația Partidului socialist [27], *locul central în lucrările Congresului a fost consacrat dezbaterilor asupra Programului partidului, program inclus în raportul referitor la afilierea la Internaționala a III-a* [28], *prezentat de Gheorghe Cristescu. Raportul pe marginea programului a fost susținut și de un cora-*

---

[25] *Nicolae Ceaușescu,* România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Editura Politică, București, 1982, p. 12.*

[26] Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921), *sub redacția: Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, Editura Politică, București, 1971, p. 397—446;* Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921, *Editura Politică, București, 1966, p. 619—734.*

[27] Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921, *Editura Politică, București, 1966, p. 680—733.*

[28] Ibidem, *p. 420—434, 621—627, 703—723.*

port, prezentat de Mihail Cruceanu, în care se argumenta pe larg misiunea istorică a partidului în noile împrejurări istorice, urmînd ca problema revoluției socialiste să fie pusă nu numai ca un ideal ci în termeni de acțiune. În genere, Congresul a abordat cele mai importante probleme referitoare la direcțiile de evoluție ale României contemporane, cerințele consolidării unificării mișcării muncitorești, participanții fiind unanim animați de ideea reorganizării partidului pe temelii comuniste, astfel încît detașamentul politic, revoluționar al clasei muncitoare să-și poată îndeplini misiunea istorică de înlăturare a vechii orînduiri, de făurire a societății socialiste.

În această atmosferă pe deplin aprobatorie, în seara zilei de 11 mai, prin votul unanim al delegaților — afilierea cu rezerve nu a reprezentat opoziție față de crearea partidului — se consfințea momentul istoric al transformării Partidului socialist în Partidul Comunist Român. Referitor la afilierea la Internaționala a III-a, 428 de mandate s-au pronunțat pentru afilierea necondiționată, iar 111 mandate pentru afilierea cu rezerve față de unele condiții care contraveneau realităților din România, situației din mișcarea muncitorească de la noi.

Partidul Socialist-Comunist din România — cum s-a numit partidul clasei muncitoare pînă la Congresul al II-lea din 1922 — s-a afirmat din primul moment ca reprezentant marcant al proletariatului din întreaga țară, ca forță politică mobilizatoare și diriguitoare a celor mai importante acte destinate progresului, transformărilor cu caracter revoluționar. Astfel, este pe deplin îndreptățită aprecierea, potrivit căreia, făurirea Partidului Comunist Român, „moment istoric de importanță deosebită în mișcarea revoluționară din țara noastră, a marcat o etapă nouă, superioară, atît pe plan politic și ideologic, cît și organizatoric în mișcarea revoluționară din România, în dezvoltarea detașamentului de avangardă al clasei muncitoare, a dat un nou și puternic avînt luptelor politice și sociale desfășurate de masele largi populare din țara noastră“ [29]. O dată cu făurirea partidului comunist, marcîndu-se triumful socialismului științific în mișcarea muncitorească, mișcarea revoluționară din România intră într-o etapă nouă, superioară, a dezvoltării sale.

Discutînd însemnătatea istorică a făuririi Partidului Comunist Român, avem în vedere, de fapt, activitatea partidului, modul în care s-a impus în realitățile generale ale României, contribuția sa la promovarea solidarității muncitorești internaționale. Locul și rolul Partidului Comunist Român în perioada interbelică, în anii marilor răspunderi naționale, inaugurate de actul din august 1944, reliefează și validează, în cel mai înalt grad, dimensiunile prezenței partidului comunist în viața țării.

Perioada dintre primul și al doilea război mondial, frămîntată de mari probleme începînd cu consolidarea unității naționale, apărarea integrității teritoriale și a independenței naționale, lupta împotriva fascismului și războiului, înfăptuirea unor importante prefaceri economice și politice, va pune poporul român în fața unor eforturi deosebite. În ansamblul cerințelor epocii, Partidul Comunist Român, situat în avangarda forțelor democratice, va fi purtătorul de drapel al noului, forța care trebuie să finalizeze evoluția burghezo-democratică a țării, să pregătească condițiile pentru asaltul hotă-

---

[29] Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, *Editura Politică, București, 1975, p. 40.*

rîtor împotriva orînduirii burgheze[30]. *Astfel, idealurile sociale și naționale ale clasei noastre muncitoare, expresia intereselor națiunii române, ale întregului popor, au fost constant promovate de către Partidul Comunist Român, prin activitatea teoretică și practică, prin veritabile bătălii revoluționare, prin situarea sa în fruntea progresului și a păcii.*

Situarea partidului comunist în avangarda forțelor înaintate ale societății românești, poziția sa de consecvent apărător al intereselor fundamentale ale țării, ale maselor muncitoare derivă din trăsăturile sale ca partid de tip nou, din program, din statutul de continuator al celor mai înaintate poziții ale partidului socialist. Dată fiind implicarea profundă a partidului socialist în toate marile probleme ale societății românești din epoca modernă, existau premise temeinice pentru situarea comuniștilor în miezul acțiunilor și inițiativelor destinate a ne apăra statul, ființa națională, integritatea teritorială. Forță politică revoluționară de primă însemnătate, partidul comunist s-a afirmat ca cel mai consecvent și hotărît apărător al intereselor fundamentale ale oamenilor muncii, ale întregii națiuni. „De la crearea sa, în anii grei ai ilegalității — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — înfruntînd teroarea regimului burghezo-moșieresc, Partidul Comunist Român a ridicat sus steagul luptei revoluționare, a condus cu abnegație marile bătălii de clasă, s-a manifestat ca o forță politică cu adevărat națională în stare să răstoarne, prin lupta clasei muncitoare, a maselor largi populare, vechea orînduire bazată pe asuprire și exploatare și să făurească o orînduire socială nouă"[31].

Lupta socială, constantă și ascendentă, mereu mai acută ca finalitate și chiar, forme de manifestare, vizează, pe undeva în proporții cvasi egale, atît ușurarea situației maselor muncitoare în orînduirea burgheză cît și pregătirea asaltului hotărîtor împotriva acestui regim. Astfel, obiectivele luptei sociale, dominate de ceea ce numim, îndeobște, program minimal sau revendicări imediate, aveau în vedere însă și pregătirea bătăliilor decisive împotriva sistemului capitalist, dezideratul suprem al înlăturării acestei orînduiri. De un real interes pentru istoria P.C.R. și a forțelor democratice, pentru istoria generală a țării, este concepția P.C.R. în legătură cu împletirea forțelor de acțiune și a obiectivelor de urmărit. Din acest punct de vedere s-a plecat de la realitățile din țara noastră, unde necesitatea unor cuceriri imediate, care vizau condițiile de muncă și viață, se împletea strîns cu lupta anticapitalistă, antiburgheză. De fapt lupta socială, mai exact activitatea partidului comunist în societatea românească implica multiple aspecte și preocupări. Avem în vedere și poziția față de sistemul de guvernare, lupta pentru o legislație a muncii, apărarea intereselor țărănimii și alte multe obiective.

Alături de organizarea și conducerea nemijlocită a unor acțiuni ca cele din 1920—1933, răscoala din Valea Ghimeșului — evenimente amplu tra-

---

[30] *Vezi și:* Partidul Comunist Român în viața social-politică a României 1921—1944. *Culegere de studii, Editura Militară, București, 1971, 391 p.; Constantin Olteanu ș.a.,* Activitatea Partidului Comunist Român în armată 1921—1944, *Editura Militară, București, 1974, 280 p.*

[31] *Nicolae Ceaușescu,* Cuvîntare la marea manifestare populară din București consacrată aniversării a 55 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, *8 mai 1976, Editura Politică, București, 1976, p. 6.*

tate în istoriografia noastră[32] *— reținem rolul de coordonator și centralizator al P.C.R. pentru toate forțele înaintate, pentru mișcarea generală de opoziție față de regimul burghez, larga vehiculare a ideilor de libertate, dreptate socială. Linia strategică și variatele tactici urmate de partidul comunist ne conduc către împletirea strînsă a luptei legale cu cea ilegală, utilizarea unei game largi de metode și mijloace. Menționăm aici cele aproape 100 de organizații de masă legale conduse sau influențate de partidul comunist*[33]*, presa legală și ilegală, însumînd cîteva sute de titluri*[34]*, folosirea unor forme noi, superioare, de luptă, ocuparea de către greviști a locului de muncă însoțită de mari manifestații de masă.*

Edificatoare pentru tactica suplă și realistă a partidului comunist, pentru modul de armonizare a posibilităților legale și situației de ilegalitate, este activitatea sa electoral-parlamentară din perioada care face obiectul atenției noastre[35]*. După larga participare la alegerile parlamentare din martie 1922, ilegalizarea nu va duce la izolarea partidului de viața electorală a țării. Direct, prin membrii partidului, sau prin intermediul unor organizații legale aflate sub conducerea sau influența sa, P.C.R. va fi activ atît în alegerile parlamentare cît și cu prilejul alegerilor locale. Succesele sînt bine cunoscute*[36] *și de mare însemnătate pe linia democratizării vieții de stat.*

În lupta Partidului Comunist Român pentru apărarea intereselor maselor muncitoare un capitol aparte îl constituie legislația muncii. Parte integrantă din lupta generală a proletariatului, acțiunile maselor muncitoare pentru o legislație a muncii au urmărit reglementarea juridică a relațiilor de muncă, aplicarea legilor promulgate, înlăturarea dispozițiilor legislative cu caracter retrograd. Unele cîștiguri sînt evidente dacă avem în vedere efectele pozitive ale unor legi cum sînt cele referitoare la aplanarea conflictelor de muncă (1920), reglementarea asociațiilor profesionale (1921), inspecția muncii (1927), ocrotirea muncii minerilor și femeilor și durata muncii (1928), contractul colectiv de muncă (1928), înființarea și organizarea camerelor de muncă (1932), jurisdicția muncii (1933), unificarea asigurărilor sociale (1933) ș.a.[37]*. Dar, în întreaga perioadă cercetată, jurisdicția muncii nu a funcționat normal, justiția a fost în aparență un apărător al intereselor claselor dominante și al statului burghez. De aici s-a declanșat lupta clasei muncitoare pentru o legislație cît mai eficientă. Grandioase adunări și mitinguri muncitorești, greve, ample campanii de presă în toate centrele muncitorești din țară sînt o dovadă grăitoare în acest sens.*

Spre deosebire de toate celelalte partide și grupări politice din România interbelică, dintre care unele cu titulaturi țărănești, partidul comunist a

---

[32] *A se vedea Ilie Ceaușescu,* P.C.R. — stegarul luptelor revoluționare din anii 1929—1933, *Editura Științifică, București, 1972, 315 p.; Titu Georgescu și Ladislau Fodor,* Răscoala țăranilor din Valea Ghimeșului (1934), *Editura Politică, București, 1960.*

[33] Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944, *vol. I, II, București, 1970, 1981.*

[34] *Titu Georgescu,* Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă. 1921—1944 (prezentare bibliografică), *Editura Științifică, București, 1963, 384 p.*

[35] *Gh. I. Ioniță,* Electoratul din România în anii interbelici, *Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 304 p.*

[36] Ibidem.

[37] *Ilie Ceaușescu, Nicolae Petreanu ș.a.,* Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944, *Editura Științifică, București, 1972, p. 99—286; Emilian Bold ș.a.,* Concesii și restricții în legislația muncii din România, *Univ. „Al. I. Cuza" Iași, 1980, 281 p.*

militat cu consecvență pentru apărarea intereselor fundamentale ale maselor țărănimii muncitoare, a demascat în fața opiniei publice politica promovată de clasele dominante și a mobilizat masele de la orașe și sate împotriva acesteia. În raport cu perioada existenței Partidului Socialist, „pe un plan superior a fost ridicată lupta pentru cauza țărănimii, precum și pentru făurirea alianței muncitorești-țărănești, o dată cu crearea Partidului Comunist Român, care a înscris în programul său de luptă soluționarea pe cale revoluționară și a problemei agrare“ [38]. În lumina acestor considerente, pentru partidul comunist problema agrară se înscria ca o chestiune capitală de strategie și tactică. Bazat pe teoria socialismului științific, în funcție de realitățile românești, P.C.R. a căutat să determine căile adecvate de făurire a alianței dintre proletariat și țărănime ca o condiție indispensabilă a asigurării succesului luptei pentru progresul societății românești. În perioada interbelică, problema agrar-țărănească a figurat pe ordinea de zi a tuturor congreselor P.C.R., a făcut obiectul unor broșuri, manifeste și al unui număr important de articole publicate în presă. Nu au lipsit greutățile, interpretările eronate, căutările ; dar, ceea ce domină este înțelegerea corectă a situației și rolului țărănimii, înțelegerea necesității imperioase a strîngerii legăturilor dintre muncitori și țărani [39].

Dacă în lupta de clasă la bază stă opoziția ireconciliantă între asuprit și asupritor, în cadrul problemei naționale se manifestă puternic și cercurile diriguitoare, partidele politice burgheze. Evident, diversele clase sociale și forțe politice, aflate pe frontul apărării națiunii, se deosebesc prin țelurile proprii urmărite, formele de acțiune, prin însemnătatea acordată acestor imperative. În activitatea teoretică a partidului comunist și în practica revoluționară față de marile probleme ale națiunii noastre găsim poziții dintre cele mai constructive, situarea fermă și constantă în frontul apărării independenței și suveranității noastre.

O componentă esențială a luptei pentru independență și integritate teritorială o constituie antifascismul, împotrivirea față de tendințele grupărilor extremiste, fidele nazismului, de a ajunge la putere. Cu toate dificultățile generate de unele situații interne și intervenții din exterior, partidul comunist, alături de largi forțe antifasciste, are o importantă contribuție în combaterea ideologiei fasciste, la limitarea tentaculelor extremiste, la barearea căii elementelor legionare către guvern și parlament [40]. De fapt, primul care și-a dat seama de pericolul fascist și s-a ridicat cu hotărîre împotriva acestei doctrine, încă din faza ei de geneză, a fost partidul comunist. Prin organul central de presă „Socialismul“, în 1922, „muncitorimea are datoria să înăbușe așa cum se cuvine“ aceste încercări.

În al doilea deceniu interbelic, cînd fascismul își arăta adevărata sa față, cînd „amenința existența și independența țării“, partidul comunist face din

[38] *Nicolae Ceaușescu,* România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 14, Editura Politică, București, 1977, p. 237.*

[39] Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România, *sub redacția Ion Popescu-Puțuri ș.a., Editura Politică, București, 1969, p. 143—261.*

[40] *Gh. I. Ioniță,* Pentru front popular antifascist în România, *Editura politică, București, 1971, 363 p. ; Idem,* P.C.R. și masele populare, *Ediția a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, 333 p. ;* Împotriva fascismului, *Editura Politică, București, 1971, 272 p. ;* Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României *(Culegere de studii), Editura Militară, București, 1971, 258 p.*

activitatea antifascistă, din apărarea independenței și integrității scopul fundamental. Ținînd cont de faptul că fascismul „nu are rădăcini în masele populare“, dar poate ajunge la putere „prin lovitură de stat“, partidul comunist și-a făurit strategia și tactica pe baza coalizării celor mai largi forțe social-politice, tactica F.U.M. și a F.P.A.[41]. *Această perioadă întruchipează începuturi și realizări parțiale ale unei largi alianțe de forțe social-politice diferite ca orientări și poziții, ca programe intime, dar unite de țelurile fundamentale ale apărării României întregite. Fruntași ai partidului comunist merg pînă la afirmația de largă semnificație, potrivit căreia, între partidele și grupările politice, „în momentul de față, punctele comune sînt cele mai importante și nu deosebirile (...). În momentul de față avem un singur dușman — fascismul. El este cel mai apropiat. Împotriva lui trebuie să ne unim“.*

După declanșarea actelor de agresiune din partea Germaniei, Italiei și Japoniei, dată fiind intensificarea tendințelor revanșarde ale Ungariei hortyste, „creșterea influenței fascismului german în Bulgaria și Iugoslavia“, încă din 1936, partidul comunist insistă pe necesitatea participării directe și active la apărarea țării. Exprimînd poziția sa intransigentă față de atentatele la adresa granițelor legitime, istorice ale țării, P.C.R. se pronunță împotriva oricărei știrbiri a integrității patriei, pentru participarea, alături de întregul popor, la apărarea fruntariilor țării.

Antifascismul forțelor democratice din România s-a împletit cu pozițiile antirăzboinice, cu ideea apărării păcii, a dezarmării, a rezolvării pașnice a conflictelor dintre popoare. De aici poziții favorabile față de inițiativele României de a crea și sprijini organizații defensive regionale (Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică), aprecierea participărilor românești la conferințe internaționale, a politicii de pace și înțelegere față de vecini, față de toate țările.

Pe coordonatele apărării națiunii române, a împotrivirii față de fascism, agresiune, circumscriem și manifestările internaționaliste, sprijinul și solidaritatea cu cei greu încercați de stăpîniri străine, cu cei angajați în apărarea propriilor pămînturi. Sînt bine cunoscute toate manifestările de solidaritate internațională, inclusiv participarea efectivă la lupta de apărare și salvare a popoarelor[42].

Activitatea P.C.R. din cele două decenii interbelice, de apărare a unității și independenței, împotrivirea față de fascism și război, nu a fost ferită de confuzii și greutăți, de influențe nefaste din exterior. Alături de ilegalizare, actele de represiune din partea statului burghez, elementele de scizionism din partidul clasei muncitoare, dificultățile provin și din raporturile cu Internaționala a III-a. Acestea au germinat poziții eronate în probleme de mare importanță, cum au fost: problema agrară, cea națională, caracterul statului român, colaborarea cu alte organizații profesionale și politice, aprecierea unor momente și atitudini în plan extern ș.a. Asemenea teze și aprecieri, supuse marelui examen al vieții și realității, aveau să fie treptat înlăturate, fără a ajunge vreodată opinii de masă.

---

41 *P. Constantinescu-Iași*, Lupta pentru făurirea frontului popular în România, *Editura Academiei R.S.R., București, 1968, 151 p.*

42 *Ion Babici*, Solidaritatea militară antifascistă 1933—1939, *Editura Politică, București, 1972, 276 p.*

După septembrie 1940, cu teritoriul grav ştirbit şi independenţa puternic lezată de colaborarea cu Germania, în anii grei ai dictaturii antonesciene şi ai războiului hitlerist, tot partidului comunist îi revine misiunea de mobil al principalelor acţiuni de opoziţie, el va organiza rezistenţa antifascistă, lupta pentru răsturnarea dictaturii, pentru ieşirea României din războiul hitlerist şi alăturarea ei la coaliţia antihitleristă. „Partidul nostru — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu — a dus o luptă necurmată împotriva războiului antisovietic, a iniţiat şi organizat puternice mişcări de masă pentru sabotarea maşinii de război fasciste, acţiuni de partizani, a militat neobosit pentru unirea clasei muncitoare, a tuturor forţelor democratice şi patriotice în vederea răsturnării guvernului de dictatură militară fascistă şi ieşirea României din acest război nedrept" [43]. Este locul să subliniem că în aceşti ani, consecvent liniei strategice şi tactice anterioare, partidul comunist a urmat acelaşi drum al unirii celor mai largi forţe pe baza unor deziderate fundamentale, comune tuturor structurilor social-politice cu poziţii antihitleriste, antirăzboinice. Aici găsim explicaţia succeselor în lupta de rezistenţă, în pregătirea şi desfăşurarea victorioasă a insurecţiei din august 1944, a revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă.

Marele act istoric din august 1944, rezultat al eforturilor poporului român, poartă puternica amprentă a rolului hotărîtor al Partidului Comunist Român, forţa politică fundamentală în coalizarea şi coordonarea tuturor factorilor şi energiilor care au asigurat pregătirea şi desfăşurarea victorioasă a revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă, declanşată la 23 August 1944. „Înfăptuirea revoluţiei din august 1944 — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu în Expunerea prilejuită de împlinirea a 40 de ani de la înfăptuirea actului revoluţionar de la 23 August 1944 — a constituit rezultatul luptei Partidului Comunist Român, de unire a clasei muncitoare, a ţărănimii, intelectualităţii, a tuturor forţelor naţionale pentru apărarea intereselor întregului popor, a integrităţii şi independenţei patriei noastre" [44].

Reliefarea rolului P.C.R., al maselor muncitoare, al forţelor democratice în pregătirea şi victoria actului revoluţionar din august 1944, rezidă, în principal, în sublinierea modului în care au înţeles să organizeze şi activizeze forţele potrivnice dictaturii şi războiului, în viziunea realistă asupra epocii, asupra evoluţiilor ulterioare. Trebuie să avem în vedere că, în tabloul sumbru şi contradictoriu al anilor de război, partidul comunist, fără să fi fost o vastă organizaţie politică de masă, va constitui, de la început, singurul nucleu, consecvent şi disciplinat, de împotrivire faţă de ameninţările interne şi externe. În acest cadru, Partidul Comunist Român, exponentul marilor interese naţionale, se va situa la înălţimea misiunii care îi revenea, realizînd „împreună cu cele mai diverse forţe politice, patriotice, naţionale, un puternic front împotriva războiului, a hitlerismului" [45]. Impre-

---

[43] *Nicolae Ceauşescu*, România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 17, Editura Politică, Bucureşti, 1979, p. 282.*

[44] *Nicolae Ceauşescu*, Cuvîntare la Sesiunea solemnă (...) consacrată împlinirii a 40 de ani de la înfăptuirea actului revoluţionar de la 23 August 1944, *Bucureşti, 1984, p. 7.*

[45] *Idem*, România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Bucureşti, 1982, p. 17.*

sionează adaptarea rapidă a partidului comunist la noile realități, suplețea și elasticitatea liniei strategice și tactice, înțelegerea partenerilor apropiați și îndepărtați, orientarea către forțele și formele în măsură să salveze țara din situația grea către care se îndrepta. Ceea ce mai poate surprinde și astăzi, fapt care necesită poate încă noi explicații, este orientarea clarvăzătoare, cu uluitoare putere de introspecție asupra viitorului imediat și de perspectivă al României, începînd încă din toamna anului 1940. Desigur, cunoașterea în intimitate a realităților naționale, a raportului de forțe din societatea românească în epoca la care ne referim, judecarea lucidă a situației internaționale, vor fi în măsură să determine decizii de mare însemnătate, un program cuprinzător și realist, program conturat, cu claritate, în anii 1940—1942.

Lupta împotriva dictaturii militare și a războiului a pus comuniștii în fața unei situații extrem de complexe, gravă pentru însăși existența nației. Actul revoluționar din august 1944 este unul din acele momente în care numai hotărîrea generală, forța și vitalitatea unui popor învățat să lupte și să se apere, a reușit să stăvilească forțele distructive, flagelul fascismului care tindea să ducă țara la catastrofa finală. Este cu atît mai mare meritul P.C.R. că, în condițiile interne și externe atît de complexe ale anilor 1940—1944[46]*, a știut și a înțeles să folosească tot ghemul de contradicții interne și externe, să apere cele mai generale interese, fără a renunța la țelurile sale fundamentale, să atragă cele mai diverse clase, pături și grupări sociale în frontul național împotriva fascismului, asigurînd astfel victoria marii revoluții declanșate în august 1944.*

Victoria revoluției din august 1944 a deschis calea unor însemnate prefaceri în viața țării, a poporului român, creînd premisele pentru trecerea la edificarea socialismului. Anii revoluției și construcției socialiste, ai făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate au situat Partidul Comunist Român în miezul întregii activități. Partidul Comunist Român fiind cu adevărat centrul vital al societății noastre socialiste. In ceea ce privește bilanțul și perspectiva construirii socialismului în România, regăsim coordonate istorice care conferă un loc aparte Congresului al IX-lea al partidului între evenimente similare. Congresul al IX-lea, cînd în fruntea partidului este ales tovarășul Nicolae Ceaușescu, va deschide porțile unei noi epoci de grandioase înfăptuiri, de mari mutații în întreaga structură a societății românești, societatea socialistă multilateral dezvoltată.

Inaintarea pe calea socialismului și comunismului, îndeplinirea obiectivelor trasate de Congresul al XIII-lea al partidului, de către secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cu prilejul recentelor întruniri ale organismelor centrale de partid și de stat, vin să întărească rolul conducător al partidului. Consolidarea continuă a unității și coeziunii întregului popor, a tuturor oamenilor muncii, în jurul Partidului Comunist Român, a secretarului său general — tovarășul Nicolae Ceaușescu, reprezintă marea forță motrice a propășirii continue a patriei socialiste.

---

[46] *Gh. Zaharia,* România și rezistența popoarelor din Centrul și Sud-Estul Europei în preajma și în timpul celui de al doilea război mondial, *în vol.* Rezistența europeană în anii celui de al doilea război mondial 1938—1945, *vol. I,* Țările din Europa Centrală și de Sud-Est, *Editura Militară, București, 1973, p. 387—438.*

ASUPRA LEGĂTURILOR DINTRE SPAŢIUL EST-CARPATIC ŞI ZONELE DE STEPĂ ŞI SILVOSTEPĂ NORD-VEST PONTICE LA ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI (SECOLELE XII—VII Î.E.N.)

DE

A. LÁSZLÓ

Una dintre problemele cele mai interesante ale pre- şi protoistoriei europene este evoluţia raporturilor est-vest, între spaţiul nord-pontic şi cel carpato-dunărean. Evident, dinamica acestor raporturi a suferit periodic, în decursul mileniilor, importante modificări, atît în ceea ce priveşte intensitatea, cît şi direcţiile principale. În epoca tîrzie a bronzului (secolele XIII—XII) observăm, bunăoară, expunerea estului spaţiului carpato-dunărean unor puternice influenţe răsăritene, manifestate vizibil în formarea şi în trăsăturile definitorii ale complexului Noua-Sabatinovka, răspîndit spre vest pînă în Podişul Transilvaniei, precum şi în tipurile obiectelor de bronz, aflate acum în circulaţie [1]. Dimpotrivă, o dată cu trecerea la epoca fierului (secolele XII—IX), vor fi „reactivate" curentele etno-culturale vestice şi sudice. În urma acestor importante restructurări vor lua naştere pe un spaţiu vast (incluzînd şi fosta arie Noua-Sabatinovka) două mari complexe culturale, primul caracterizat mai ales prin ceramica sa canelată, răspîndit din valea Tisei şi pînă la cea a Nistrului, iar cel de al doilea, cu ceramică incizată şi imprimată, atestat între valea Mariţei şi bazinul Dunării inferioare, inclusiv sudul şi centrul regiunii cuprinse între Siret şi Nistru [2]. Ca ipoteză de lucru, con-

---

[1] Vezi studiul încă fundamental al lui A. C. Florescu, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Noua*, în „ArhMold", 2—3, 1964, p. 143—216; idem, *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, în „Dacia", NS, 11, 1967, p. 59—94, În legătură cu tipurile obiectelor de bronz din această perioadă v. M. Petrescu-Dîmboviţa, *Quelques problèmes concernant les découvertes de pieces en bronze de la fin de l'âge du bronze en Roumanie*, în „Actes du VIIe CongrIntScPré- et Protohist", Prague, 1, 1970, p. 684—688; A. M. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet*, 1, PBF, XX, 5, München, 1981.

[2] Cf. S. Morintz, *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în „RevIst", 30, 1977, 8, p. 1465—1488, cu bibliografie. V. şi lucrarea bine documentată şi bogat ilustrată a lui B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, 1—2, Bonn, 1976. Pentru spaţiul est-carpatic v. A. László, *La région extracarpatique orientale à la fin du IIe millénaire et dans la première moitié du Ier millénaire avant notre ère*, în „Actes du IIe CongrIntThracologie, Bucarest, 1, 1980, p. 181—187; idem, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu pe teritoriul Moldovei*. Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1985 (în continuare: *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*).

stituirea celor două complexe cuprinzătoare, definite arheologic, poate fi interpretată istoric drept o manifestare a conturării ariilor nord- şi sud-tracice [3], fenomen consemnat abia cu cîteva secole mai tîrziu în izvoarele literare ale antichităţii [4]. Elemente ale lumii tracice carpato-danubio-balcanice, originare din cele două complexe menţionate, vor ajunge în această perioadă pînă în regiunea malului drept al Niprului, influenţînd evoluţia civilizaţiei din zonele de stepă şi mai ales silvostepă nord-vest pontice [5]. Mai rar şi cu o mai mică intensitate, elemente răsăritene pot fi surprinse, totuşi, şi în această vreme, cel puţin în estul spaţiului carpato-dunărean [6]. În perioada următoare (secolele VIII—VII, sau chiar IX—VII), elementele carpato-danubiene vor fi active în continuare, fapt elocvent ilustrat prin răspîndirea spre est a descoperirilor de tip Basarabi [7]. În acelaşi timp observăm însă şi o penetraţie mai puternică a unor elemente răsăritene spre vest, pînă în Europa centrală, fenomen legat de mult discutata problemă cimeriană sau de aşa-zisul „orizont" ori „cerc cultural" traco-cimerian [8].

Aici şi acum, nu ne putem propune o analiză în ansamblu a vastei problematici schiţate mai sus, sau a contribuţiei „Hallstattului tracic", în general, la geneza şi evoluţia culturilor din vecinătatea răsăriteană a spaţiului carpato-danubian. În paginile următoare vom încerca să discutăm doar unele aspecte într-o nouă interpretare, insistînd cu deosebire asupra unor probleme controversate.

I

În perioada imediat următoare culturii Noua, cea mai mare parte a teritoriului Moldovei a fost locuită de populaţia grupului Corlăteni care formează, împreună cu descoperirile de tip Chişinău-Lukaşevka din regiunea pruto-nistroviană, cea mai importantă cultură hallstattiană timpurie cu ceramică canelată din spaţiul est-carpatic. În aceeaşi perioadă, în Podişul Sucevei este atestat grupul Grăniceşti al vastei culturi intra- şi extracarpatice Gáva-Holihrady, de asemenea cu ceramică canelată, iar Cîmpia Siretului şi a Covurluiului făcînd parte din aria grupului Tămăoani al complexului cultural

---

3 S. Morintz, *op. cit.*, p, 1480—1484.

4 În legătură cu interpretarea etno-istorică a datelor arheologice privind lumea tracică şi geto-dacică a se vedea, cu bibliografie, D. P. Dimitrov, *Troia VIIb2 i balkanskite trakijski i mizijski plemena*, în „Archeologija" Sofia, 10, 1968, 4, p. 1—15; I. Nestor, *Les grands problèmes de l'héritage de l'époque des métaux*, în „Sources archéologiques de la civilisation européenne", Bucarest, 1970, p. 69—75; S. Morintz, *op. cit.*; A. Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în „RevIst", 32, 1979, 12, p. 2261—2284; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Premisele civilizaţiei geto-dacice*, în „ArhMold", 9, 1980, p. 63—68; G. I. Georgiev, *Die örtlichen Wurzeln der prähistorischen Entwicklung in Bulgarien und die Genesis der urthrakischen Kultur*, în „DritterIntThrakKongr", 1, Sofia, 1984, p. 67—74; M. Garašanin, *Zur ethnischen Zugehörigkeit der bronzezeitlichen Bevölkerung im serbischen Morava-Gebiet*, *ibidem*, p. 182—185.

5 Cf. A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, Moskva, 1979, cu bibliografie, şi lucrările citate în notele noastre.

6 Această problemă a fost discutată recent de A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, passim.

7 Cf. notele 62—65.

8 În legătură cu această problemă, cu toată bibliografia anterioară, v. J. Bouzek, *Caucasus and Europe and the Cimmerian Problem* (Acta Musei Nationalis Pragae, 37, 1983, No. 4). Cf. şi A. László, *Cimerienii în opera lui Vasile Pârvan*, în „ArhMold", 11, 1987, p. 41—50.

cu ceramică incizată și imprimată [9]. Dacă răspîndirea spre est a unor elemente ale celor două culturi cu ceramică canelată, menționate mai sus, a fost mai demult sesizată atît în arheologia românească cît și în cea sovietică, prezența în această vreme pe teritoriul Moldovei a unor elemente originare din stepele nord-pontice a fost mai puțin remarcată în literatura noastră de specialitate. Iată de ce revenim acum asupra unor descoperiri mai vechi, cărora le poate fi dată acum o nouă interpretare.

În cadrul necropolei hallstattiene de la Vaslui-Curțile Domnești [10] au fost descoperite, în cursul săpăturilor de salvare din anul 1958, și două morminte de inhumație, nr. 4 și nr. 6, primul datat de cercetătorul obiectivului în secolele VIII—VII, iar cel de al doilea în secolele VII—VI î.e.n. [11]. Amîndouă mormintele au fost mult deranjate, din cele două schelete păstrîndu-se doar un astragal (M 4), respectiv o calotă craniană și alte cîteva oase fragmentare (M 6). În ceea ce privește inventarul, în M 4 a fost descoperit un vas întreg, lucrat din pastă consistentă, de culoare neagră, avînd corpul globular, ușor alungit, gîtul scurt, arcuit, relativ îngust și marginea răsfrîntă în afară. Din același mormînt mai provin fragmentele unui vas spart, care nu a putut fi reconstituit și nu a fost nici ilustrat. Mormîntul 6 conținea fragmentul părții inferioare a unui vas de formă bitronconică, lucrat din pastă neagră, cu lustru la partea exterioară (căruia i se publică numai profilul), precum și un colț de mistreț (probabil o amuletă) și două așchii de silex cu retușe. Vasul întreg al mormîntului 4, probabil și cel al M 6, sînt de tip Belozerka, cultură care urmează grupului Sabatinovka în regiunea stepelor nord-pontice [12]. Cele două morminte sînt, prin urmare, anterioare perioadei în care au fost datate inițial, putînd fi atribuite Hallstattului timpuriu. Ele sînt contemporane, în felul acesta, cu mormintele de incinerație nr. 9/1976 și 10/1979, descoperite în același loc și datate de cercetătorul necropolei în secolele XI—IX î.e.n. [13], morminte pe care noi le-am încadrat ulterior în grupul Corlăteni [14]. Susținînd această contemporaneitate, nu sîntem în măsură, deocamdată, să precizăm dacă cele două morminte de inhumație, nr. 4 și 6, au aparținut și ele populației grupului Corlăteni și atestă doar o influență Belozerka sau dacă ar trebui atribuite chiar purtătorilor culturii din urmă. Avînd în vedere ritul și inventarul funerar deosebit, cea de a doua posibilitate nu trebuie, desigur, exclusă.

Datarea acestei mici necropole, sau cel puțin a începutului ei, este înlesnită de aflarea în M 9 a unui ac de bronz cu capul biconic, ornamentat cu linii orizontale paralele incizate [15], avînd analogii apropiate în depozitele de bronzuri de la Șpălnaca II și Tăşad, atribuite orizontului Hallstatt A 1 din Transilvania [16]. Această datare timpurie a începutului

---

[9] Cf. A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu*, p. 7—13 și tabelul de la p. 22.

[10] Al. Andronic, *Descoperirile traco-geto-dacice de la Vaslui*, în „CercetIst", 12—13, 1981—1982, p. 118—121.

[11] *Ibidem*, p. 120, fig. 2; 6/3 (M 4), p. 120—121, fig. 5/9; 6/1 (M 6).

[12] Cf. A. I. Meljukova, *op. cit.*, p. 35—36. În legătură cu cultura Belozerka v. și recenta carte a lui I. T. Černjakov, *Severo-Zapadnoe Pričernomor'e vo vtoroj polovine II tys. do n.e.*, Kiev, 1985.

[13] Al. Andronic, *op. cit.*, p. 118—120, fig. 5/6; 6/6 (M 9); 6/2, 4 (M 10).

[14] A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu*, p. 6, 10.

[15] Al. Andronic, *op. cit.*, fig. 5/6; A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu*, p. 10.

[16] M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 108—113, pl. 210/17—18; 213/5.

grupului Corlăteni (şi, în acelaşi timp, a legăturilor dintre culturile Corlăteni-Chişinău şi Belozerka) este susţinută şi stratigrafic, datorită recentelor observaţii făcute în aşezarea de la Cîndeşti, situată la marginea Subcarpaţilor Vrancei. Succesiunea stratigrafică a acestei aşezări este extrem de importantă deoarece după un strat al culturii Noua urmează un nivel de locuire cu ceramică canelată, de tip Corlăteni, suprapus, la rîndul său, de un alt nivel hallstattian timpuriu care corespunde, după opinia cercetătorilor obiectivului, sfîrşitului fazei Babadag I sau unei etape intermediare între fazele Babadag I şi „Babadag II-Stoicani-Cozia“ [17]. Hotărîtor ni se pare faptul că în ceramica acestui nivel ornamentul imprimat este încă necunoscut, decorul caracteristic al vaselor fiind cel incizat [18]. Avînd în vedere criteriile de periodizare a culturii Babadag, acest nivel oricum este anterior fazei Babadag II, respectiv grupului Cozia, cu ceramică imprimată, a căror evoluţie începe în secolul X î.e.n., respectiv în etapa Hallstatt B 1, în termenii cronologiei central-europene [19]. Nivelul hallstattian cu ceramică incizată de la Cîndeşti poate fi datat, astfel, în a doua jumătate a fazei Hallstatt A, iar nivelul anterior, de tip Corlăteni, în prima jumătate a aceleiaşi faze care nu începe, probabil, înainte de mijlocul secolului XII î.e.n. [20]

Un alt grup est-carpatic de la începutul Hallstattului, care prezintă legături cu cultura Belozerka, este grupul Tămăoani, răspîndit în regiunea de cîmpie din sudul Moldovei, grup făcînd parte din acel „orizont“ cu ceramică incizată ce constituie preludiul marelui complex balcano-danubian cu ceramică imprimată Pšeničevo-Insula Banului-Babadag-Cozia [21]. Cu ocazia săpăturilor efectuate în anul 1949, în groapa 2 a aşezării de la Tămăoani a fost descoperit un vas întreg, pîntecos, avînd diametrul maxim în partea superioară a corpului, gîtul larg şi relativ înalt, aproape cilindric, iar marginea uşor răsfrîntă în afară [22]. Vasul este de tip Belozerka [23] şi îşi are o bună analogie în vasul mormîntului 4 de la Vaslui, descris mai sus.

Discutînd recent originea şi evoluţia grupului Tămăoani, am remarcat faptul că în decorul ceramicii din aşezarea eponimă predomină elementele moştenite din epoca bronzului, lipsind, încă, vasele ornamentate cu şiruri de cercuri concentrice cu tangente incizate, tipice pentru faza Babadag I, prezente în alte aşezări (Vînători, Cîndeşti), care aparţin, probabil, unei etape ceva mai recente [24]. Apelînd din nou la stratigrafia de la Cîndeşti,

---

[17] A. C. Florescu, M. Florescu, *Aspecte ale civilizaţiei traco-getice în zona de curbură a Carpaţilor răsăriteni*, în „StudiaAntArch“, 1, 1983, p. 74—75.

[18] *Ibidem.* Informaţii suplimentare de la autori, pentru care mulţumim şi pe această cale.

[19] S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în „Dacia“, NS, 8, 1964, p. 101—118; idem, *Probleme ale Hallstattului timpuriu din zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, în „Peuce“, 2, 1971, p. 19—25; A. László, *O aşezare hallstattiană la Cozia*, în „ArhMold“, 7, 1972, p. 207—224; idem, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 13—15; B. Hänsel, *op. cit.*, p. 120—151.

[20] A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 10—13, 20—21.

[21] Idem, *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului“ hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, în „MemAntiq“, 9, 1986 (sub tipar).

[22] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cercetări arheologice în aşezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani*, în SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 771, fig. 7/1.

[23] A. I. Meljukova, *op. cit.*, p. 35.

[24] A. László, *op. cit.*, în nota 21; idem, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 11—13.

etapa reprezentată de așezarea de la Tămăoani ar putea fi datată în răstimpul corespunzător nivelului de tip Corlăteni de la Cîndești, deci la începutul Hallstattului, în intervalul cuprins între cultura Noua și faza Babadag I.

Interpretate în această conexiune, cele două vase de tip Belozerka, perfect analoage, descoperite în necropola de la Vaslui și în așezarea de la Tămăoani au o dublă semnificație. Ele dovedesc, mai întîi, că legăturile dintre spațiul est-carpatic și stepa nord-vest pontică nu au fost cu totul întrerupte nici în perioada post Noua-Sabatinovka. Nu este mai puțin important, apoi, ca cele două descoperiri marchează un contact cronologic timpuriu între grupele Corlăteni, Tămăoani și Belozerka care poate fi datat, probabil, încă în prima jumătate sau către mijlocul fazei Hallstatt A, conform cronologiei central-europene.

II

În a doua jumătate a Hallstattului timpuriu (secolele X—IX î.e.n.) în spațiul cuprins între valea Siretului și cea a Prutului, pînă în Podișul Central Moldovenesc inclusiv (înlocuind grupul Tămăoani și ocupînd o parte a ariei grupului Corlăteni) se va răspîndi grupul Cozia, făcînd parte, împreună cu grupele culturale înrudite mai sudice Babadag II, Insula Banului și Pšeničevo, din marele complex cultural cu ceramică imprimată balcano-danubian, cu ramificații pînă în Asia Mică (Troia) [25]. Datarea în secolele X—IX a grupului Cozia (numit, uneori, în literatura de specialitate, și Stoicani-Brad, Cozia-Pocreaca, Stoicani-Cozia sau Cozia-Brad) se bazează în primul rînd pe fibula de tip egeean, descoperită în așezarea de la Brad [26]. Această datare este întărită și de poziția cronologică similară a fazei Babadag II și a grupului Pšeničevo (amîndouă prezentînd legături cu lumea protogeometrică tîrzie) [27], de raportul temporal dintre așezarea de tip Cozia-Babadag II de la Stoicani și necropola care o urmează, datată, mai nou, în secolul VIII î.e.n. [28], și, în sfîrșit, de legăturile grupelor culturale cu ceramică imprimată cu unele grupe cu ceramică canelată, datate în Hallstatt B (Mediaș [29], faza mai recentă a culturii Corlăteni-Chișinău [30]).

Problema contactelor dintre grupele culturale balcano-danubiene cu ceramică imprimată și vasta zonă de silvostepă întinsă între Prut și Nipru stă

[25] Cf. nota 19 și Hänsel, *op. cit.*, p. 151—236 ; S. Morintz, P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României — Insula Banului*, în SCIV, 20, 1969, 3, p. 393—423 ; A. László, *Începuturile primei vîrste a fierului pe teritoriul Moldovei. Unele rezultate și probleme*, în „CercetIst", 7, 1976, p. 70—72 ; idem, *op. cit.*, în „Actes du IIe CongrInt Thracologie", 1, 1980, p. 185—186.

[26] A. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien. (Die Basarabi-Kultur)*, în „Dacia", NS, 9, 1965, p. 119, fig. 8. Valoarea cronologică a fibulei, ca și analogiile ei au fost discutate pe larg și cu competență de B. Hänsel, *op. cit.*, p. 139—140.

[27] Cf. B. Hänsel, *op. cit.*, p. 133—134, 209—213. După cum subliniază autorul german, cea mai sigură dovadă pentru existența fazei Babadag II în secolul al X-lea î.e.n. o constituie un capac de pixidă (reprodus de autor în pl. 46/6), asemănător pînă la detalii cu un exemplar descoperit în mormîntul 37 al necropolei de la Kerameikos din Atena, datînd din perioada protogeometrică tîrzie.

[28] M. Petrescu-Dîmbovița, *Elemente de caracter iliric în mediul tracic din estul României*, în „MemAntiq", 4—5, 1972—1973 (1976), p. 85—88 ; B. Hänsel, *op. cit.*, p. 140—143 ; A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu*, p. 15—16.

[29] Cf. T. I. Musca, *Interpretări arheologice*, în „Apulum", 18, 1980, p. 75—80.

[30] A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu*, p. 11, 14. Cf. și nota 54.

de peste două decenii în atenţia cercetătorilor. O dată cu publicarea primelor rezultate ale săpăturilor de la Babadag, s-a atras deja atenţia asupra prezenţei în ceramica culturii Černoles din regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu a unor influenţe ale Hallstattului timpuriu istro-pontic [31]. După conturarea celorlalte grupe culturale cu ceramică imprimată din spaţiul carpato-dunărean s-a putut preciza că, de fapt, în aria culturii Černoles sînt difuzate nu numai elemente (motive ornamentale, mai ales) de factură Babadag, dar şi de tip Insula Banului, Pšeničevo şi Cozia (respectiv, „Stoicani-Brad") [32]. În desfăşurarea acestui proces un rol intermediar l-a avut, fără îndoială, grupul înrudit, cu ceramică incizată şi imprimată, Saharna-Solonceni, de pe teritoriul actual al R.S.S. Moldoveneşti. Însemnătatea istorică reală a acestui grup nu a putut fi multă vreme înţeleasă, în primul rînd din cauza datării lui eronate, controversată şi astăzi. Stabilirea locului grupului Saharna-Solonceni în contextul Hallstattului timpuriu din spaţiul balcano-ponto-danubian, în general, şi din zona pruto-nistroviană, în special, este mult îngreunată şi de publicarea deficitară a descoperirilor arheologice care îl caracterizează. Datat iniţial după grupele Chişinău-Lukaşevka şi Şoldăneşti, la începutul „perioadei scitice timpurii" (secolul al VII-lea — prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.), grupul Saharna-Solonceni a fost comparat cu monumentele Černoles tîrzii şi de tip Žabotin [33]. Mai mult, s-a formulat şi ipoteza originii răsăritene a acestui grup, prin pătrunderea pe malul drept al Nistrului a purtătorilor culturii Černoles tîrzii [34]. Revenind, în 1972, asupra problemelor Hallstattului din regiunea pruto-nistroviană, sub influenţa (mărturisită) a noilor cercetări din România, A. I. Meljukova a „ridicat" datarea grupului Saharna-Solonceni în a doua jumătate a secolului al VIII-lea — prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., admiţînd ca începuturile sale să atingă, eventual, limita dintre secolele IX—VIII, iar existenţa lui să se prelungească pînă la începutul secolului al VI-lea î.e.n. Grupul Saharna-Solonceni este considerat, astfel, ca urmînd în mod direct după grupul Chişinău şi ca fiind contemporan (în aceeaşi arie relativ restrînsă !) cu grupul Şoldăneşti. În ceea ce priveşte constituirea grupului studiat, se recunoaşte rolul unor influenţe de tip Babadag, Insula Banului şi Stoicani-Brad, cu rezerva apariţiei grupului Saharna-Solonceni numai în ultima etapă a existenţei aşezărilor amintite din România. În ceea ce priveşte relaţiile cu silvostepa din dreapta Niprului mijlociu, sînt admise (mai ales pe baza inventarului litic) anumite contacte cu fazele Belogrudovka şi Černoles I. Avînd în vedere ceramica, se subliniază, în primul rînd, legăturile cu faza Černoles II. Perioada finală a grupului Saharna-Solonceni este considerată, în continuare, contemporană cu etapa Žabotin a epocii scitice timpurii [35]. Ulterior, această imagine a fost uşor modificată de aceeaşi cerce-

---

31 S. Morintz, *op. cit.*, în „Dacia", NS, 8, 1964, p. 117, nota 41.

32 S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, în SCIV, 20, 1969, 3, p. 420 şi notele 37—39. Vezi şi A. Vulpe, *op. cit.*, în „Dacia", NS, 9, 1965, p. 130 şi nota 98.

33 A. I. Meljukova, *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo srednego podnestrov'ja*, MIA, 64, 1958, p. 70—76 ; idem, *Kul'tury predskifskogo perioda v lesostepnoj Moldavii*, MIA, 96, 1961, p. 48—50.

34 V. A. Il'inskaja, *Ranneskifskie kurgany bassejna r. Tjasmin (VII—VI vv. do n.e.)*, Kiev, 1975, p. 171—177.

35 A. I. Meljukova, O *datirovke i sootnoščenii pamjatnikov načala železnogo veka v lesostepnoj Moldavii*, în SA, 1972, 1, p. 66—71.

tătoare în sensul că grupul Saharna-Solonceni este datat acum între sfîrşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al VII-lea î.e.n. ; se subliniază mai ales legăturile sale cu grupul „Stoicani-Cozia", apariţia celor două grupe est-carpatice fiind explicată printr-o mişcare spre nord şi est, pornită din aria Babadag şi Insula Banului. Este evidentă şi tendinţa autoarei de a „coborî" datarea grupelor cu ceramică imprimată din România, în general, şi a grupului Cozia, în special, exprimîndu-se, în mod indirect, pentru supravieţuirea acestuia din urmă pînă la sfîrşitul secolului al VIII-lea — începutul secolului al VII-lea î.e.n.[36]. Aceeaşi origine şi aceeaşi datare a grupului Saharna-Solonceni este susţinută, recent, şi de G. I. Smirnova într-un studiu important, în care autoarea porneşte de la descoperirile din cele două curgane de la Mervintsy şi din aşezarea de la Grigorovka, aparţinînd grupului din Podolia de sud-vest, de pe malul stîng al Nistrului, al culturii Černoles. Importanţa acestor descoperiri, datate de cercetătoarea de la Leningrad în a doua jumătate a secolului al VIII-lea şi la începutul secolului al VII-lea î.e.n., constă tocmai în posibilitatea sincronizării (chiar şi parţiale) a fazei Černoles tîrzii cu grupul Saharna-Solonceni din silvostepa Moldovei, pe de o parte, şi cu fazele Černogorovka şi Novočerkassk din stepele nord-pontice, pe de altă parte. Putem constata, şi la Smirnova, încercarea de a „coborî" datarea grupelor Cozia şi Saharna-Solonceni faţă de datarea grupelor Pšeničevo şi Babadag[37].

Prin urmare, dacă în privinţa cronologiei relative observaţiile făcute în spaţiul carpato-ponto-dunărean pot fi armonizate, în mare, cu cele din zona pruto-niproviană, în ceea ce priveşte cronologia absolută există şi astăzi un decalaj de cel puţin un secol[38], în ciuda „ridicării" succesive a datărilor din partea cercetătorilor sovietici, în cursul ultimelor două decenii, sub influenţa vădită a arheologiei româneşti.

Avînd în vedere cronologia suficient de solidă, întemeiată pe legături *directe* cu lumea egeană, a grupelor Pšeničevo, Babadag şi Cozia (şi, prin ele, chiar şi a grupului Insula Banului) şi perioada de existenţă a grupului Saharna-Solonceni trebuie „urcată" pînă în secolele X—IX î.e.n., putînd admite, eventual, un oarecare decalaj faţă de grupele înrudite, mai sus menţionate. Datarea grupului Saharna-Solonceni, începînd abia cu sfîrşitul secolului al IX-lea î.e.n., după cum se propune în ultimele lucrări ale arheologilor sovietici, lasă inexplicabilă prezenţa în acest grup a unor forme de vase şi motive ornamentale, tipice pentru grupele Cozia, Babadag II, Insula Banului şi Pšeničevo, elemente combinate uneori într-un chip cu totul original[39].

Din aceleaşi motive ar trebui revizuită, credem, şi cronologia culturii Černoles, mai ales a fazei sale finale. După cum se ştie, această cultură este

---

36 A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 21—32.

37 G. I. Smirnova, *Srednee Podnestrov'e i Nižnee Podunav'e v predskifskoe vremja*, în „Thracia", 5, 1980, p. 138—143.

38 Acest fapt a fost remarcat chiar de A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 30.

39 A se vedea, de pildă : A. I. Meljukova, *op. cit.*, în MIA, 64, 1958, fig. 29/9—10 ; idem, *op. cit.* în SA, 1972, 1, fig. 5/13 ; V. A. Il'inskaja, *op. cit.*, fig. 21/8 ; G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 2/1, 6—7 ; V. L. Lăpuşnean, I. T. Niculiţă, M. A. Romanovskaja, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR, 4, Kišinev, 1974, fig. 5/4—5, 7—9, 11.

precedată de cultura Belogrudovka, lipsind, în general, criterii sigure pentru separarea perioadelor lor limitrofe. În acest fel, cultura Belogrudovka şi prima fază a culturii Černoles sînt datate, uneori, împreună, în secolele XI—IX, sau chiar XII—IX î.e.n., faza a doua a culturii din urmă fiind încadrată în secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. [40]. Alteori, s-a încercat să se dateze, „separat", cultura Belogrudovka în secolele XI—IX [41], faza Černoles I în secolele X—IX, iar faza Černoles II în secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. [42]. Mai recent, s-a propus datarea culturii Belogrudovka în secolele XII—IX, iar a culturii Černoles în secolele IX—VIII, admiţînd ca ultima fază a acestei culturi din urmă să atingă şi începutul secolului al VII-lea î.e.n. [43]. După cum am arătat, această concepţie a fost însuşită şi de G. I. Smirnova, datînd monumentele Černoles tîrzii de la Mervintsy şi Grigorovka în a doua jumătate a secolului al VIII-lea — începutul secolului al VII-lea î.e.n. [44]. Este clar, deci, că, pe de o parte, între culturile Belogrudovka şi Černoles există o perioadă de interferenţă de 1—2 secole pe care cercetarea actuală nu poate să o diferenţieze cu prea multă exactitate, iar pe de altă parte că nici fazele Černoles I şi II nu pot fi, de multe ori, distinse cu precizie [45].

Din perspectiva problemei pe care o discutăm este deosebit de important faptul că vase cu decor imprimat, apropiate ca forme şi decor mai ales de ceramica de tip Cozia, apar în regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu încă în perioada culturii Belogrudovka „curate" [46]. În perioada următoare, Černoles, mai ales în cea de a doua fază a acestei culturi, contactele cu spaţiul carpato-danubiano-balcanic devin, după cît se pare, mai intense şi mai complexe. Putem observa, acum, mai ales în decorul ceramicii, variate elemente de tip Cozia, Babadag II, Insula Banului şi Pšeničevo, combinate uneori, ca şi în grupul Saharna-Solonceni, într-un mod în care ele nu se întîlnesc în ariile lor originare [47]. Originalitatea decorului (care nu diminuează cu nimic însemnătatea influenţelor sud-vestice scoase în evidenţă mai sus) se datorează faptului că, evident, nu este vorba de o ceramică de „import", ci de vase confecţionate pe loc, după cum o dovedesc instrumentele lucrate din lut sau os, servind la ornamentarea ceramicii imprimate, descoperite în mediul culturii Černoles [48].

---

40 A. I. Terenožkin, *Osnovy chronologii predskifskogo perioda*, în SA, 1965, 1, p. 75—76, 79—81.

41 S. S. Berezans'ka, în *Archeologija Ukrajnskoj R.S.R.*, 1, Kiev, 1971, p. 402.

42 V. I. Illins'ka, A. I. Terenožkin, *ibidem*, 2, p. 24.

43 V. I. Il'inskaja, *op. cit.*, p. 7, 56.

44 G. I. Smirnova, *op. cit.*, p. 132, 138, 141.

45 Cf. A. I. Terenožkin, *Predskifskij period na dneprovskom pravobereže*, Kiev, 1961 ; idem, *op. cit.*, în SA, 1965, 1 ; idem, *Kimmerijtsy*, Kiev, 1976, în spec. p. 186—215.

46 Cf. A. I. Terenožkin, *Predskifskij period*, p. 51—52 şi fig. 26/2 ; 27/1 ; 51/3—5 ; S. S. Berezans'ka, *op. cit.*, fig. 112/7, 9, 12.

47 A. I. Terenožkin, *Predskifskij period*, p. 59, fig. 32/6 ; p. 66, 68, fig. 41 ; V. I. Il'inskaja, *op. cit.*, fig. 12 ; fig. 17/4, 4 a ; G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 1 ; 2/23—46 ; 3—5 ; 9/1 ; G. Kossack, *Kimmerische Bronzen. Bemerkungen zur Zeitstellung in Ost- und Mitteleuropa*, în „Situla", 20—21, 1980, fig. 2/8—24.

48 Cf. A. I. Terenožkin, *Predskifskij period*, p. 50, fig. 25/10 ; 46/4 ; G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 6/5. Asemenea instrumente au fost descoperite şi în aria grupului Saharna-Solonceni. Cf. A. I. Meljukova, *op. cit.*, în MIA, 64, 1958, fig. 27/5 ; 28/5 ; B. Hänsel, *op. cit.*, pl. 43/8.

Acceptînd că perioada de bază a existenţei grupelor Pšeničevo, Insula Banului, Babadag II şi Cozia este secolele X—IX î.e.n. şi avînd în vedere contactele de netăgăduit cu culturile Belogrudovka şi Černoles, se confirmă, pe de o parte, prelungirea primeia pînă în secolul al X-lea, iar pe de altă parte devine improbabilă supravieţuirea celei de a doua cu mult peste limita secolelor IX—VIII î.e.n. În acest context, descoperirea la Cozia a unui obiect de lut cu totul deosebit, în formă de „labă de urs“ (cum este numit în literatura sovietică), ale cărei analogii se găsesc tocmai în aşezarea de la Grigorovka [49], necesită, credem, încă o dată, „scurtarea“ fazei finale a culturii Černoles cu aproximativ un secol, datarea grupului Cozia pînă la sfîrşitul secolului al VIII-lea î.e.n., cum apreciază G. I. Smirnova [50], fiind, în stadiul actual al cercetărilor, imposibilă.

O ultimă problemă care nu poate fi ocolită aici, o constituie raportul dintre cultura Corlăteni-Chişinău şi grupul Saharna-Solonceni. Discutînd, cu alt prilej, grupele Corlăteni şi Cozia, am încercat să demonstrăm că, în opoziţie cu concepţia lui B. Hänsel, cultura Corlăteni-Chişinău îşi continuă evoluţia şi în cursul secolelor X—IX î.e.n., paralel cu grupul Cozia, care ocupă numai un teritoriu relativ restrîns din aria ei originală [51]. Dacă pentru Hallstattul pruto-nistrovian ideea succesiunii cu totul anacronice Chişinău-Lukaşevka/Şoldăneşti/Saharna-Solonceni [52] a fost abandonată, ea a fost înlocuită cu o altă viziune, potrivit căreia grupul Saharna-Solonceni ar fi urmat, în mod direct, după monumentele de tip Chişinău-Lukaşevka [53]. „Ridicarea“ datării grupului Saharna-Solonceni pînă în perioada secolelor X—IX î.e.n., propusă mai sus, implică acceptarea contemporaneităţii acestui grup nu numai cu grupul înrudit, Cozia, dar şi cu faza mai evoluată a culturii Corlăteni-Chişinău, cu ceramică canelată. O asemenea contemporaneitate este cît se poate de elocvent demonstrată prin prezenţa unor fragmente ceramice cu decor imprimat în aşezarea de la Lukaşevka [54]. Analiza raporturilor teritoriale dintre grupele Chişinău-Lukaşevka şi Saharna-Solonceni va constitui, sperăm, un nou argument în favoarea ideii exprimate mai sus. Harta cea mai completă a descoperirilor „Hallstattului tracic“ din spaţiul pruto-nistrovian, însoţită de un corpus al descoperirilor şi de un indice alfabetic, este cea întocmită de V. L. Lăpuşnean, I. T. Niculiţă şi M. A. Romanovskaia [55]. Este lesne de observat, pe această hartă, că aşezările şi necropolele de tip Chişinău-Lukaşevka sînt răspîndite în vestul şi centrul R.S.S. Moldoveneşti, cele mai răsăritene descoperiri (printre care şi Lukaşevka !) nedepăşind valea Răutului. Pe de altă parte, aşezările şi necropolele grupului Saharna-Solonceni sînt concentrate într-o zonă foarte restrînsă, în preajma Nistrului

49 G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 6/11—12.

50 *Ibidem*, p. 130, 133, 143 şi p. 141 (tabel cronologic).

51 A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 9—11.

52 A. I. Meljukova, *op. cit.*, în MIA, 64, 1958, p. 70—76 ; MIA, 96, 1961, p. 48—50.

53 Idem, *op. cit.*, în SA, 1972, 1, p. 70.

54 Cf. A. I. Meljukova, *op. cit.*, în MIA, 64, 1958, fig. 12/7, 11 şi idem, *op. cit.*, în SA, 1972, 1, fig. 3/4, 7. Apariţia unor fragmente ceramice cu decor imprimat de tip Saharna-Solonceni la Lukaşevka, pe de o parte, şi a vaselor ornamentate cu caneluri, de tip Chişinău-Lukasevka, în aşezările grupului Saharna-Solonceni, pe de altă parte, este interpretată de A. I. Meljukova, în SA, 1972, 1, p. 70, drept o dovadă a succesiunii nemijlocite a celor două grupe (şi nu a contemporaneităţii lor).

55 V. L. Lăpuşnean, I. T. Niculiţă, M. A. Romanovskaja, *op. cit.*, fig. 1, p. 7—32.

mijlociu, între Alcedar (nord) și Horodiștea (sud), despărțite de o distanță de cca 40 km. Au putut fi cartate aici 22 așezări și 9 necropole de tip Saharna-Solonceni, descoperite în hotarul a 18 localități[56]. Descoperirea cea mai sudică, oarecum izolată (Trebujeni), se află la est de cursul inferior al Răutului[57]. Pe harta amintită, la nord de Alcedar, nu figurează nici o descoperire de tip Saharna-Solonceni, dar, potrivit unor precizări ulterioare, granița nordică a acestui grup poate fi trasată undeva la sud de orașul Soroca[58]. Aceleași precizări întăresc cele rezultate și din harta analizată mai sus: la vest de valea Răutului nu se cunoaște, în momentul de față, nici o descoperire de tip Saharna-Solonceni[59]. Putem deduce, astfel, din datele care ne stau la dispoziție în stadiul actual al cercetărilor, că apariția, probabil încă în cursul secolului al X-lea î.e.n., a grupului Saharna-Solonceni nu a afectat, practic, aria grupului Chișinău-Lukașevka, cele două grupe conviețuind, un timp, în vecinătate, granița dintre ele constituind valea Răutului[60].

III

După încheierea evoluției grupului Cozia, în fosta lui arie, în sud-estul Moldovei, apare cultura Basarabi, datată acum, în principal, în secolul al VIII-lea și în prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n.[61]. Această datare reflectă, credem, mai bine și realitățile din spațiul est-carpatic, fiind în concordanță cu încadrarea cronologică a grupelor premergătoare Cozia și Saharna-Solonceni în secolele X—IX î.e.n. În ceea ce privește urmele culturii Basarabi, descoperite la est de Prut, ne permitem următoarele observații. Cu excepția așezării de la Orlovka[62], aflată pe malul stîng al Dunării, vizavi de Isaccea, așezările și necropolele culturii Basarabi (Alcedar III, Olișcani, Seliște I, Șoldănești I—IV) se concentrează în aceeași arie restrînsă, pe Nistrul mijlociu, precizată mai sus în legătură cu grupul Saharna-Solonceni[63]. Cea mai sudică și vestică descoperire din această zonă este necropola de la Seliște, aflată pe malul drept al Răutului. Alături de aceste așezări și necropole, care atestă o prezență efectivă a culturii Basarabi, elemente ale acestei culturi au fost descoperite atît în mediul „prescitic“ tîrziu al ste-

---

56 *Ibidem*, descoperirile cu nr. 16, 18—25, 30—33, 35—52.

57 *Ibidem*, descoperirea nr. 66.

58 A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 31—32.

59 *Ibidem*, p. 32.

60 Singura așezare, databilă în Hallstatt A, situată la est de Răut, în apropierea vărsării acestuia în Nistru, deci la limita sudică a ariei grupului Saharna-Solonceni, este cea de la Golercani, care precede, probabil, așezările de la Chișinău și Lukașevka, prezentînd anumite afinități și cu grupul Tămăoani. În ce măsură sfîrșitul acestei așezări (și eventual al altora, asemănătoare) poate fi pus în legătură cu apariția grupului Saharna-Solonceni este o întrebare la care numai cercetările viitoare vor putea da un răspuns satisfăcător.

61 A. Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în „RevIst“, 32, 1979, 12, p. 2271—2280; idem, în „Dacia“, NS, 25, 1981, p. 404.

62 Cf. A. Vulpe, *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum*, în „MemAntiq“, 2, 1970, p. 123, nr. 87. Cf. și A. I. Meljukova, *Skifija i frakiskij mir*, p. 19 și fig. 24 (hartă), nr. 1.

63 Cf. V. L. Lăpușnean, I. T. Niculiță, M. A. Romanovskaja, *op. cit.*, fig. 1 (hartă) și p. 12—13, nr. 17; p. 26—27, nr. 26—29; p. 15—16, nr. 34; p. 23, nr. 69, cu bibliografie.

pelor nord-pontice[64], cît şi în silvostepa din dreapta Niprului mijlociu. În ceea ce priveşte această din urmă regiune, elementele de tip Basarabi (atît ceramică provenită din aria Basarabi-Şoldăneşti, cît şi imitaţii locale ale acesteia !) apar *numai* începînd cu faza Žabotin, datată în secolul al VII-lea — începutul secolului al VI-lea î.e.n., cu toate că — după opinia lui A. I. Meljukova — fazei Basarabi I (mijlocul secolului al VIII-lea — mijlocul secolului al VII-lea î.e.n.) ar trebui să-i corespundă faza a doua a culturii Černoles[65]. Această „enigmă" se rezolvă prin ridicarea cronologiei fazei Černoles II (vezi : *supra*), ceea ce permite cel mult o „atingere" între această fază şi perioada culturii Basarabi. Absenţa oricăror elemente Basarabi în cultura Černoles constituie, totodată, un argument în plus pentru justeţea corecţiunii cronologice propuse. În lumina acestor fapte, inclusiv a actualei datări a culturii Basarabi, ar fi posibilă, credem, şi o revizuire a cronologiei perioadei Žabotin, care ar trebui să corespundă, în mare, cu perioada de existenţă a culturii Basarabi.

ON CONNECTIONS BETWEEN THE EAST-CARPATHIAN AREA AND THE NORTH-WESTERN PONTIC STEPPE AND FOREST-STEPPE AREAS AT THE BEGINNING OF THE IRON AGE (XII—VIIth CENTURIES B.C.)

Summary

In contrast with the Late Bronze Age (the (XIII—XIIth centuries B.C.) when the Eastern part of the Carpathian-Danubian area has been exposed to strong Eastern influences which have grown manifest in the formation of the Noua-Sabatinovka Complex, together with the passing on to the Iron Age, the Western and Southern ethno-cultural currents will be reactivated. Elements of Thracian civilisation of the Carpathian-Danubian-Balkan area will advance during this period, as far as the right bank region of the Dnieper River, influencing the development of civilisation in the North-Western Pontic steppe and especially forest-steppe areas. More rarely and with lesser intensity one can however notice Eastern elements during this period as well, especially in Eastern Romania, elements whose westward penetration will become stronger between the VIII—VIIth centuries B.C. (or even between the IX—VIIth centuries B.C.), within the "Thraco-Cimmerian" phenomenon.

Out of the vast group of problems sketched above, the present paper chooses to discuss first the presence of some elements of the Belozerka Culture (spreading in the North-Western Pontic steppe area during the post-Noua-Sabatinovka period) within the Corlăteni group belonging to the great cultural complex of grooved pottery (kannelierte Keramik), and within the Tămăoani group belonging to the incised pottery "horizon", preceding the Balkan-Danubian Complex of imprinted pottery of Pšeničevo-Insula Banului-Babadag II-Cozia. Special attention is given to the two Belozerka-type pots, perfectly analoguous, the former being part of the inventory of objects found in the inhumation tomb no. 4 of the Early Iron Age cemetery at Vaslui, and the latter in the pit no. 2 of the Tămăoani settlement. Taking into account the chronological bordering proposed by the author for the Vaslui cemetery and for the Tămăoani settlement, the two findings point to an early contact among the Corlăteni, Tămăoani and Belozerka groups which can be dated in the first half or towards the middle of Hallstatt A phase, phase which, in all probability, does not begin before the middle of the XIIth century B.C.

In the second part of the paper we resume the matter of contacts between the Balkan-Danubian cultural groups of imprinted pottery and the vast forest-steppe area ranging between the Prut and Dnieper Rivers where, in the group Saharna-Solončeny as well as in the Belogrudovka and Černoles cultures, there appear forms of pots and orna-

[64] Cf. A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 68, nota 122, fig. 23—24, nr. 11 (Sarata) ; p. 68, nota 117, fig. 24, nr. 20 (Parcani) ; fig. 24, nr. 47 (Ljubimovka) ; p. 68 (Ust-Kamenka, Kairy).

[65] A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 80—84, fig. 28.

mental motives characteristic for the Cozia, Babadag II, Insula Banului and Pšeničevo groups, sometimes originally combined, in ways not to be found in their respective areas of origin. On grounds of direct connections with the Aegean world, one may estimate that the basic period of existence for the Pšeničevo, Insula Banului, Babadag II and Cozia groups is between the X—IXth centuries B.C. Hence, it follows that the period of existence for the Saharna-Solončeny group must be "heightened' accordingly up to the X—IXth centuries B.C., tolerating however a certain difference when compared with the above mentioned related groups. At the same time, the dating here proposed implies the acceptance of the contemporaneousness of the Saharna-Solončeny group with the more advanced phase of the Corlăteni-Kišinev culture too, the latter being previously considered as preceding the former. Besides the presence of some pottery fragments with imprinted ornament found in Lukaševka settlement, this contemporaneousness is further supported by territorial relationships between the Kišinev-Lukașšvka and the Saharna-Solončeny groups. The former group does not go beyond the Răut River Valley eastwards and the findings of the latter are concentrated in a restricted area, near to the Middle Dniester River. Therefore, we may infer that the appearance, probably even during the course of the Xth century B.C., of the Saharna-Solončeny group did not practically affect the Kišinev-Lukaševka group area, the two groups living together, neighbours for a while, with the Răut River Valley as borderline.

As regards the successive Belogrudovka and Černoles cultures, their contacts with the Pšeničevo, Insula Banului, Babadag II and especially Cozia groups, probably achieved through the Saharna-Solončeny group, suggest, on the one hand, the prolongation of the former culture until the Xth century B.C., and on the other, render improbable the surviving of the latter further above the limit of the IX—VIIIth centuries B.C. The chronology advanced here is also supported by the fact that within the Černoles culture there are no attested elements of the Basarabi culture which, according to new datings, appears East of the Carpathians in the former Cozia and Saharna-Solončeny area in the VIIIth century B.C. and the first half of the VIIth century B.C. It is also significant that Basarabi (-Šoldanešty) elements appear in the forest-steppe area on the right bank of the Middle Dnieper River starting only with the next phase, Žabotin. Thus, a reconsideration of the Žabotin period chronology is also made possible, which should correspond, broadly speaking, with the existence period of the Basarabi culture.

CONTRIBUŢII LA RELAŢIILE ŢĂRII MOLDOVEI CU POLONIA ÎN VREMEA LUI DESPOT VODĂ

DE

GH. PUNGA

Pe lîngă numeroase alte izvoare de o valoare incontestabilă pentru istoria noastră, regretatul cercetător Ilie Corfus a introdus în circuitul ştiinţific şi un tratat moldo-polon nedatat, care după părerea editorului ar fi fost încheiat în ultimul an al domniei lui Despot [1]. La puţin timp, unele studii au relevat importanţa acestui jurămînt, propunînd şi o datare mai strînsă : septembrie 1563 [2]. După părerea noastră, însă, valorificarea corectă a acestui izvor istoric se va putea face numai după o analiză atentă nu atît a conţinutului său, cît, mai ales, a contextului intern şi internaţional în care el a putut fi emis şi ratificat.

Trebuie să arătăm, mai întîi, că documentul este doar o copie în limba polonă din anul 1831, aflată într-un manuscris păstrat la Biblioteca Naţională din Varşovia, fondul „Biblioteca Fundaţiei Zamoyski", fiind precedat de jurămintele depuse de Alexandru Lăpuşneanu la Bakota şi Hîrlău. Spre deosebire de acestea, tratatul moldo-polon pus pe seama lui Despot nu numai că nu menţionează locul şi data emiterii, dar nu cuprinde nici martorii, care, de cele mai multe ori, dau forţa probantă unui act. Ca şi în cazul altor izvoare documentare păstrate doar în copii sau traduceri, s-ar putea presupune că şi acest jurămînt a fost amputat de diac pentru a face economie de spaţiu. Ipoteza pare a fi plauzibilă, din moment ce unele informaţii posterioare domniei lui Despot menţionează existenţa tratatului moldo-polon. Astfel, Ioachim Bielski arăta că după ce acest domn „a început să se aşeze din ce în ce mai bine în scaun, a şi trimis solie către regele Poloniei, voind să întărească pactul cu Coroana" [3]. Scriind doar pe baza informaţiilor culese în Polonia, Antonio

---

[1] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, p. XVI şi 211—220.

[2] Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova. Despot vodă*, Bucureşti, Editura Albatros, 1980, p. 122—123 ; eadem, *Aspects de la politique extérieure de la Moldavie entre 1561—1563*, în „Analele Universităţii Bucureşti", t. XXIX, 1980, p. 53. Cf. şi Veniamin Ciobanu, *Vasalitate-suzeranitate în raporturile româno-polone din deceniile şase şi şapte ale secolului XVI : interpretare juridică şi practică politică*, (I), în AIIAI, t. XXII, p. a II-a, 1985, p. 419—420, unde tratatul este datat „vara anului 1563".

[3] G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări istorice", I, 1925, p. 139.

Maria Graziani afirma că în urma primirii steagului de domnie de la Poartă, Despot „a reînnoit vechiul tratat cu regele polon“ [4]. În sfîrşit, Nicolae Brzeski, aflat în captivitate la Iaşi, făcea o însemnare pe *Instrucţiunile* din 10 octombrie 1566 date de regele polon unui sol trimis în Moldova în care arăta că pentru misiunea sa la Poartă, pe lîngă pactele încheiate cu Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu „[...] este nevoie urgentă de acel jurămînt, care s-a aflat la Despot şi pe care l-a făcut sub pecetea sa cînd a mers în domnie“ [5]. S-ar părea, aşadar, că această ultimă informaţie a înlăturat orice îndoială în legătură cu existenţa tratatului moldo-polon din anul 1563. Şi, totuşi, aşa cum se întîmplă uneori în cercetarea istorică, adevărul pare a fi altul.

După cum se cunoaşte, în anii 1558—1559, Despot s-a aflat în Moldova unde a acţionat în vederea înlăturării lui Alexandru Lăpuşneanu. Complotul său fiind descoperit, pretendentul a fost nevoit să se refugieze la Braşov şi, apoi, în Ungaria Superioară. Cu ajutorul habsburgilor, în toamna anului 1560, Despot a iniţiat o campanie împotriva Moldovei, care a eşuat, în primul rînd, din cauza intervenţiei oştirii poloneze. Deşi în aceşti ani relaţiile moldo-polone se înrăutăţiseră, Sigismund August nu a fost de acord cu înlocuirea lui Alexandru Lăpuşneanu, deoarece acest fapt ar fi deteriorat, pe de o parte, relaţiile sale cu otomanii, iar pe de alta, ar fi dus la creşterea influenţei habsburgilor în teritoriul est-carpatic. Încurajat şi finanţat de protestanţii germani şi de nobilimea poloneză reformată, Despot nu a renunţat la planurile sale, pregătind o nouă oaste. Ca urmare, la 1 aprilie 1561, Sigismund August poruncea tuturor supuşilor săi să nu-l sprijine pe acest pretendent, deoarece acţiunea sa periclita nu numai tratatul cu Moldova, dar şi pe cel încheiat cu Imperiul otoman, implicînd regatul în războaie foarte periculoase [6]. În vara acestui an, suveranul jagellon a intervenit şi pe lîngă împăratul Ferdinand de Habsburg, căruia i-a cerut să nu-l încurajeze pe Despot, fiindcă intervenţia acestuia ar aduce prejudicii ambelor regate, deteriorînd pacea şi liniştea publică [7]. Răspunzîndu-i la 13 septembrie 1561, împăratul îl asigura pe Sigismund August că va respecta „pactele şi tratatele pe care le avem cu serenitatea voastră“, arătînd însă că acest pretendent nu ameninţă cu nimic Polonia, ci doar pe Alexandru Lăpuşneanu, domn care, de altfel, nu merită nici un fel de ajutor [8]. În urma unei campanii fulgerătoare — „cînd nimeni nu se aştepta să se ispitească a doua oară să vină“ —, Despot „a trecut nu cu puterea nici pe drum deschis prin ţara maiestăţii sale regelui“, reuşind să-l înlăture pe principele Moldovei.

Conştient de izolarea politică în care se afla, noul voievod a purtat tratative nu numai în vederea confirmării domniei de către Poarta Otomană, dar şi pentru a-şi reglementa relaţiile sale cu suveranul jagellon. Astfel, la 12 decembrie 1561, Despot îl anunţa pe Sigismund August de ocuparea tronului

---

[4] Émille Legrand, *Deux vies de Jacques Basilikos*, Paris, 1889, p. 176.
[5] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 276.
[6] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, Supliment I, p. 219—220.
[7] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 198—199.
[8] *Ibidem*. In legătură cu pericolul pe care îl reprezenta Despot, s-au schimbat mai multe scrisori între regele polon şi Alexandru Lăpuşneanu (Idem, *Noi informaţii despre români în noi ediţii polone de documente*, în „Revista de istorie“, nr. 3, 1977, p. 486).
[9] Idem, *Documente privitoare la istoria României...*, p. 223—224.

Moldovei, declarîndu-i că dorește să aibă relații de bună vecinătate atît cu el, cît și cu sultanul[10].

Cîteva izvoare documentare surprind reacția Coroanei poloneze față de schimbările produse în spațiul est-carpatic. Fiind primit de sultan la 10 februarie 1562, solul lui Sigismund August arăta că trecerea lui Despot prin Polonia nu s-a făcut cu consimțămîntul suveranului său, cerînd chiar înlocuirea acestuia cu Alexandru Lăpușneanu[11]. În același timp, regele a dispus întemnițarea solilor moldoveni[12] și închiderea hotarelor cu această țară[13]. Cu toate acestea, în lunile următoare și alți dregători ai Țării Moldovei sînt atestați în misiuni diplomatice în Polonia[14]. Relațiile politice moldo-polone s-au îmbunătățit parțial abia după confirmarea lui Despot pe tron și ca urmare a intervenției sultanului[15].

Profitînd de noua situație, șapte mari boieri în frunte cu grecul Dimitrie, unul dintre favoriții domnului, în vara anului 1562, au cerut lui Sigismund August să depună jurămîntul de credință, după vechiul obicei; suveranul jagellon i-a refuzat și de data aceasta, spunîndu-le că așteaptă o solie mai mare[16].

Raporturile politice dintre cele două țări se aflau în același stadiu și în toamna anului 1562: scriind unui prieten din Regimonti, în luna octombrie, Despot arăta că nu a putut să-i răspundă pînă acum deoarece nu era stabilită „pacea și prietenia" cu Polonia, informîndu-l, totuși, că sînt speranțe în acest sens[17]. Fără îndoială că atitudinea de expectativă a lui Sigismund August se explică prin faptul că Despot întreținea strînse relații cu lumea habsburgică, care urmărea includerea întregului spațiu românesc în sfera ei de influență. Astfel, încă din martie 1562 agentul imperial Valentin Saurman îi scria împăratului în legătură cu sosirea în Polonia a solilor moldoveni, cu care ocazie Sigismund August a revendicat pentru sine suzeranitatea acestei țări[18]. De asemenea, regelui polon nu putea să-i fie indiferentă nici situația deosebit de critică în care se afla nepotul său, principele Ioan Sigismund Zápolya[19].

---

[10] N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir a l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide, dit le Despot, prince de Moldavie*, București, 1900, p. 45—46; pentru *Instrucțiunile* date solului Liciu, v. p. 47—49.

[11] Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/1, p. 395 și 416; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 234 și 238.

[12] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 437; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 220.

[13] La 19 aprilie 1562 Belsius scria habsburgilor că „ar fi ieșit o poruncă de la regele Poloniei ca să nu fie lăsați nici un fel de soldați germani sau de orice neam să treacă în Moldova" *(Călători străini despre țările române*, București, 1970, p. 148); pentru înrăutățirea relațiilor moldo-polone, v. și p. 146 și 154.

[14] În ianuarie 1562 se găseau în Polonia Andrei Liciu și bătrînul diplomat Avram din Bănila. Ultimul este atestat în Cracovia și în luna iunie (Th. Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în AIIAI, t. XIII, 1976, p. 307).

[15] Scriind sultanului după reinstalarea lui Lăpușneanu pe tronul Moldovei, Sigismund August arăta că „lui Despot, din pricina destrăbălării și a faptelor sale rele împotriva noastră, n-am putut să-i fim la început prieten pînă cînd nu s-a văzut că m.s. împăratul l-a primit în grația sa și i-a trimis steag; pe urmă însă i-am iertat toate și l-am primit și noi în grația noastră" (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 245; v. și p. 250).

[16] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 222.

[17] N. Iorga, *op. cit.*, p. 52.

[18] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 209; v. și raportul din 23 ianuarie 1562 în care același agent arăta lui Ferdinand stadiul negocierilor dintre Despot și polonezi *(ibidem*, p. 208).

[19] În acest sens, v. scrisoarea principelui Transilvaniei către Sigismund August din 1 ianuarie 1562 *(ibidem*, p. 205—206).

În loc să-şi amelioreze situaţia, prin politica sa duplicitară, Despot s-a izolat şi mai mult, ajungînd să fie suspectat nu numai de otomani şi polonezi, dar chiar şi de foştii săi susţinători, habsburgii. După ce la cererea turcilor a ocupat Hotinul (ianuarie 1563), acest aventurier şi-a făcut din Albert Laski unul din cei mai înverşunaţi duşmani, dispus să colaboreze împotriva Moldovei cu pretendentul Dimitrie Wisniowiecki şi principele Transilvaniei. Pentru a nu se ivi noi complicaţii la hotarele sale sudice, la cererea lui Despot, Sigismund August a dispus dizolvarea oştirii strînse de nobilul polonez. Autorul anonim al unei biografii consacrate lui Despot, martor ocular al evenimentelor, arată că după această intervenţie a domnului Moldovei au fost trimişi în Polonia în vederea încheierii unor tratate şi alţi boieri[20]. Informaţia este confirmată şi de unele izvoare documentare. Astfel, în aprilie 1563, Sigismund August îi scria lui Despot că a luat măsuri în vederea opririi lui Albert Laski, dar şi el trebuie să-şi respecte promisiunile făcute prin solii trimişi la Vilna[21]. Peste cîteva zile, la 11 aprilie, regele cerea dregătorilor săi să caute actul de închinare a Ţării Moldovei[22], iar la 3 iunie era scos din vistierie („ex thesauro nostro") jurămîntul depus de Petru Rareş la Hotin[23]. Toate aceste măsuri erau în strînsă legătură cu discuţiile purtate în dieta de la Piotrkow, care s-a desfăşurat în primăvara anului 1563. Cunoaştem că aici s-au aflat şi solii moldoveni Ioan Moţoc, Barnovschi şi Avram de la Bănila, care, în numele domnului Moldovei, au cerut să fie întărite vechile tratate cu Polonia. Încercînd să înlăture conflictele apărute între o parte din supuşii săi şi Despot ce puteau să aibă repercusiuni grave şi asupra raporturilor polono-otomane, Sigismund August a acceptat noua propunere, numind chiar în cadrul dietei „solii săi mari Gheorghe Jazlowiecki, castelanul Cameniţei şi staroste de Czerwonogrod şi pe nobilul Matei Gorecki, secretarul său şi pisarul de cîmp, ca să reînnoiască, după obicei, acest tratat"[24]. Din *Instrucţiunile* redactate la 3 iunie 1563 aflăm că primul diplomat trebuia să-şi continuie drumul la Constantinopol, pentru a întări şi vechiul tratat polono-otoman. Printre altele, Gheorghe Jazlowiecki urma să arate sultanului că stăpînul său a fost foarte supărat de faptul că Despot a pus stăpînire pe Moldova „împotriva voinţei şi fără ştirea M.S. împăratului", dar după ce Poarta i-a trimis steag de domnie „atunci noi, din consideraţie pentru prietenia M. S. împăratului şi pentru tratatul ce-l avem cu M. S. împăratul, i-am iertat toate"[25].

După părerea noastră, evenimentele care au avut loc în Moldova în vara anului 1563 au făcut ca aceste planuri să nu poată fi definitivate. Astfel, în urma răzvrătirii marii boierimi, la începutul lunii august, Tomşa s-a proclamat domn, luînd numele de Ştefan, iar Despot cu o parte din mercenarii săi s-a refugiat în cetatea Sucevei. În acelaşi timp, şi Dimitrie Wisniowiecki a pătruns cu oaste în Moldova, fiind însă înfrînt şi luat ostatec de noul domn.

---

[20] C. Marinescu, *A propos d'une biographie de Jacques Basilicos l'Héraclide, récemment découverte*, în *Melanges d'Histoire Générale*, Bucureşti, 1938, p. 405. În vederea reglementării relaţiilor cu Sigismund August, în martie 1563 Despot cerea sprijinul împăratului (Andrei Veress, *op. cit.*, p. 239—240). În favoarea lui Despot intervenise pe lîngă regele polon şi sultanul (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 203—204).

[21] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 205.

[22] N. Iorga, *Iarăşi ştiri nouă despre Despot*, în „Revista istorică", nr. 7—9, 1916, p. 131

[23] *Ibidem.*

[24] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 209.

[25] *Ibidem*, p. 205—206. În aceeaşi zi regele îi cerea lui Despot să-i asigure solului său la Poartă libera trecere prin Moldova *(ibidem*, p. 207).

Conştient de faptul că numai suveranul jagellon putea să-l sprijine, în vara anului 1563, Despot a făcut noi demersuri în vederea ratificării tratatului cu Polonia. În această conjunctură istorică, Sigismund August a manifestat însă prudenţă : la 24 septembrie 1563, el scria lui Despot că solii n-au putut pleca din cauza tulburărilor din Moldova, dar că atunci „cînd mişcările vor înceta ei se vor îngriji fără întîrziere de reînnoirea pactelor şi tratatelor comune“ [26].

Adevăratele intenţii ale regelui sînt dezvăluite însă de scrisoarea adresată lui Ştefan Tomşa la 18 septembrie 1563, prin care îi cerea acestuia un salv-conduct pentru Gheorghe Jazlowiecki, care „în aceste vremuri grele şi tulburi“ trebuia să plece la Constantinopol [27]. De altfel, şi în săptămînile următoare, Sigismund August a continuat să se adreseze doar noului domn al Moldovei, arătîndu-i că evenimentele din această ţară se datoresc doar boierilor şi nu nobilimii poloneze [28]. La 14 octombrie, regele îi poruncea lui Laski „⟨pentru⟩ a treia oară, în virtutea acelei credinţe cu care ne eşti dator şi în virtutea asprimii statutului întocmit împotriva celor ce provoacă războaie, să nu faci nimic asemănător prin care s-ar călca tratatul dintre noi şi împăratul turcesc“ [29]. În acelaşi timp, el s-a adresat şi palatinului Rusiei, Nicolae Sieniawski, cerîndu-i să-l oprească pe nobilul polonez, deoarece exista pericolul „ca în loc de voievod să nu fie pus în Moldova un sangeac, iar în loc de un creştin să nu fie pus un păgîn“ [30].

Beneficiind şi de sprijinul „pixidarilor“ ardeleni, Tomşa a intensificat asediul asupra cetăţii de scaun, fapt ce a dus la prinderea şi uciderea lui Despot la începutul lunii noiembrie. Este, aşadar, greu de presupus că, tocmai în aceste ultime săptămîni, solii regali ar fi străpuns barajul format de oastea moldoveană, primind jurămîntul de credinţă din partea unui simplu pretendent aflat deja în dizgraţia sultanului. Aserţiunea noastră este confirmată şi de o informaţie documentară. Astfel, nu s-a observat că *Instrucţiunile* date lui Jazlowiescki la 3 iunie 1563 conţin şi o însemnare făcută ulterior de altă mînă : „Cu care instrucţiuni pentru că nu s-a putut pleca în acelaşi timp din cauza tulburărilor din Moldova, s-au scris pe urmă altele, pentru care vezi ziua de 28 iunie anul Domnului 1564“ [31]. Într-adevăr, în noile *Instrucţiuni* redactate la această dată se arată că deoarece „în Moldova s-au produs certuri şi tulburări, care au ţinut datorită schimbării domnilor de acolo mult timp, n-am putut ajunge pînă acum aproape niciodată la aceasta, ca să fi fost trimis de mult solul, ţinînd seama de aceste turnire care au avut loc în fiecare lună, dacă nu aproape zilnic în această vreme“ [32]. În realitate, nici acum suveranul

---

[26] *Ibidem*, p. 211. În aceeaşi zi trebuie să fi fost redactat şi documentul cu un conţinut asemănător datat de Ilie Corfus „după 3 iunie 1563“ *(ibidem*, p. 208—210). Din ambele izvoare reiese că Despot se plîngea regelui de iminenta intervenţie a lui Wisniowieski în Moldova, precum şi de faptul că solii Jazlowiecki şi Gorecki primiseră poruncă ca să nu întîrzie mult „ci îndată ce vor auzi de liniştirea acelei tulburări şi acelor frămîntări care s-au produs acolo, să încalece fără întîrziere... şi să-şi isprăvească solia“.

[27] Hurmuzaki, *Documente*, I, Supliment II, p. 227.

[28] *Ibidem*, p. 228—230 ; Un document cu un conţinut asemănător cu data 20 septembrie 1563 a fost editat recent de Ilie Corfus *(op. cit.*, p. 223—224).

[29] *Ibidem*, p. 226—227.

[30] *Ibidem*, p. 225—226.

[31] *Ibidem*, p. 206.

[32] *Ibidem*, p. 249.

polonez nu s-a grăbit cu expedierea soliei : abia în toamna anului 1564, Gheorghe Jazlowiecki a ajuns la Constantinopol, unde a întărit vechiul tratat cu Imperiul Otoman [33].

Cum se explică, totuşi, faptul că în toamna anului 1566, Nicolae Brzeski, plecat în solie la Poartă, cerea, din Iaşi, suveranului său nu numai tratatele încheiate cu polonii de Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu, dar şi „acel jurămînt care s-a aflat la Despot şi pe care l-a făcut sub pecetea lui, *cînd a mers în domnie*" ? (subl. ns.). Trebuie să semnalăm, mai întîi, că spre finalul acestei însemnări solul polon, care fusese ostatec în Moldova aproximativ trei luni, arăta : „acum totul s-a schimbat, este nevoie de o corectare a pactelor" [34]. Revizuirea tratatului polono-otoman era legată, fără îndoială, de moartea lui Soliman Magnificul (septembrie 1566) şi urcarea pe scaunul padişahilor a lui Selim al II-lea. Or, din unele informaţii reiese că noul sultan a fost un adversar convins al lui Despot, care, se pare, că încercase să colaboreze cu rebelul său frate Baiazid, sprijinind, însă, pe fostul domn Alexandru Lăpuşneanu [35]. Pe de altă parte, trebuie relevat şi faptul că, din cauza expediţiei pe care Albert Laski o pregătea în Ţara Moldovei, în anul 1566, Polonia şi-a deteriorat foarte mult relaţiile cu otomanii şi chiar cu habsburgii. În aprilie 1566, suveranul jagellon scria agentului său Krasinski, aflat la curtea lui Maximilian, că Alexandru Lăpuşneanu i-ar fi declarat sultanului că Polonia s-ar fi înţeles cu împăratul ca să-l înlăture pe acesta din domnie ; ca urmare, prin trei solii, Soliman l-a ameninţat pe Sigismund August cu ruperea tratatului şi cu instalarea unui paşă în Moldova [36]. Se ştie, de asemenea, că la începutul anului 1567, Nicolae Brzeski a declarat la Constantinopol că regele doreşte pacea, în schimb, austriecii continuă să strîngă oaste care urma să-l sprijine pe pretendentul Albert Laski [37]. Pentru a-l disculpa definitiv pe Sigismund August acest sol avea nevoie nu de un tratat încheiat de Despot cu polonii, despre care nici nu avem dovezi că ar fi existat, ci de jurămîntul depus de acesta faţă de habsburgi atunci „cînd a mers în domnie". Şi această ipoteză are o acoperire documentară. Într-adevăr, printr-un act emis în martie 1560, la Kesmark, acest pretendent se recunoştea vasal al împăratului Ferdinand [38]. După ce prima tentativă de a ocupa tronul Moldovei a eşuat, la 19 ianuarie 1561, suveranul habsburgic cerea prefectului Camerei aulice, Francisc Turzo şi comandantului Francisc Zay să primească de la Despot jurămîntul de credinţă în numele împăratului şi al urmaşilor săi, regi ai Ungariei ! Cu acest prilej, Ferdinand atrăgea atenţia asupra faptului că legămîntul nu trebuie făcut numai verbal, ci şi în scris, el urmînd să fie expediat, apoi, la curtea sa [39]. Deşi ceremonialul s-a desfăşurat în secret, cópii ale acestui jurămînt au fost cunoscute chiar şi de adversarii lui Despot. Astfel, după declanşarea conflictului cu Albert Laski, un agent habsburgic scria protectorilor săi că nobilul polonez „a hotărît să-l vatăme pe acest domn în toate chipurile, *pornind nu de la alt-*

---

[33] Hurmuzaki, *Documente,* II/1, p. 526—527 ; *Ibidem,* I, Supliment II, p. 245—246 şi 251—254.

[34] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 276.

[35] *Călători străini despre ţările române,* II, p. 134, 213 şi 249.

[36] Ilie Corfus, *Noi informaţii. . .,* p. 487.

[37] În acest sens, v. raportul agentului Albert de Wyss trimis împăratului Maximilian la 6 februarie 1567 (Hurmuzaki, *Documente* II/1, p. 569).

[38] *Ibidem,* p. 370—371.

[39] *Ibidem,* II/5, p. 476—477.

ceva decît de la legăturile de supunere ale lui Despot față de Maiestatea Voastră, lucru despre care nu a umplut toată Polonia, și celelalte regiuni vecine cu lucruri spuse din gură, dar a trimis chiar și perfidului transilvan textul jurămîntului prestat de Despot Maiestății Voastre pentru ca să fie înaintat de îndată la Constantinopol" [40] (subl. ns.). Așadar, o variantă a acestui jurămînt cerea Nicolae Brzeski suveranului său.

În concluzia celor relevate pînă aici, rezultă, credem, că actul publicat recent nu este decît un proiect de tratat. Dacă la începutul domniei lui Despot relațiile moldo-polone au fost deosebit de încordate, se poate aprecia însă că, treptat, ele au cunoscut o oarecare îmbunătățire. Pentru a-și crea stabilitate la hotarele sale sudice, într-un moment în care intenționa să reînnoiască tratatul cu Poarta, în primăvara anului 1563, Sigismund August a fost de acord cu primirea jurămîntului de credință din partea domnului Moldovei. După cum ne informează însuși documentul aflat în discuția noastră, decizia a fost luată în dieta de la Piotrkow, la care au participat și solii moldoveni Moțoc, Barnovschi și Avram de la Bănila. Survenind „răscoala" marii boierimi moldovene, solia poloneză a fost nevoită să-și amîne plecarea. În condițiile în care Despot avea nevoie acută de sprijinul polonez, el a trimis, probabil în luna august, o nouă misiune diplomatică care a prezentat regelui un proiect de tratat. Acesta nu a mai putut fi ratificat pentru simplul motiv că solii lui Sigismund August n-au mai avut ocazia să ajungă în cetatea Sucevei, unde fostul domn al Moldovei era asediat de Ștefan Tomșa. La începutul secolului al XVII-lea, în mediul polonez se știe că acest document nu are valoare juridică, el nefiind menționat între pactele moldo-polone: astfel, în tratatul încheiat de Radu Mihnea cu Sigismund al III-lea se prevedea ca voievodul să fie dator „să depună jurămînt și supunere regelui, după cum a fost odinioară Petru, Alexandru, Ieremia și Simion vodă" [41]. În „dulapul plin de vechi privilegii cu omagiul Țării Moldovei", cum ne informează un document polon din anul 1597 [42], trebuie să se fi aflat și acest proiect de tratat, dar neavînd însemnele de validare, el nu a fost luat în considerare de diplomația poloneză.

Deși nu a fost ratificat, acest document are valoare istorică, el conținînd unele informații care trebuie utilizate atunci cînd se analizează relațiile moldo-polone. Astfel, cunoaștem că însuși Despot cerea regelui polon „să binevoiască să ne ierte greșeala noastră pe care ne-am îngăduit-o față de măria sa, cînd am mers cu oastea noastră prin țara măriei sale, în Moldova, fără a-i cere voie de a trece prin ea" [43]. De asemenea, proiectul de tratat confirmă și alte informații, cum ar fi prezența solilor moldoveni în dieta de la Piotrkow, unde Sigismund August „a binevoit, pe de o parte, să ne ierte de dezgustul său pe care l-a avut față de noi", iar pe de alta, să numească pe nobilii Jazlowiecki și Gorecki „pentru înnoirea și stabilirea tratatului obișnuit între Coroana polonă și Țara Moldovei" [44]. În cea mai mare parte însă, acest izvor reproduce jurămîntul depus de Alexandru Lăpușneanu la Hîrlău [45]. Trebuie

---

40 *Călători străini despre țările române*, II, p. 247.

41 P. P. Panaitescu, *Pact polono-moldovenesc (1616)*, în „Revista istorică", nr. 10—12, t. XIII, 1927, p. 389.

42 Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României*, p. 382.

43 *Ibidem*, p. 216.

44 *Ibidem.*

45 O atentă analiză a acestui tratat a realizat Veniamin Ciobanu (*op. cit.*, p. 409—420).

observat însă că paralelismul dintre cele două documente nu există numai în ceea ce privește conținutul lor. Astfel, se cunoaște că pîrcălabul Ioan Hîra și vistiernicul Dan au cerut în cadrul dietei de la Cracovia (februarie 1553) ca suveranul polon să primească jurămîntul de credință din partea lui Alexandru Lăpușneanu [46]. Pentru aceasta, Sigismund August a desemnat pe nobilii Stanislav Tenczynski și Petru Boratynski, în fața cărora, la 22 iunie 1553, la Hîrlău, domnul Moldovei a jurat credință. În timp ce primul sol și-a continuat drumul spre Constantinopol, unde la 3 august 1553 a reînnoit tratatul cu Poarta [47], cel de-al doilea s-a întors, se pare, în Polonia cu legămîntul ratificat de Alexandru Lăpușneanu. La fel ar fi trebuit să se procedeze și în 1563 ; amînarea soliei pentru anul viitor a făcut însă inoperantă plecarea lui Matei Gorecki, solul care urma să revină în Polonia cu jurămîntul ratificat de Despot. Așa se explică, probabil, de ce doar Gheorghe Iazlowiecki este trecut în noile *Instrucțiuni* referitoare la solia poloneză la Constantinopol, precum și în tratatul încheiat cu otomanii în anul 1564.

[46] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 172.
[47] *Ibidem*, p. 182—183.

REVOLUŢIA ROMÂNĂ DE LA 1848 ÎN VIZIUNEA PRESEI EUROPENE

DE

GH. PLATON

În dezvoltarea complexă a societăţii omeneşti, istoria ideilor, istoria vieţii intelectuale dezvăluie etapele succesive în cursul cărora, treptat, omul a ajuns la cunoaşterea lumii în care trăieşte şi asupra căreia acţionează. Aflată în permanentă schimbare, viziunea asupra lumii s-a dezvoltat, şi-a modificat dimensiunile de la simplu la complex, de la concret spre abstract. Cunoaşterea „noncumulativă" (aritmetică) s-a transformat, prin acumulare treptată, în cele din urmă, în cunoaştere „cumulativă" (geometrică)[1]. Publicaţiile, în rîndul cărora presa ocupă un loc important — cumulînd, în fapt, adesea, cunoştinţele geografice, cele geopolitice şi literare — mărturii ale inteligenţei şi sensibilităţii unei epoci, sînt cele mai indicate să reliefeze şi să măsoare acest proces de dezvoltare a cunoaşterii, în extensiunea şi în profunzimea sa.

Urmărind maniera în care a evoluat, s-a fixat şi s-a definit imaginea asupra societăţii româneşti în publicistica europeană, surprindem, practic, evoluţia interesantă şi complexă a vieţii intelectuale pe continent, dezvoltată sub impulsul Luminilor, al ideilor revoluţionare, al noii problematici naţionale. Confruntarea dintre vechile rînduieli şi condiţionări politice şi noile interese şi opţiuni, reliefate în procesul general de formare şi afirmare al naţiunilor, crearea unei opinii publice, cu limpede capacitate de a acţiona, rezultat al unei mai largi participări la diversele forme ale culturii, înmulţirea şi diversificarea mijloacelor de informare şi rapiditatea răspîndirii ştirilor, în cuprinsul noilor dimensiuni economice, sociale, politice, strategice şi spirituale ale lumii capitaliste, a interdependenţelor şi implicaţiilor noilor relaţii şi mecanisme, au generat, firesc este, noi mijloace de expresie. Acestea au evoluat, s-au dezvoltat în cadenţa specifică sistemului nou, modern.

Pornind de la trăsăturile schiţate mai sus, care definesc dezvoltarea societăţii moderne, înţelegem mai limpede condiţiile care au conferit revoluţiei româneşti de la 1848 dimensiunile sale europene. Faptele trebuie apreciate în

---

[1] Cf. Crane Brinton, *The shaping of modern thought*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. I. 1963, p. 108—1039. Apud, Doru Rodosav, *Imaginea Africii în cultura română din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Orizont geografic — Orizont mental,* în vol. *Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduţiu, P. Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 249.

dublul sens în care acţionează forţele progresului. În primul loc, trebuie avut în vedere că dezvoltarea generală a capitalismului, cu problematica sa diversă şi complicată, a contribuit la integrarea lumii româneşti în complexul de relaţii şi determinări specifice lumii moderne. Sub impactul noilor realităţi, societatea românească, ea însăşi se dezvoltă ; românii ajung la conştiinţa de sine, îşi croiesc şi-şi definesc personalitatea, se diferenţiază pe tărîm naţional, îşi afirmă sinele etnic, intră în noua lume cu nota lor distinctă şi acţionează asupra ei influenţînd-o. Se desfăşoară, aşadar, un dublu proces (din lăuntru în afară şi din afară în lăuntru) implicat în evoluţia istoriei însăşi. Să-l urmărim în liniile care interesează obiectivul demersului nostru.

Situate într-o arie geografică în care, mereu, s-au interferat drumuri comerciale, civilizaţii şi mari interese economice, politice şi strategice, avînd ieşire la Marea Neagră şi stăpînind o întinsă porţiune a Dunării şi gurile fluviului, destinul istoric al ţărilor române a fost legat, s-a împletit cu ceea ce istoria a înţeles prin *Problema orientală.* Evoluţia particulară a acesteia în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în cuprinsul noului raport de forţe creat de reculul Turciei şi de avansul continuu al Austriei şi al Rusiei ţariste, a avut importante repercusiuni asupra istoriei româneşti. Părţi din teritoriul naţional au fost incluse în cuprinsul imperiilor aflate într-un continuu conflict ; principatele — care şi-au păstrat autonomia, fiinţa de stat — au fost mereu teatru de război, suferind ani îndelungaţi de ocupaţii militare. Pentru a-şi apăra interesele, Turcia a instituit aici regimul fanariot. Aşa cum, pe drept, s-a apreciat, situate între cele trei imperii care reprezentau încarnarea însăşi a despotismului monarhic, Ţara Românească şi Moldova „se trouvent plongées comme dans le cul de basse fosse des damnés du Dante“ [2]. Ele au fost mereu, aşa cum remarca un diplomat, „non seulement la proie, mais la monnaie d'échange des vainqueurs“ [3].

Interese strategice, la care s-au adăugat, treptat, cele economice, politice şi culturale au menţinut mereu teritoriile româneşti şi problemele politice ale acestora în atenţia Europei, atît în legătură cu problema orientală, cît şi independent de aceasta. La rîndul lor, românii, prin acţiuni inteligente, de durată — ridicările revoluţionare nu au lipsit — şi-au făcut cunoscută identitatea naţională şi personalitatea, au potenţat şi au creionat mai bine imaginea europeană, în acord cu realităţile secolului Luminilor şi, apoi, cu noile valori, naţionale, ale secolului al XIX-lea.

Lupta politică a românilor din Transilvania, care a culminat cu mişcarea Supplexului (1791), larga acţiune de culturalizare a poporului întreprinsă de Şcoala ardeleană, precum şi răscoala lui Horea, cu larg ecou european, au contribuit la definirea conştiinţei naţionale româneşti, la crearea noilor soli-

---

[2] „La Réforme“, 17 iunie 1848 *(De la Moldo-Valachie)*, apud Olimpiu Boitoş, *Raporturile românilor cu Ledru Rollin şi radicalii francezi în epoca revoluţiei de la 1848*, Cartea Românească, Bucureşti, 1940, p. 110.

[3] Expresia îi aparţinea lui A. Billecocq, consul general al Franţei la Bucureşti, Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XVII (24 octombrie 1840). Mai tîrziu, în 1855, în aceeaşi ordine a ideilor, reliefînd nota comună a acestui determinism geografic, J. Poumay, consulul general al Belgiei nota : „Terre fertile et inépuisable, la Valachie et la Moldavie sont, depuis Catherine II, la question générale de toutes les invasions russes contre la Turquie le secret et le but de toutes les agréssions ; grenier d'abondance des troupes Imperiales...“. Cf. Archives du Ministère des Affaires étrangères et du Commerce Exterieur de Belgique, Correspondance politique, Légations, Roumanie, 1er vol. (1852—1856), doc. 172, dépêche du 27 août 1855.

darităţi, moderne, la contopirea celor două planuri — intelectual, de sus şi revoluţionar, de jos — au proiectat naţiunea română în orizontul problematicii naţionale europene. La rîndul ei, îndelungata campanie politică din Principate, orientată pe calea memoriilor şi a proiectelor de reformă — care a avut drept rezultat includerea problemei *capitulaţiilor* în dreptul public european — şi, apoi, revoluţia din 1821 au avut acelaşi rezultat ; au întărit contururile unei probleme româneşti de sine stătătoare în cuprinsul problemei orientale, definind trăsăturile naţiunii române. Acţiunile sociale şi politice naţionale desfăşurate deoparte şi de alta a Carpaţilor — deşi deosebite, erau profilate în acelaşi orizont românesc, urmăreau aceeaşi finalitate naţională, defineau trăsăturile proprii naţiunii în întregul ei.

Anii care au urmat revoluţiei din 1821 — în continuarea căreia au fost instaurate domniile naţionale — în cuprinsul unei Europe dominată de liberalism, au dus la o mai puternică definire a problemei româneşti, la o mai statornică includere a acesteia pe agenda politică şi diplomatică a Europei. Întărirea puterii militare şi politice a Rusiei şi creşterea influenţei sale în Principate, instituirea oficială a protectoratului după tratatul de la Adrianopol, repetatele crize care anunţau prăbuşirea Imperiului Otoman au creat în Moldova şi în Ţara Românească o situaţie gravă, în condiţiile în care împărţirea sferelor de influenţă devenise o realitate. Lipsa de eficienţă a politicii promovate de „puterile liberale", dominarea vieţii politice de pe continent de blocul „puterilor conservatoare", eşecul „Antantei cordiale" în cele două faze ale sale, izolarea politică a Franţei ş.a. au creat o situaţie gravă pentru mişcările naţionale aflate în plină desfăşurare.

În aceste condiţii internaţionale — cînd, în interior, se afirma puternic spiritul şi cultura naţională — românii au fost lipsiţi de sprijinul politic trebuitor din afară. Pentru a rezista presiunilor politice ale Puterii protectoare, li se făcea recomandarea, mereu reînnoită, de a strînge legăturile cu Turcia, singura modalitate de a obţine sprijinul puterilor angajate în politica de apărare a integrităţii Imperiului Otoman. Li se oferea şansa ca, ocolind Scylla crucii, să fie zdrobiţi de Charibda semilunii.

Ca urmare a acestei situaţii, sprijinindu-se pe propriile lor forţe, românii din Principate au iniţiat largi şi îndrăzneţe acţiuni naţionale. În primul rînd, cumulînd moştenirea ideologică a Şcolii Ardelene, şi-au croit o puternică şi limpede conturată cultură naţională, ale cărei trăsături definitorii au fost larg popularizate pe plan european ; au desfăşurat o puternică opoziţie tendinţelor Puterii protectoare de a-şi spori influenţa şi, totodată, au întreprins numeroase acţiuni, de natură să le reliefeze opţiunile politice, să contribuie la modernizarea societăţii româneşti. În rîndul acestor acţiuni, demersul întreprins de patriotul Ion Cîmpineanu pe lîngă puterile europene (1838—1839) este cel mai îndrăzneţ şi a avut cel mai larg răsunet.

În această perioadă de adînci frămîntări politice, naţionale, ca urmare a interacţiunii dintre cei doi factori — intern şi extern — problema românească se înscrie statornic în conştiinţa europeană. Publicistica de pe continent acordă un loc tot mai important problemelor de la Dunărea de Jos cu convingerea afirmată că „în esenţa sa, chestiunea orientală se reduce la unirea celor două Principate". Interesul general pentru realităţile româneşti, accentuat de consecinţele previzibile ale expansiunii Rusiei ţariste, este definit în următorii termeni într-o broşură contemporană : „ . . . La Turquie en y réfle-

chissant avec maturité trouvera qu'elle peut bien se passer de modique tribut, que ce pays offrent, pour voir la securité de son empire ; l'Autriche sortira de son apathie pour l'integrité de son territoire, et l'Angleterre et la France, pour l'intérêt de la civilisation et du commerce l'executeront le projet d'un royaume moldo-valaque compatible avec leurs intérêts, leur dignité, leur honneur et avec la paix d'Orient" [4].

Presa europeană, cea franceză, mai ales, acordă un larg spaţiu celor două Principate. Astfel, în cursul anului 1836, „Journal des Débats" publică „13 scrisori", semnate de Saint-Marc Girardin, în care este subliniată dorinţa de unire a românilor şi importanţa europeană a acestui act politic [5]. „Le National", la rîndul său, considerat, prin atitudinea sa, „apărătorul drepturilor şi a năzuinţelor româneşti", pronunţîndu-se în acelaşi sens, apreciază că „cei 8 milioane de români trebuie să fie constituiţi într-un stat puternic şi independent, care să reprezinte un corp ponderator între turci şi ruşi, menţinînd balanţa politică" [6]. Problema Principatelor ocupă atît de frecvent paginile ziarelor europene încît consulul Franţei la Iaşi, Huber, putea să afirme, în 1838, deosebita importanţă politică a acestui fapt [7].

Revoluţia din 1848 a survenit, aşadar, într-un moment în care, practic, ca urmare a interesului politic şi a realităţilor naţionale proprii, prin intermediul publicaţiilor de pe continent, românii intraseră, deja, în conştiinţa opiniei publice. Prin implicaţiile sale multiple, prin perspectiva — aceasta părea iminentă — a dislocării imperiilor multinaţionale, revoluţia europeană a conferit noi dimensiuni problemei orientale, relaţiilor dintre puterile europene. Participarea activă a poporului, a maselor, confruntarea liberalismului cu democraţia [8], programele de modernizare ale societăţilor europene, gravele şi complexele implicaţii ale luptei naţionale ş.a. au redimensionat şi au potenţat întreaga problematică socială şi politică a Europei. Dacă diplomaţia continua să cîntărească perspectivele şi să-şi ţese planurile în culise, *opinia publică*, devenită o forţă, cerea să fie informată asupra realităţilor politice.

Instituirea republicii în Franţa, alungarea lui Metternich şi transformarea Imperiului habsburgic într-o monarhie constituţională, revirimentul din Germania, convocarea Parlamentului de la Frankfurt ş.a. au activizat viaţa politică şi spirituală, au coborît discuţia cu privire la noua organizare a societăţii din sfera cabinetelor în cea a opiniei publice. Presa devine un puternic şi activ mijloc de difuzare a complexei problematici sociale, politice, strategice şi naţionale ridicate de revoluţia europeană. În aceste împrejurări, în noul context internaţional pe care românii îl influenţează, potenţîndu-l, se înscrie

---

[4] *Poids de la Moldo-Valachie dans la Question d'Orient*, Paris, 1838. La Vasile V. Haneş, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, vol. I, Scrisul Românesc, Craiova, 1929, p. 119—128.

[5] *Ibidem*, p. 91—99.

[6] *Ibidem*, p. 104 (nr. din 23 iulie 1838).

[7] „Les journaux de Paris, de Londres et d'Allemagne s'occupent si activement des deux provinces moldo-valaques, qu'ils contribuent à donner aux peuples de ces deux Principautés une valeur dont ils n'avaient pas autrefois le sentiment et qui donne à leur existence politique un essor tout nouveau". Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 696 (Huber către Molé, 6 aprilie 1838).

[8] René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temp. 2. Le XIX siècle. 1815—1914*, Seuil, Paris, 1974.

largul interes cu care presa europeană urmăreşte desfăşurarea şi implicaţiile revoluţiei româneşti [9].

Situîndu-se în prelungirea unor preocupări ce atinseseră cote superioare în deceniile premergătoare revoluţiei, interesul activ al presei europene faţă de aspectele complexe ale problemei româneşti — care şi-a găsit expresie într-un uriaş şi divers material — a contribuit efectiv la internaţionalizarea acesteia. Interesul european este generat, în egală măsură, de factori strategici şi politici esenţiali dar şi de contribuţia determinantă a românilor înşişi, care au potenţat şi au dimensionat problematica internaţională, înscriindu-se, prin revoluţia lor, în „calendarul lumii" [10]. Ca act al voinţei şi al demnităţii naţionale, revoluţia a definit şi a singularizat personalitatea naţiunii române într-o lume aflată în dinamică şi complicată mişcare.

Atenţia care se acordă problemelor româneşti este generală, manifestată de organele de presă importante din principalele ţări europene : Anglia, Franţa, Austria, Prusia şi statele germane, Turcia [11]. În rîndul acestora, se numărau „Vossische Zeitung" ziar berlinez cu cel mai mare tiraj în statele germane, „Augsburger Allgemeine Zeitung" şi „Journal des Débats" care, împreună cu „Times" erau cele mai mari ziare din Europa [13] şi „Le National" care continua să rămînă foarte apropiat de problemele româneşti. Numărul articolelor şi al informaţiilor este impresionant [14] ; sînt avansate şi explicate cele mai diverse idei, soarta viitoare a Principatelor fiind asociată soluţiilor privind *federalizarea* sau *confederalizarea* unor anumite regiuni, care trebuiau să reglementeze noul statut teritorial al Europei, bazat pe principiul naţionalită-

---

[9] Deşi, aşa cum s-a apreciat, pentru radicalii europeni, problemele esenţiale rămîneau Polonia şi stăpînirea austriacă în nordul Italiei, iar *marii eroi* exilaţii polonezi şi italieni, referirile la români sînt tot mai frecvente, clare şi tranşante. Cf. Leonid Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internaţională*, Edit. Junimea, Iaşi, 1975, p. 105—106. Vezi şi A. J. Taylor, *The struggle for Mastery in Europa 1848—1918*, Oxford, Paperbooks, 1971, p. 3.

[10] C. A. Rosetti, *Note intime, 1844—1859*, II, *1848—1849*, Bucureşti, 1903, p. 23.

[11] În rîndul acestora menţionăm : Morning Chronicle, Morning Herald, Le National, Le Siècle, Le Constitutionnel, Journal des Débats, La Réforme, Courrier française, Le Bien Publique, Le Peuple Constituant, La Démocratie pacifique, La République, Le Peuple, Journal de la vrai République, La Révolution démocratique et sociale, Revue des Deux Mondes, Allgemeine Osterreichische Zeitung, Osterreichische Deutsche Zeitung, Wiener Zeitung, Gazette de Vienne, Constitution, Gazette de Spenner, Vossische Zeitung, Augsburger Allgemeine Zeitung, Deutsche Zeitung (Heidelberg), Gazeta Poştelor din Frankfurt, Mercure de Souabe, Gazette de Breslau, Journal de Constantinople ş.a. Pentru maniera în care sînt înregistrate evenimentele şi etapele din desfăşurarea revoluţiei româneşti, a se vedea Constantin Şerban, *Ecoul revoluţiei române de la 1848 în presa Europeană a vremii*, în vol. *Revoluţia de la 1848 în ţările române, Culegere de studii*, Redactori coordonatori N. Adăniloaie şi Dan Berindei, Editura Academiei, Bucureşti, 1974, 185—200.

[12] Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 107 şi Teodor Pavel, *Revoluţia de la 1848 din ţările române în corespondenţa către ziarul berlinez Vossische Zeitung*, în „Revista de istorie", t. 27, 1974, nr. 3.

[13] Cf. Mihail D. Sturdza, *Bibliographie d'un réquisitoire. La Russie vue par la presse parisienne, Juillet 1848 — Juillet 1859*, în „Cahiers du monde russe et sovietique", vol. IX, MCMLXVIII, 3e—4e cahier, p. 393.

[14] Numai în cele şase volume de documente consacrate revoluţiei de la 1848 sînt inserate peste 220 materiale, majoritatea din „Le National", „Le Siècle", „Le Constitutionnel", „Journal des Débats" şi, mai ales, din „Augsburger Allgemeine Zeitung". Cf. *Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente*, t. I—VI, Bucureşti, 1902—1910, passim. Pentru „Augsburger Allgemeine Zeitung", a se vedea şi Carla Braun von Stumm, *Der Widerhall der vereinigung der Donaufürstentümer in der Deutschen publizistik*, Acta Historica, tomus X, Monachii, 1972, p. 7—80.

ţilor. Problema românească este apreciată în acord cu soarta Imperiului otoman, cu noua alcătuire a Imperiului Habsburgic dar şi în legătură directă cu realităţile naţionale, cu existenţa naţiunii, a dreptului imprescriptibil al acesteia de a se constitui în limitele unui stat naţional, soluţie solicitată, în egală măsură şi de *interesele* europene.

Acest dens şi important material publicistic, expresie concretă, vizibilă, a unei largi şi febrile acţiuni diplomatice, a înscris problema românească, cu toate componentele şi multiplele sale implicaţii, în conştiinţa opiniei europene. *Imaginea* naţiunii române şi a României sînt creionate în dimensiunile lor reale. Împrejurările revoluţiei de la 1848 au contribuit esenţial la nuanţarea şi potenţarea imaginii pe care Europa o realizase, deja, în deceniile anterioare de fecundă acumulare.

Evaluînd rosturile strategice şi politice ale problemei româneşti, presa franceză aprecia, cu gravitate, că „nodul războiului european", „salvarea Europei şi a civilizaţiei" se află pe Dunăre. Prutul, se observa în acest sens, reprezintă un veritabil „Rubicon al istoriei contemporane" [15]. „A nos yeux, se pronunţa în continuare ziarul francez („La Réforme") la question roumaine est une de plus importante au point de vue de l'équilibre européen et surtout au point de vue de ce grand duel qui se vide aujourd'hui en Europe entre la démocratie et l'absolutisme". Naţiunea română, se afirmă în acelaşi sens, o „Franţă orientală", reprezintă „avangarda Europei libere şi republicane, chemată „de planter le drapeau de l'indépendance entre le Turc et le Russe, et d'élever une voix libre entre le Kremlin et le Sept Tours" [16].

Românii, ei înşişi, prin corespondenţe numeroase, inteligent alcătuite şi larg răspîndite, întregesc şi completează imaginea cu privire la importanţa rezolvării democratice, în sens naţional, a problemei româneşti. Importantă, dar şi semnificativă pentru nivelul la care se purta discuţia este *Scrisoarea unui român din Paris* inserată în acelaşi „La Réforme", la 24 noiembrie 1848. „Nous savons, se notează printre altele, que nos provinces sont la clé de voûte de l'équilibre européen au point de vue de la politique générale. A la question de l'indépendance de notre pays se rattachent plusieurs questions importantes du droit international de transactions commerciales et de principes, et nous savons par conséquent qu'en défendant notre nationalité opprimée par le protectorat arbitraire de la Russie, nous défendons en même temps l'intégrité de l'Empire ottomane, les intérêts du commerce de l'Allemagne, menacé par les empiètements des czar sur le bord du Danube et surtout le travail démocratique qui s'opère en ce moment au centre d'Europe. Nous savons qu'aux yeux de la Russie nos provinces sont le point strategique le plus importants pour le croisade qu'elle a entreprise déjà contre les libertés populaire" [17].

Este limpede surprinsă aici, pe linia celor comunicate mai sus, valoarea problemei româneşti în cuprinsul echilibrului european. În egală măsură, este subliniată unitatea celor 8 milioane de români, îndreptăţiţi de a-şi constitui un stat naţional: „Les Valaques, les Moldaves, les Transylvains — se notează în acest sens, se disent tous Roumains et le territoire depuis si longtemps te-

---

[15] La Réforme", 16 iulie 1848, în Olimpiu Boitoş, *op. cit.*, p. 117 şi *Anul 1848*, III, p. 180.

[16] O. Boitoş, *op. cit.*, p. 97—98, 192.

[17] *Ibidem*, p. 200.

moin de leurs douleurs, c'est la Roumanie"[18]. Nimeni, poate, mai bine decît Hippolyte Desprez, publicist de prestigiu și bun cunoscător al problemelor, nu a dat expresie cu mai multă limpezime conștiinței naționale românești, credinței în unitatea națională, convingerii că mișcarea națională a românilor va deveni „una din puterile morale, din forțele politice cele mai mari din Europa orientală". Românismul, nota publicistul, referindu-se la orizontul larg al conștiinței naționale, „survit pourtant et prospère ; il règne en Moldo-Valachie, il possede la Bucovine, la Hongrie orientale, la Transylvanie en dépit des Magyars, la Bassarabie malgré les Russes, et il a établi entre tous les pays roumains un lien d'idées et d'intérêts non moins fort que celui du sang"[19]. Ziarele franceze influente își exprimau încrederea că, în cele din urmă, Europa va înțelege „la necessite de s'intéresser efficacement à une nation dont l'existence politique est necessaire pour le maintien de l'équilibre européen"[20], „... dont les destinées peuvent influer d'une manière si marquée sur le destinés de l'Europe"[21].

Consemnînd simpatia opiniei publice față de revoluția românească[22], atenția cu care era urmărită desfășurarea evenimentelor[23], reliefînd patriotismul actelor, observatorii străini nu pot să nu constate *„inteligența perfectă"* cu care a fost organizată și s-a desfășurat revoluția din Țara Românească[24], în acord cu condițiile internaționale complicate.

Presa franceză este cu totul de acord cu faptul că lumea germană este vital interesată în reglementarea în sens național a problemei românești, că sprijinul german poate fi direct și eficace. În acest sens, sintetizînd interesele comune ale Franței și ale Germaniei de a contracara obiectivele politice ale Rusiei, „Le Siècle" își exprima speranța că cele două puteri vor colabora atît în problema Poloniei, cît și în aceea a Principatelor[25]. Intervenția rusă în Moldova și în Țara Românească, se consemnează în aceeași ordine de idei, a ridicat revoluția română la înălțimea unei chestiuni europene[26].

Presa germană, fără să omită nimic din problematica gravă și complexă a chestiunii românești, remarcă, îndeosebi, tangențele cu interesele

---

[18] *Ibidem*, p. 97—98. („La Réforme", 24 martie 1848). În același sens, în „Le National", din 17 aprilie 1848, scrisoarea unui român în care se notează : „On ne sait pas assez, en France, quel est le régime sous lequel vivent, depuis longues années, les huit millions d'hommes qui composent la nation Roumaine et qui, arbitrairement classés en Valaques, Moldaves, Bessarabes et Transilvains, ont conservé, sous des maîtres divers, une même conscience de leur droit, une même foi en la résurrection a venir de leur nationalité..., *Anul 1848*, I, 245—246.

[19] „Revue des Deux Mondes" XVIII (1848), vol. XXI, p. 105—131 *(La Moldo-Valachie et le mouvement roumaine)* Cf. *Anul 1848*, I, p. 88—122. A se vedea și broșura *La Révolution dans l'Europe Orientale*, *Ibidem*, IV, p. 630—658.

[20] „Le Constitutionnel", 18 august 1848, *Ibidem*, III, p. 258—260.

[21] „Le Siècle", 27 decembrie 1848, *Ibidem*, V, p. 644 și urm.

[22] „L'opinion publique sympathique à la tentative d'emancipation avait accueilli avec faveur la nouvelle de la révolution moldo-valaque". Cf. „Le National" (Corespondență din Constantinopol, 26 septembrie 1848).

[23] „La diplomatie comme le public est toujours tenue en haleine par les affaires des Principautés...". („Journal des Débats", Corespondență din Constantinopol din 16 octombrie), *Anul 1848*, IV, p. 364—365.

[24] „La Réforme", 2 august 1848. *Anul 1848*, III, p. 180—181.

[25] *„Provinces Danubiennes"*. Din „Gazette de Vienne", după „Le Siècle", Cf. *Anul 1848*, II, p. 235—237.

[26] „Le Courrier Français", 22 octombrie 1848, Cf. Olimpiu Boitos, *op. cit.*, p. 170.

germane, în legătură cu relaţiile cu Rusia, cu libertatea navigaţiei pe Dunăre, cu unitatea Germaniei, în raport cu poziţiile deosebite ale Prusiei şi ale Austriei. Temele în discuţie sînt mult mai variate, dezvăluind acuitatea şi importanţa unui şir întreg de implicaţii şi interdependenţe. „Augsburger Allgemeine Zeitung", mai ales, prin mulţimea corespondenţelor din cele două capitale ale Principatelor, veritabile studii asupra realităţilor româneşti, menţin continuu problematica la un înalt nivel, oferind, uneori, detalii asupra stării de spirit, asupra unor episoade din timpul revoluţiei, de mare interes istoric [27]. De reţinut este faptul că marele cotidian reproduce numeroase materiale din periodicul transilvănean „Siebenbürger Bote" [28].

Opinia publică germană este pusă la curent cu dorinţa de unire pe care o manifestă locuitorii celor două principate, cu existenţa unei naţiuni unice [29]. Poporul român, se aprecia în acest sens, „este demn de a fi liber [30]. „Deutsche Zeitung" din Heidelberg, încă din noiembrie 1847, insera o corespondenţă în care se vorbea de dorinţa românilor de a reconstitui „regatul unit al Daciei". Realizarea practică, se nota în legătură cu aceasta, implică sprijinul Germaniei. La 1 iunie 1848, în nr. 153 al ziarului, este publicat un amplu articol cu titlul *Insemnările unui moldovean* [31], care reia problema unităţii, discutînd-o în noua perspectivă. Este detaliat înfăţişată situaţia geopolitică, unitatea celor 8 milioane de români speranţele investite de aceştia în lucrările Parlamentului de la Frankfurt ; sînt reliefate, totodată, soluţiile politice posibile, inclusiv aceea a federalizării. Ca şi în cazul polonezilor şi al italienilor, se apreciază în legătură cu aceasta, „ne aflăm în faţa unei lupte dîrze, iar semnalul pentru izbucnirea ei s-a dat. În consecinţă, ne îndreptăm privirile spre acei care au şi început o luptă asemănătoare şi vrem ca exemplul lor să ne întărească şi să ne încurajeze. Fie ca acelaşi fluviu care trece prin ţinuturile noastre şi ale voastre să fie martorul aceleiaşi libertăţi", se notează în finalul articolului.

Imaginea evenimentelor din ţările române apare conturată în aceleaşi linii şi culori în presa germană. Revoluţia română este înfăţişată ca fiind opera naţiunii, urmărind unitatea, libertatea şi organizarea în spirit nou, modern. Problematica şi soluţiile sînt mult complicate însă de rivalitatea care separa Prusia de Austria, de faptul că, în prima parte a revoluţiei,

---

[27] Diplomaţii germani, la rîndul lor, nu întîmplător, fireşte, au jucat un rol atît de important în revoluţia română. Se ştie, de pildă, rolul de mijlocitor pe care l-a avut Richtoffen între revoluţionarii moldoveni şi Poartă. Vezi, mai nou, în acest sens, Camil Mureşanu—Hilde Mureşanu, *O imagine germană asupra revoluţiei române de la 1848 în Ţara Românească*, în Vol. *Civilizaţie medievală şi modernă românească*, p. 339—343. Interesul german sau austriac pentru problema românească şi pentru desfăşurarea evenimentelor din Principate şi-a găsit expresie şi în importanta corespondenţă a consulului austriac din Galaţi C. Huber. 63 piese ale acestei corespondenţe sînt incluse în colecţia *Anul 1848*. Dosarul se află la academicianul Ştefan Pascu, prin bunăvoinţa căruia ne-a fost pus la dispoziţie.

[28] Cf. C. Göllner, *Presa săsească un nou izvor pentru mişcarea revoluţionară din Moldova (1848)*, în „Revista istorică", an XXII, 1936, p. 105—111.

[29] În acest sens, vezi „Vossische Zeitung", Teodor Pavel, *op. cit.*

[30] Cf. „Constitution" (Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 781—783).

[31] Cf. D. Ivănescu, Horst Fassel, *Ştiri externe despre revoluţia de la 1848 în Ţările Române*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XV, 1978, p. 355—360.

Austria constituţională dialoghează cu naţionalităţile într-o altă manieră. Ca urmare, în această perioadă, planurile de federalizare şi discuţiile în legătură cu acestea abundă. Firesc, lupta naţională a românilor din Transilvania (cu toate că unitatea integrală este limpede afirmată, subliniindu-i-se implicaţiile şi consecinţele) este apreciată nu atît în legătură cu realităţile generale româneşti, cît, mai ales, în contextul mişcărilor naţionale din Imperiu sau în cuprinsul politicii de contracarare a panslavismului rus [32].

Cu toată diversitatea soluţiilor politice discutate, expresie a intereselor deosebite, divergente, adeseori, ale puterilor, presa europeană a vremii a oferit o imagine completă asupra revoluţiei româneşti, subliniind existenţa unei naţiuni unice, înscrisă cu toate drepturile în harta lumii. Concluzia care se desprinde din suma materialelor, formulată după înfrîngerea revoluţiei şi ocupaţia militară a Principatelor, tot de H. Desprez, constată că „la defaite des Moldo-Valaques ne saurait donc être que momentanée et le mouvement qui conduit l'Europe Orientale à sa régénération ne laissera par de côté la race roumaine". Reproducînd versurile lui Alecsandri din *Deşteptarea României* şi reliefînd forţa cu care respiră ideea unităţii naţionale româneşti, publicistul subliniază că apelul poetului român nu are în vedere numai pe românii din cele două Principate: „Ces paroles, sublinia el, étaient adresées aussi, a ceux de la Hongrie, de la Transilvanie, de la Bucovine, de la Bassarabie. Debout, debout ajoutait le poète: voici l'heure de la fraternité pour tous les enfants de la Roumanie. Frères du même nom, frères du même sang, étendons nos bras par dessus la Molna, le Milkow, le Pruth, les Carpathes, et donons nous tous la main pour ne former désormais qu'une seule nation dans une seule patrie" [33].

Această esenţială opţiune, care a definit istoria românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a devenit, prin intermediul presei şi a publicisticii europene o componentă a conştiinţei generale; faptul a uşurat înscrierea mişcării româneşti în şirul mişcărilor naţionale de pe continent. Adevărul se degajă limpede din succintele notaţii formulate mai sus. Importantă prin ea însăşi, prin complexul de consecinţe şi implicaţii pe care mişcarea naţională a românilor trebuie să-l aibă asupra echilibrului şi a relaţiilor dintre puteri, *problema românească*, definită atît de sigur, în liniile sale esenţiale, în cursul revoluţiei de la 1848, a căpătat o pondere deosebită în desfăşurarea ulterioară a crizei orientale, începută prin declanşarea războiului Crimeii. Dunărea devine din nou „centrul de gravitaţie al lumii" [34], iar unirea Principatelor o veritabilă piatră de încercare a relaţiilor dintre puteri, un element esenţial în stabilirea noului echilibru european.

32 Pe această linie se înscrie „La Pologne", publicaţie a Societăţii slave din Paris, ziar al slavilor confederaţi polonezi, boemi, iliri, sîrbo-bulgari şi ruteni, al cărui director era Cyprian Robert. Am consultat colecţia — aflată, cu mari lipsuri, la cota 033212 — la Bibliotek Uniwersitecka Warszawie.

33 *La Révolution dans l'Europe orientale*, cf. *Anul 1848*, IV, 630—658.

34 Cf. *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. VIII, p. 251. Expresia este atribuită lui Talleyrand şi este reluată într-un document oficios francez din vara anului 1858.

Problema românească urcase o nouă treaptă pe calea deslegării sale în acord cu opțiunile politice naționale. Epoca în care soarta Principatelor fusese sacrificată, mereu, exigențelor și împrejurărilor politice[35] fusese depășită. De acum înainte, în soluționarea sa, dorințele și fapta românilor trebuiau să aibă un rol precumpănitor. În atingerea acestui obiectiv, *opinia publică* — care-și formase imaginea prin intermediul substanțial al presei, al publicisticii în general, a jucat un rol important. Ea s-a dovedit a fi o forță politică de prim rang în lumea contemporană.

[35] În 1835, comunicînd informații în legătură cu starea de spirit din Principate, cu privire la neîncrederea manifestată de reprezentanții mișcării naționale față de buna credință a puterilor europene, Cochelet, consulul Franței la București, comunica superiorului său că aceștia nu-și ascund îngrijorarea deoarece știu că „leur sort serà toujour d'être sacrifiés aux exigences et aux circonstances politiques et que dans celles-ci on ne consultera jamais leurs voeux". Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XVII, 47—475 (Cochelet către Broglie, 18 martie 1835).

ETAPE ALE UNITĂȚII ROMÂNEȘTI (1856—1878)

DE

V. CRISTIAN

Făurirea statului național român modern a fost un proces complex, presupunînd, deopotrivă, realizarea unității naționale, cucerirea independenței politice, asigurarea progresului în diferitele domenii ale vieții social-economice și culturale în conformitate cu cerințele generale ale evoluției omenirii din acea epocă. Prin forța lucrurilor deci, acest proces nu s-a putut realiza decît în etape, fiecare din ele constituind o dezvoltare a celor anterioare și o pregătire a celor viitoare. Cazul nu este, firește, singular; el are numeroase similitudini în modul în care au fost create alte state europene moderne, mai ales cu acelea în care făurirea unității naționale a constituit unul din aspectele fundamentale. O comparație cu etapele pe care le-a necesitat unificarea Italiei sau Germaniei este cît se poate de edificatoare în acest sens. Încadrîndu-se, astfel, într-un proces mai general, făurirea statului național român modern aduce în tabloul atît de interesant al Europei „Secolului naționalităților" și importante note particulare, ca și sugestive nuanțe, de natură să permită o mai bună înțelegere a raportului general-particular în dezvoltarea modernă a continentului. Ele sînt legate de importanța pe care a avut-o acțiunea populară, de rosturile culturii (atît prin militantismul conținutului său, cît și prin furnizarea unui important contingent de oameni politici), de particularitățile acțiunii diplomatice într-o anumită perioadă, de modalitățile în care a fost perfecționat instrumentul militar ș.a. În același timp, trebuie avute în vedere și împrejurările internaționale, de o însemnătate deosebită în condițiile statutului juridic pe care îl aveau diferitele țări și regiuni istorice românești, împrejurări uneori favorabile, dar care de cele mai multe ori au frînat realizarea aspirațiilor românești [1].

---

[1] Vezi dintre lucrările mai noi cuprinzînd priviri de ansamblu asupra problemei *România în relațiile internaționale 1699—1939* (coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Editura Junimea, Iași, 1979; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, 1918, vol. I, Editura Academiei, București, 1983; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985.

Mai ales această din urmă situaţie explică faptul că făurirea statului naţional român modern a fost un proces mai îndelung decît în alte cazuri. Dificultăţile care au trebuit înfrînte au fost mai importante şi mai complexe. În general, fenomenul emancipării naţionale a popoarelor europene cunoaşte, în veacul trecut, două tipuri. În primul din ele, caracteristică este forţa centripetă — reunirea într-un singur corp naţional a unor state şi stătuleţe independente sau semiindependente care includ părţi ale aceleiaşi comunităţi naţionale (cazul tipic fiind aici cel german). În cel de al doilea, tendinţa este centrifugă, caracteristică fiind mişcarea de desprindere a unor comunităţi naţionale din cadrul unor imperii multinaţionale, pentru a se constitui în state de sine stătătoare (cum sînt, de exemplu, cazurile oferite de imperiile habsburgic sau otoman). Primul dintre aceste două tipuri este, evident, avantajat, şi aici fiind însă necesară înfrîngerea unor importante dificultăţi, interne, ca şi externe. În cel de al doilea, greutăţile sînt şi mai importante dovadă faptul că, în unele cazuri, emanciparea naţională nu a putut fi rezolvată (de altfel, uneori doar temporar sau parţial) decît în condiţiile de la sfîrşitul primului război mondial. Or, exemplul românesc oferă un tip mixt, ceea ce a făcut ca dificultăţile să fie cu atît mai pronunţate. Înainte de 1859, românii continuau să trăiască în cadrul unor graniţe politice stabilite în evul mediu şi devenite, în condiţiile formării naţiunii, artificiale, în state aflate sub dominaţia celor trei imperii vecine, o dominaţie de o intensitate deosebită, ea fiind mai slabă în Moldova şi Ţara Românească, care au reuşit să-şi păstreze autonomia, dar unde continuă să se exercite suzeranitatea otomană, dublată, după 1829, de protectoratul rus, apoi, din 1856, de garanţia colectivă a puterilor europene. În consecinţă, mişcarea de emancipare naţională românească trebuie să aibă, în acelaşi timp, o direcţie centrifugă, de desprindere de sub dominaţia multinaţionalelor imperii vecine şi una centripetă, de reunire în cadrul unui edificiu statal unitar. Este de la sine înţeles că dificultăţile în calea ridicării acestuia erau considerabile, ceea ce a făcut ca proiectele arhitecţilor revoluţionari de la 1848 să nu-şi afle deplina împlinire decît în 1918, dar au şi demonstrat forţa irezistibilă a ideii naţionale, superioară împrejurărilor potrivnice, pe care a reuşit să le învingă treptat, o perioadă importantă fiind aceea care îşi va afla încununarea o dată cu cucerirea independenţei depline de stat.

Etapele care au premers acest moment fundamental sînt numeroase, fiind caracterizate de importante realizări atît pe plan intern, cît şi pe plan extern. În interior, ele sînt marcate de succesive cîştiguri pe plan politic, social-economic, cultural ; în exterior, sînt asociate de treptate şi importante succese diplomatice, propagandistice, în sfîrşit militare. Între aceste aspecte nu există o separaţie, ci o strînsă interdependenţă, atît în ceea ce priveşte raportul intern-extern, cît şi diferitele sale laturi.

Punctul de plecare în înfăptuirea statului naţional unitar român trebuie considerat anul 1848. Ce-i drept, el reprezintă un moment de sinteză a unor mai vechi aspiraţii. Pe de altă parte, revoluţia română de atunci, ca şi alte revoluţii din Europa a fost înfrîntă. Dar . 1848 prezintă, din punctul de vedere care ne interesează aici, o dublă importanţă. Pe de o parte, de la ideea unui stat naţional modern se ajunge la o acţiune directă în acest sens. Pe de altă parte, programul întocmit acum avea să stea la

baza acțiunilor următoare, cei care se vor strădui să-l aplice beneficiind de fructuoasa experiență a revoluției. Împrejurările în care fusese înfrîntă revoluția i-a determinat să acorde o deosebită atenție cîștigării unor puncte de sprijin în exterior, atît în rîndurile opiniei publice, cît și în cele ale diplomației, rezultatele obținute în această direcție ducînd nu numai la impunerea chestiunii românești ca problemă internațională [2], ci constituind și o importantă etapă în pregătirea condițiilor externe pentru făurirea statului național unitar român. Firește, între opinia publică și diplomație există o deosebire, dar prima a avut importantul rol de a contribui la atitudinea pe care o va adopta cea de a doua, mai ales în cazul unor anumite state. Reprezentanți autorizați ai ei, din Franța pînă în Rusia, din Anglia pînă în Italia, se vor pronunța ferm în sprijinul cauzei românilor, așa cum vor proceda una din cele mai mari personalități științifice ale secolului, francezul Jules Michelet, compatriotul său Edgar Quinet, care prin *Les Roumains* (1856) a dat „pagina cea mai sublimă din cîte s-au scris vreodată despre țara și nația noastră", după aprecierea lui Kogălniceanu [3] sau cunoscutul gînditor rus Cernîșevski, care, arătînd, că Rusia „simpatizează cu dorința poporului român de a se uni într-un singur stat", sublinia că „a sosit timpul recunoașterii acestei țări, generos înzestrată de natură, dar care n-a auzit decît tumultul armelor, în loc să aibă parte de brazda fertilă a plugului pașnic" [4].

Timpul acestei recunoașteri sosise și pe plan diplomatic. Firește, nu putea fi vorba de o recunoaștere generală. Unirea Principatelor era un act care contravenea intereselor Imperiului otoman, ca și Imperiului habsburgic. Pentru primul, ea era un pas spre desprinderea definitivă de sub suzeranitatea Porții a Moldovei și Țării Românești, suzeranitate ce-i drept serios afectată de evoluția regimului internațional al acestora, mai ales după 1829, an care constituie, din punctul de vedere care ne interesează aici, și revenirea fostelor raiale Turnu, Giurgiu și Brăila în componența Țării Românești. Pentru Imperiul habsburgic, Unirea reprezenta o amenințare directă, întrucît noul stat trebuia să constituie, fapt care avea să fie validat de istorie, un irezistibil punct de atracție pentru românii aflați în afara granițelor sale, dintre care majoritatea erau înglobați tocmai posesiunilor Curții de la Viena [5]. Împotriva acestor opoziții, problema Unirii Principatelor a devenit o problemă europeană, ea constituind o chestiune fundamentală la sfîrșitul noii crize orientale care se încheia prin Congresul de la Paris din 1856 [6]. Fără îndoială, pentru diplomația europeană, ea constituia și una din modalitățile prin care se avea în vedere asigurarea unui echilibru de forțe pe plan continental, prin crearea unui stat-tampon între cele două vechi rivale, Rusia și Turcia, dar soluțiile avute în vedere porneau de la realități românești : era vorba atît de hotărîrea reunirii cu Moldova a celor

[2] Leonid Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Editura Junimea, Iași, 1975

[3] Mihail Kogălniceanu, *Opere*. II. *Scrieri istorice*, ed. Al. Zub, Editura Academiei, București, 1976, p. 580.

[4] N. Ceachir, *100 de ani de la Unirea Principatelor*, București, 1959, p. 134.

[5] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 142.

[6] Leonid Boicu, în *România în relațiile internaționale*, p. 143. Chestiunea română „a stat în prima linie a problematicii Congresului, fiind, îndeosebi prin urmările ei, una dintre pietrele unghiulare ale menținerii sistemului de alianțe".

trei județe din sudul Basarabiei, cît și de punerea problemei Unirii celor două principate dunărene. Ce-i drept, complicatul context politic al epocii nu a permis o decizie în această privință, în spiritul celei preconizate, din interese în parte deosebite, de Franța, Sardinia, Rusia. Faptul însă că problema era ridicată pe ordinea de zi a unui Congres european constituia un moment important în evoluția ei, ce nu poate fi privită decît în cadrul unui indestructibil raport intern-extern. La fel de importantă este și hotărîrea de a se consulta voința populației celor două țări, hotărîre cu un caracter singular în activitatea areopagului european al epocii, obișnuit în virtutea tradiției să procedeze doar la tratativele între marile puteri, ale căror hotărîri trebuiau să aibă valabilitate și pentru popoarele al căror punct de vedere era complet neglijat. Era vorba, aici, de inaugurarea acelei „diplomații populare", cu implicații atît de importante în jurul anului 1860, mai ales pentru modul în care s-au manifestat în „secolul naționalităților" românii și italienii [7]. Și prin impactul intern-extern, se poate spune că activitatea celor două adunări ad-hoc din Moldova și Muntenia constituie o nouă, însemnată și semnificativă etapă pe drumul realizării unității statale românești.

Referindu-se la caracterul Adunării ad-hoc a Moldovei, la puțină vreme după deschiderea acesteia, Mihail Kogălniceanu arăta că deputații care o compun reprezintă țara însăși („Noi, Adunarea ... înfățoșăm țara" [8]), afirmație valabilă, deopotrivă, și pentru divanul similar reunit în același timp în capitala munteană. Cu o formulare lapidară și pregnantă, atît de caracteristică stilului său, Kogălniceanu mergea la esența lucrurilor. Fiindcă, dacă adunările fuseseră convocate ca urmare a unei hotărîri externe, ele trebuiau să vorbească în numele tuturor locuitorilor din cele două principate, în spiritul impus atît de moștenirea și îndemnul istoriei naționale, cît și de „duhul veacului". Deputații nu s-au limitat la un simplu rol consultativ, ci și-au afirmat voința de a se manifesta ca arhitecți și constructori ai edificiului statal român modern. Ei porneau aici de la generosul exemplu al anului 1848, mulți dintre ei fiind atunci participanți direcți la revoluție. Marile idei ale acesteia se vor regăsi, astfel, în dezbaterile și hotărîrile adunărilor, după cum vor preocupa intens și constant opinia publică, într-o discuție cu un caracter foarte larg, despre care sursele edite, oricît de numeroase ar fi ele, nu ne pot da decît informații parțiale. Pornind de la amintita formulare a lui Kogălniceanu, se poate spune că dacă Adunările „înfățoșează țara", la rîndul ei „țara" se implică în lucrările acestora, se transformă într-o „Adunare" de un fel deosebit, care înțelege să-și spună cuvîntul în toate problemele esențiale ale epocii.

Atmosfera de puternică efervescență, amintind-o pe aceea de la 1848, s-a manifestat încă din perioada premergătoare reunirii adunărilor, devenind deosebit de puternică în perioada pregătitoare reunirii alegerilor, fiind marcată de numeroase manifestații populare, acțiuni ale diferitelor societăți și comitete, o energică activitate publicistică. Țelul fundamental, proclamat în modul cel mai limpede, este Unirea Moldovei cu Muntenia. Ea este

---

[7] Julian Klaczko, *Deux Chanceliers. Le Prince Gorceakof et le Prince de Bismarck*, Paris, 1876, p. 113—114.

[8] Mihail Kogălniceanu, *Opere*. III. *Oratorie*. I. 1856—1864, Text stabilit, note și comentarii de Vladimir Diculescu, Editura Academiei, București, 1983, p. 32.

cerută în numele unor aspirații profunde și în acela al unor cerințe neapărate ale epocii. Într-un articol, publicat în gazeta „Zimbrul" (devenită ulterior, în mod simbolic, „Zimbrul și Vulturul"), Gh. Melidon scria că Unirea aproape nu are nevoie de a fi înțeleasă de vreme ce este simțită, fiindcă ea este „o trebuință națională, instinctivă, pe care un român o simte curgînd împreună cu sîngele prin vinele sale, o suge cu laptele la sînul mamei sale, o respiră cu aerul țării sale, o gustă cu rodurile țarinei sale, o vede în curgerea apelor patriei sale, o privește în configurarea terenului său"[9]. Unirea nu era cerută însă numai ca reflex al adîncului sentiment național, ci și ca expresie a unei mature judecăți politice. Faptul este exprimat în numeroase manifestații, deosebit de revelatorii fiind cele din Moldova; în bună parte, ele sînt legate de Iași, oraș cu un atît de important rol în pregătirea Unirii[10], dar la fel de semnificative sînt și cele din diferite județe, ideea care domină, ca o subliniere a necesității înfăptuirii acestui act, fiind aceea că, prin el, se va realiza „un mare princip al fericirii urmașilor noștri".

Într-o asemenea atmosferă, falsificarea alegerilor din Moldova, de către conducerea antiunionistă impusă de Poartă, a determinat o reacție deosebit de energică, cu largi implicații diplomatice, ceea ce a dus în cele din urmă, la anularea lor. Noile alegeri au demonstrat limpede care este voința alegătorilor, din cei 83 de deputați doar doi fiind antiunioniști. De altfel, „și în Moldova separatiștii alcătuiau un grup extrem de subțire", cu un bagaj de idei „mai mult decît sărăcăcios" și care „au rămas un grup îngust, bazat înainte de toate pe sprijin extern", după cum arăta istoricul sovietic V. B. Vinogradov[11], care sublinia, de asemenea că „studiul situației pe teren a convins diplomații ruși că separatiștii nu au în Principate rădăcini adînci"[12].

Alese ca urmare a unei participări la vot de proporții fără precedent, adunările aduceau și importanta noutate a unei largi reprezentări sociale. Firește, numărul deputaților boieri și clerici era relativ ridicat, dar lor li se alătură cei care îi reprezintă pe orășeni și, mai ales, pe țărani, ultimii constituind un „element nou în adunările noastre moderne, dar sortit pe viitor să asigure forța vitală a țării", după cum scria o publicație a epocii. În adunări, ei au avut un rol important, atît prin largul suport social pe care i-l conferă simpla lor prezență, cît și prin o activă participare la dezbateri, fapt deosebit de important pentru modul în care s-a pus principala problemă a momentului. Observatorii contemporani au subliniat că deputații țărănimii erau „mai mult decît toți ceilalți înclinați spre Unire", văzînd în aceasta nu numai o simplă „întrunire a Principatelor", ci și o bază a emancipării și propășirii lor social-economice.

De altfel, lucrările adunărilor s-au desfășurat într-o atmosferă de entuziasm general, în concordanță cu ferma lor adeziune la programul unionist. La Iași, acesta a fost prezentat de Mihail Kogălniceanu, care, într-un memorabil discurs, întemeiat pe drepturile și îndemnurile istoriei, realizînd

---

9 „Zimbrul", 20 iunie 1856.

10 *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași: 1600—1859—1918,* (coord. Gh. Buzatu, A. Karetchi, D. Vitcu), Editura Junimea, Iași, p. 61 și urm.

11 V. N. Vinogradov, *Rossia i ob'edinenie Rumînskih kniajestv,* Moskva, 1961, p. 204.

12 *Ibidem,* p. 185.

o strînsă relație trecut-prezent-viitor, sublinia că „dorința cea mai mare, cea mai generală, aceea hrănită de toate generațiile trecute, aceea care este sufletul generației actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare este Unirea Principatelor într-un singur stat, o unire care este firească, legiuită, și neapărată“ [13]. În încheiere, el cerea respectarea autonomiei Principatelor, Unirea lor „într-un singur stat sub numele de ROMÂNIA“, prinț străin ereditar, neutralitate și „putere legiuitoare încredințată unei obștești Adunări, în care să fie reprezentate toate interesele nației“ [14], puncte care au întîmpinat opoziția a doi deputați doar, Adunarea manifestîndu-și adeziunea fermă la ideea Unirii. Aceleași cerințe au fost votate în unanimitate de Adunarea munteană, în aceeași atmosferă de înaltă trăire patriotică, prelungită, ca și la Iași, printr-o înflăcărată manifestare populară.

Reprezentînd interesele naționale, bucurîndu-se de un puternic suport social, Adunările ad-hoc au contribuit atît la pregătirea actului de la 24 ianuarie 1859, cît și la afirmarea românilor pe plan internațional. Lucrările lor au fost urmărite cu interes nu numai de comisia compusă special în acest scop de reprezentanți ai puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris, care s-au putut convinge, la fața locului, de puternica voință de unire a românilor, ci și de opinia publică internațională. Unii diplomați și publiciști conservatori și-au exprimat chiar temerea că efervescența din Principate ar putea fi contaminantă pentru popoarele vecine.

Etapă importantă în pregătirea Unirii Moldovei cu Muntenia, Adunările ad-hoc constituie unul din momentele de puternică afirmare a energiei naționale. Într-un discurs pe care îl rostea atunci, Mihail Kogălniceanu făcea afirmație că „astăzi nu numai că scriem, dar facem istoria“ [15]. 1857 venea să dovedească adevărul pe care cărturarul îl afirmase în cunoscutul său *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, anume că poporul este „izvorul tuturor mișcărilor și isprăvilor“. Fiindcă, de fapt, frumoasa pagină de istorie a acelui an poartă o semnătură colectivă, aceea a unui popor care și-a exprimat prin reprezentanții săi profunda aspirație a unității și propășirii. Tocmai prin aceasta, programul elaborat atunci are un profund caracter național și el va sta la baza acțiunilor viitoare, motiv pentru care am insistat aici asupra sa.

În împrejurările internaționale ale epocii, programul național din 1857 nu a putut fi însă realizat decît treptat. A fost necesar un important efort intern și extern, mai ales că, după 1856, în statutul juridic al Principatelor intervenise importanta noutate a garanției colective a puterilor europene [16]. Ce-i drept, datorită deosebirilor de vederi dintre acestea, uneori contradictorii, ea nu se poate exercita într-o manieră unitară, dar simpla ei existență face ca aproape orice acțiune românească importantă să determine și o reacție a concertului european. A rezultat de aici un interesant joc diplomatic în care românii au devansat în mod constant concesiile pe care era dispusă să le facă în diferite momente Europa, reușind să impună în fața ei Unirea, diferite măsuri pentru consolidarea ei și, în sfîrșit, Independența de Stat.

---

[13] Mihail Kogălniceanu, *Opere*. III. *Oratorie*. I, p. 27.

[14] *Ibidem*, p. 29.

[15] *Ibidem*, p. 34.

[16] Gh. Cliveti, *Geneza și instituirea garanției colective a puterilor semnatare ale tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor române*, AIIAI, XX, 1983, p. 175—189.

Încunoştiinţată de aspiraţiile limpede formulate de Adunările ad-hoc, diplomaţia europeană, în contradictoria ei configuraţie, nu a reuşit să ajungă decît la o soluţie de compromis prin îndelungile discuţii ale Conferinţei de la Paris din 1858. Convenţia încheiată aici prevedea crearea „Principatelor Unite ale Moldovei şi Valahiei", dar acestea, cu excepţia denumirii şi a unei Comisii Centrale, urmau să constituie, de fapt, două state distincte, fiecare avînd o organizare politico-administrativă proprie. Era, evident, un „regim hibrid" [17] ceea ce făcea pe un cunoscut istoric englez de mai tîrziu să arate că „ne este dificil să concepem că oameni de stat serioşi au putut crede că jumătăţi de măsură ar putea fi eficace şi să poată reţine mareea sentimentului naţional care urca sub ochii lor" [18]. Totuşi, simplul fapt că problema Unirii Principatelor era discutată într-o conferinţă specială a puterilor europene constituia un moment important pe drumul realizării ei. Ce-i drept, prevederile Convenţiei din august 1858 erau departe de cererile formulate de Adunările ad-hoc, dar, în raport cu statu quo-ul, aplicarea lor ar fi reprezentat un pas înainte în statutul juridic al Principatelor. În acelaşi timp, după cum s-a remarcat, „Conferinţa de la Paris a constituit un imbold în lupta pentru realizarea Unirii în fapt. După cum Italia nu se resemnase să rămînă o „expresie geografică", românii nu înţelegeau ca ţara lor să rămînă o „expresie diplomatică" [19].

Prima lună a anului următor avea să constituie, în această privinţă, demonstraţia cea mai elocventă. Momentul hotărîtor este, faptul nu mai are nevoie a fi explic[illegible] ziua de 24 Ianuarie. El nu poate fi desprins însă de cel care l-a precedat — alegerea, la 5 Ianuarie 1859, a lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Moldovei. Urcarea acestuia pe tron căpăta o valoare de simbol. Era evident că ea dădea glas unei aspiraţii generale, aceea sintetizată de Mihail Kogălniceanu, care îi cerea, în impresionantul discurs pe care îl ţinea la încoronarea din acea zi a noului domn, în numele trecutului şi al prezentului, să fie „la legi nouă, om nou" [20]. Astfel încît, dacă urcarea lui Cuza pe tronul Moldovei se încadra pe deplin în prevederile Convenţiei din august 1859, în fapt ea era şi o importantă premisă pentru depăşirea acesteia, putînd fi considerată ca o nouă etapă pe drumul spre Unire.

Condiţiile în care s-a realizat Unirea Principatelor, acest „mare act al poporului Român" [21], sînt bine cunoscute [22]. Ceea ce atrage în mod deosebit atenţia este că, din acest moment, românii încep să practice, în faţa diplomaţiei europene, politica faptului împlinit, „Măria Sa Faptul Împlinit", după cum atît de sugestiv spuneau contemporanii. El se manifestă prin acţiunile oamenilor politici, dar îşi găseşte forţa în suportul popular, care are, adeseori, şi rolul de catalizator. Din punct de vedere strict legislativ, Cuza este

---

[17] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale. 1856—1866*, trad. de Alice Bădescu, f. 1, f.a., p. 230.

[18] R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, P.U.F., Paris, 1937, p. 294.

[19] Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 143.

[20] Mihail Kogălniceanu, *Opere*. III. *Oratorie*, I, p. 112.

[21] V. N. Vinogradov, *op. cit.*, p. 4.

[22] În afara a numeroase lucrări româneşti care i-au fost consacrate (cele mai importante dintre ele sînt menţionate în Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 540—541), Unirea a generat o extrem de bogată istoriografie străină (V. Cristian, *L'Union des Principautés Roumaines dans l'historiographie étrangère. Bref aperçu*, AIIAI XVII, 1980, p. 21—55).

ales și pe tronul Munteniei de Adunarea electivă a acesteia, ai cărei deputați utilizează cu inteligență o fisură a Convenției de la Paris, dar alegerea sa este, deopotrivă sau, poate, mai ales, opera miilor de demonstranți care s-au reunit timp de trei zile în preajma localului în care problema era dezbătută de deputați. Faptul este caracteristic tuturor marilor momente asociate de drumul spre unitate națională, cu impresionanta încununare de la 1 Decembrie 1918; în fiecare din ele, hotărîrea a fost luată de o adunare legal constituită, dar ea și-a găsit aprobarea generală de marile adunări constituite spontan, reprezentînd diferitele clase și categorii sociale și, fapt deosebit de important, mai ales pe cele de jos. Este interesantă participarea la manifestațiile din zilele de 22—24 ianuarie 1859 de la București a numeroși țărani, care aveau intuiția, ce se va dovedi pe deplin îndreptățită, că Unirea va avea importante consecințe pentru îmbunătățirea soartei lor.

Actul de la 24 Ianuarie constituie o etapă fundamentală în edificarea statului național unitar. După importantele pregătiri anterioare, începea construcția propriu-zisă. Ce-i drept, pentru diplomația europeană, luată, cea mai mare parte a ei, prin surprindere, aceasta nu-și avea drept la existență. A fost nevoie de multe discuții [23] pentru recunoașterea lui Cuza ca domnitor atît în Moldova, cît și în Țara Românească și abia după aproape trei ani s-a ajuns la recunoașterea Unirii, dar numai pentru timpul domniei sale, ceea ce însă constituia un nou succes diplomatic românesc.

Pentru români însă, 24 Ianuarie 1859 constituie o decizie asupra căreia nu se mai putea reveni. Domnitorul însuși avea convingerea, pe care o va împărtăși foarte clar consulilor străini, că actul din acea zi aparține deja Istoriei. De altfel, întreaga activitate pe care o va desfășura pînă la reunirea celor două Adunări la începutul lui 1862 — convocate, simbolic, tocmai la 24 Ianuarie — este o dovadă în acest sens. Chiar dacă nu toate măsurile preconizate au putut fi și materializate, ele constituie mărturii semnificative în acest sens. Una din cele mai revelatorii este înființarea Universității din Iași, în octombrie 1860, concepută ca un așezămînt național și privită ca atare de întreaga comunitate românească [24].

Constituirea statului unitar a reprezentat o importantă premisă pentru lupta națională ulterioară, atît pentru obținerea independenței politice depline a acestuia, cît și pentru pregătirea condițiilor desăvîrșirii unității statale a tuturor românilor. Activitatea impresionantă desfășurată în timpul lui Al. I. Cuza a avut consecințe deosebit de profunde în acest sens, ea impunînd prin densitatea ei; „puține guverne s-au putut mîndri să fi realizat, în cinci ani, reforme atît de adînci, atît de importante, atît de decisive", observa, pe bună dreptate, un bun cunoscător al problemei naționalităților în veacul trecut [25]. În esență, ele aveau drept menire dezvoltarea modernă a noului stat. Dar chiar prin acest fapt, reformele au contribuit și la dezvoltarea luptei naționale, între aceste două aspecte legătura fiind deosebit de strînsă și în această

---

[23] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Editura Științifică, București, 1966, p. 71 și urm.; D. Vitcu, *Diplomații Unirii*, Editura Academiei, București, 1979, passim.

[24] *Istoria Universității din Iași* (coord. Gh. Platon, V. Cristian), Editura Junimea, Iași, 1985, p. 42 și urm.

[25] Paul Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de la Roumanie*, Paris, 1930, p. 5.

perioadă. S-a putut vorbi, în legătură cu evoluția dintre anii 1859 și 1866, de mai multe etape în drumul spre independență [26]. Marile reforme din timpul lui Cuza constituie însă, printr-o acțiune directă sau indirectă și etape ale drumului spre unitate. De altfel, consolidarea tînărului stat, inclusiv uniformizarea administrației, justiției, armatei, răspundeau ambelor necesități.

Un moment important în această privință îl reprezintă secularizarea averilor mănăstirești. Statutul pe care îl aveau numeroasele așezăminte închinate, făcea ca o importantă parte a teritoriului Principatelor să iasă, fie și parțial, de sub controlul administrației acestora, în afara faptului că substanțiale bogății luau drumul străinătății [27]. Secularizarea avea menirea să înlăture ambele inconveniente (la care se adăugau altele, inclusiv de ordin moral) ; cît de grave erau ele o dovedește nu numai analiza importanței pe care o aveau, din diferite puncte de vedere mănăstirile închinate, ci și acerba dispută diplomatică angajată ca urmare a deciziei lui Cuza.

Momente deosebit de importante sînt și energicele acțiuni din 1864. Lovitura din 2/14 mai este îndreptată, în esența ei, împotriva Convenției de la Paris din 1858 [28], afirmînd dreptul unui popor de a-și reglementa singur soarta. Ce-i drept, acțiunea este realizată de sus, dar semnificația ei rămîne aceeași. Mai ales, ea a asigurat cadrul pentru realizarea uneia din cele mai importante acțiuni din timpul lui Cuza, reforma agrară [29]. Dincolo de imperfecțiunile ei, inerente însă timpului, ea a avut consecințe extrem de importante și nu numai pe plan social-economic. Situația agrară din Moldova și Țara Românească prezentase unele deosebiri, pe care actul din 1864 le va atenua în mod substanțial. Mai ales însă, reforma din 1864, care avea să facă din Cuza „domnitorul țăranilor", avea să aibă importante consecințe asupra rolului pe care aceștia îl vor avea în evoluția viitoare a societății, inclusiv pe plan național și internațional. O constatare, îndeosebi, se impune. Între 1864 și 1877 există un interval de numai 13 ani ; ostașii care au format armata care a purtat Războiul pentru Neatîrnare sînt, în marea lor majoritate, țăranii care fuseseră împroprietăriți la 1864 sau fiii acestora. Modul exemplar în care au luptat ei și care a avut darul să trezească entuziasmul Europei nu poate fi despărțit de noua situație pe care le-o crease Cuza, o situație care venea în întîmpinarea cerințelor deputaților pontași de la 1857. Era o luptă pregătită și direct de domnitor — care a ținut să rămînă colonel —, prin numeroasele măsuri militare pe care le-a luat, vizînd atît instruirea, cît și înarmarea trupelor de care a putut dispune. Este adevărat, acestea nu erau prea numeroase, din motive lesne de înțeles în contextul internațional al vremii ; în momentul în care Carol I va prelua tronul, sultanul ținea să facă precizarea expresă că nu va îngădui ca numărul lor să depășească 30 000. Chiar astfel însă, se poate spune că în timpul lui Cuza s-a constituit nucleul

---

[26] Barbara Jelavich, *The Great Powers and Romanian National Development, 1856—1877*, RESEE, XIV, 1977, p. 681—690.

[27] Constantin C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate în 1863*, „Studii. Revistă de istorie", XII, 1959, nr. 2, p. 148—157 ; Idem, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 193 și urm. Sînt foarte revelatoare cuvintele pe care, în legătură cu secularizarea, care a dat naștere la vii și aprige confruntări diplomatice, Cuza i le adresa ministrului de externe turc : „În această chestiune, eu nu sînt principele românilor, sînt România însăși" (*Ibidem*, p. 200).

[28] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 245 și urm.

[29] Asupra acesteia Nichita Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Editura Academiei, București, 1967.

armatei române moderne, chemată să aibă un rol atît de însemnat în obținerea independenței și în desăvîrșirea statului național unitar, în condițiile în care opoziția față de aceste două obiective majore nu putea fi înfrîntă decît pe calea armelor.

În pregătirea amintitelor obiective, domnia lui Cuza se impune și prin măsurile pentru dezvoltarea culturii [30]. Și în această privință, domnitorul oferă un pregnant exemplu de înțelegere a necesităților epocii, de utilizare a unui instrument deosebit de eficient pentru pregătirea spiritelor în vederea obținerii unor noi țeluri ale luptei naționale. Cuza nu a fost un cărturar ; a înțeles însă rosturile culturii și a apelat la colaborarea celor mai proeminenți reprezentanți ai acesteia. Dintre realizările epocii, cea mai importantă rămîne reforma învățămîntului. Propunîndu-și generalizarea învățămîntului elementar și dezvoltarea celui de alte grade, scop care nu a putut fi realizat decît în parte, legea avea o dublă menire. Pe de o parte, ea trebuia să asigure o largă difuziune a cunoștințelor, care să răspundă atît unor necesități practice, în măsură să contribuie la procesul de modernizare, cît și dezvoltării spiritului național. Roadele vor fi culese mai tîrziu, dar bogăția lor își va avea sursa din semințele aruncate acum. Pe de altă parte, reforma a avut drept menire să ducă la o uniformizare a organizării școlii, dat fiind că între cea din Moldova și cea din Țara Românescă existau unele deosebiri, mai ales la nivelul primar, unde în Muntenia progresele fuseseră mult mai importante. Se adaugă apoi și alte măsuri, cum este crearea Universității din București, concepută, la fel ca cea din Iași, ca un așezămînt național.

Sub multiple raporturi, domnia lui Cuza este marcată, astfel, de importanți pași pe drumul care ducea spre cucerirea independenței și spre realizarea unității depline de stat. Privită în ansamblu, ea constituie materializarea unei importante părți a progresului revoluției de la 1848. Continuitatea în raport cu ridicarea din acest an este un rezultat firesc al istoriei ; în același timp, ea capătă un caracter de simbol și nu numai pe plan național — Domnitorul Unirii este un fost participant la revoluție, ca și principalul său colaborator, Mihail Kogălniceanu. Li se adaugă apoi un șir de alte personalități care își făcuseră ucenicia politică în acel an 1848. Ele nu sînt recrutate numai din statul creat la 1859, ci provin și din alte provincii istorice românești. De altfel, 24 Ianuarie a însemnat o dată memorabilă pentru întreaga comunitate românească. Modul în care a fost privit actul din acea zi ca și cele care i-au urmat o dovedește [31]. Sînt revelatoare în acest sens aprecierile lui Alexandru Papiu Ilarian că „românii din Transilvania numai la Principate privesc“, că, la alegerea lui Cuza, „entuziasmul la românii din Transilvania era poate mai mare decît în Principate“, ei fiind „toți gata a muri pentru Domnul Cuza“, căruia îi urau să fie „executorul fericit al planului celui mai mare domnitor român ce a avut vreodată Dacia lui Traian“, adică a lui Mihai Viteazul [32]. Sînt cuvinte care sintetizează, de fapt atitudinea generală a românilor din afara granițelor statului de la 1859. Și nu este întîmplător că activitatea lor națională a cunoscut o intensificare substanțială după 1859.

---

[30] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 405 și urm. ; V. Cristian, *Alexandru Ioan Cuza față de problemele învățămîntului și culturii naționale*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 445—464.

[31] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 157 și urm.

[32] *Ibidem*, p. 157.

Exemplul cel mai edificator îl constituie înființarea, la numai doi ani după Unire, a Astrei, cu rezultate atît de importante în lupta de emancipare a românilor din Transilvania. Atitudinea își găsește însă reflectarea și în Principatele Unite. În același an, 1861, la Iași se înființa, cu ajutorul guvernului, gazeta cu titlul atît de simbolic „Dacia", în care se pleda pentru realizarea unei Românii în granițele sale naturale [33]. Lupta pentru idealul comun se întîlnește însă nu numai pe planul ideilor ; ea se manifestă direct prin colaborarea românilor din diferite regiuni. Printre colaboratorii lui Cuza se află români din Transilvania și Banat, învățămîntul din București și Iași, pe linia unei importante tradiții, beneficiază de concursul unor marcante personalități ale vieții culturale de dincolo de munți, după cum mulți din cei care au un rol important în statul român de la 1848 sînt membri ai Astrei. Epoca Unirii este, astfel, o epocă de efervescență națională general-românească, pregătitoare a etapelor viitoare.

Prima dintre aceste etape a constituit-o chiar anul încetării domniei lui Al. I. Cuza, 1866. După lovitura de la 11/23 februarie, statul român a traversat o perioadă dificilă sub raport internațional. Invocînd pretextul că actul constituia o abatere de la firmanul din 1861, care prevedea păstrarea Unirii doar pe timpul vieții lui Al. I. Cuza, statele vecine, Turcia, Austria și Rusia, au încercat să impună o revenire la situația anterioară lui 24 Ianuarie 1859 ; ultima a patronat chiar artificiala mișcare separatistă de la Iași din 3/15 aprilie 1866. Chestiunea română a constituit, din nou, obiectul dezbaterii unui for internațional, Conferința ambasadorilor de la Paris, care, fără a prilejui expunerea unor puncte de vedere identice, punea sub semnul întrebării rezultatele obținute de statul român pînă în acest moment și se opunea măsurilor care vizau emanciparea în continuare a acestuia, îndeosebi aducerii unui prinț străin.

Ca și în momentele anterioare însă, românii au recurs cu energie la politica faptului împlinit. Principala realizare în această privință a fost tocmai aducerea unui principe străin, în persoana lui Carol I de Hohenzollern. O asemenea soluție fusese preconizată mai de mult și ea apărea ca o cerință expresă a Adunărilor ad-hoc, fiind direct legată de ideea Unirii [34]. Ea apărea ca dictată de necesitățile epocii și Cuza însuși nu se considerase decît ca un mandatar temporar al puterii. Elementul esențial pe care trebuia să-l aducă un principe străin era stabilitatea puterii, atît de necesară pentru consolidarea Unirii. Nici unul dintre candidații autohtoni nu puteau beneficia de autoritatea necesară pentru a domni fără a fi contestați, după cum unii din ei puteau deveni — experiența istorică o dovedise — instrumente ale marilor puteri vecine sau ale unor grupări interne, ceea ce putea avea serioase implicații asupra stabilității politice a noului stat. În plus, într-o Europă monarhică, prezența unui membru al unei familii domnitoare din apusul Europei (din motive lesne de înțeles, cele din statele vecine erau excluse) pe tronul României îi putea conferi un plus de prestigiu, fapt important atît în relațiile diplomatice, cît și în lupta pentru obținerea independenței. De altfel, exemplul românesc nu este singular ; grecii și bulgarii au procedat într-un mod asemănător. Opoziția celor mai multe dintre puterile europene împo-

---

33 *Ibidem*, p. 161.
34 V. Russu în *România în relațiile internaționale*, p. 185 și urm.

triva acestei soluţii a fost, astfel, cît se poate de firească, dar ea a fost şi în acest caz înfrîntă. Au contribuit aici şi împrejurările internaţionale favorabile, îndeosebi conflictul dintre Prusia şi Austria ; hotărîtoare a fost însă, şi de această dată, acţiunea internă, aducerea lui Carol I fiind precedată de un plebiscit. O hotărîre populară venea, astfel, să ratifice încă una din hotărîrile Adunărilor ad-hoc. „Faptul împlinit" învingea din nou voinţa marilor puteri şi sub acest raport s-a putut vorbi de „revoluţia" pe care românii au produs-o în diplomaţia europeană a anului 1866 [35].

Acelaşi an este marcat de o altă realizare de mare însemnătate pe plan naţional, elaborarea şi votarea unei Constituţii, de către noua Adunare care, după proclamarea lui Carol I ca prinţ al României, s-a transformat în Constituantă. După cum s-a remarcat, „actul promulgat la 1/13 iulie 1866 a avut o excepţională însemnătate pentru dezvoltarea ulterioară a statului român. Făcînd cu totul abstracţie de suzeranitatea otomană şi de regimul de garanţie colectivă, Constituţia — prima Constituţie internă românească — promulgată fără aprobarea Puterilor garante reprezintă un energic act de afirmare a independenţei, exprimă voinţa *României* — numele oficial al ţării, — de a deveni subiect în relaţiile internaţionale, în condiţiile în care suzeranitatea Porţii şi regimul de garanţie colectivă, ca şi autonomia, deveniseră incompatibile cu dezvoltarea ţării, cu progresul" [36]. Pas important spre independenţă, Constituţia era, în acelaşi timp, şi consfinţirea legislativă supremă a Unirii.

Consolidarea statului român din 1859 a fost privită, şi în această etapă, în strînsă legătură cu evoluţia generală a societăţii româneşti. Pentru contemporani, apărea limpede că întărirea nucleului statal al acesteia constituie o premisă deosebit de importantă pentru desăvîrşirea edificiului naţional. O dovadă concludentă în acest sens o constituie integrarea în continuare a unui important număr de români din afara graniţelor statului din 1859 în viaţa politică şi culturală a acestuia, unii din ei deţinînd chiar locuri de prim ordin. În acelaşi timp, după Unire şi stimulată de aceasta, a avut loc o sensibilă intensificare a vieţii naţionale. Prin forţa lucrurilor, ea are unele note particulare, în funcţie de condiţiile concrete în care se desfăşoară. Spiritul ei este însă pretutindeni acelaşi, după cum legăturile între diferitele regiuni româneşti se intensifică, în acelaşi timp în care îşi creează un cadru organizatoric mai adecvat. Acesta şi-a găsit o întruchipare deosebit de elocventă în „Societatea literară română" înfiinţată la 1 aprilie 1866 şi devenită în anul următor „Societatea Academică Română". Componenţa acesteia este deosebit de revelatorie ; din cei 21 de membri ai săi, 7 erau din România, ceilalţi din provinciile aflate sub dominaţia străină (Transilvania, Bucovina, Basarabia), precum şi români macedoneni. Faptul îndreptăţea diplomaţia habsburgică să considere că Societatea constituia un adevărat parlament „daco-român" [37]. Afirmaţia este întărită de atmosfera de înaltă emulaţie naţională în care şi-a deschis aceasta lucrările, de numeroasele manifestări populare care au însoţit trecerea membrilor ei prin diferite oraşe şi, mai ales, sosirea lor la Bucureşti. Preşedintele comitetului de organizare de aici rezuma spiritul de care erau

[35] W. E. Mosse, *England, Russia and the Rumanian Revolution of 1866*, "The Slavonic and East-European Review", XXXIX, nr. 92, December 1960, p. 73.

[36] Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 208.

[37] V. Maciu et V. Netea, *L'unité nationale dans les préoccupations de l'Académie Roumaine*, „Revue Roumaine d'Histoire", V, 1966, nr. 6, p. 942.

animate acestea, atunci cînd considera Societatea „piatra fundamentală a edificiului măreț la care aspiră toți“ [38]. De altfel, în același an, 1867, se înființase la București, sub președinția lui Al. Papiu-Ilarian, societatea „Transilvania“, al cărei scop declarat era de a strînge legăturile frățești între tinerimea studioasă din toate regiunile românești și de a ajuta studențimea română din Transilvania. Actul cultural era privit însă în perspectiva sa politică. În fond simbolic, adunarea de constituire a avut loc la 3/15 mai, aniversarea zilei marii adunări populare de la Blaj din 1848, iar drept deviză a societății au fost alese cuvintele lui Dimitrie Tichindeal — „Mintea, mărită nație dacoromânească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara Ungurească, mintea. Cînd te vei lumina cu învățătură, cu luminatele fapte bune și te vei uni, mai aleasă nație pe pămînt înaintea ta nu va mai fi“ [39].

În cadrul etapelor care au marcat drumul românilor spre făurirea statului național unitar, anul 1867 reprezintă însă un moment deosebit de complex. Instituirea dualismului austro-ungar era de natură să constituie o piedică deosebit de importantă în dezvoltarea firească a acestui proces. Afirmația este valabilă mai ales pentru Transilvania care, după secole de păstrare neîntreruptă, sub diferite forme, a autonomiei, era, pentru prima dată, încorporată statului maghiar [40], iar guvernul de la Budapesta, dincolo de unele prevederi ale Legii Naționalităților, se arăta hotărît să procedeze la o politică de maghiarizare forțată a ei. În același timp însă, dialectica evoluției istorice a determinat ca înrăutățirea condițiilor în care se desfășoară lupta națională a românilor transilvăneni să contribuie la întărirea ei. Ea și-a sporit gradul de intensitate, în același timp în care obiectivele au apărut într-o lumină mai clară. Faptul și-a găsit o primă demonstrație pregnantă în chiar anul următor, odată cu *Pronunciamentul* de la Blaj, protest hotărît împotriva unirii forțate a Transilvaniei cu Ungaria. Documentul elaborat de fruntașii românilor își avea suportul în largul sprijin popular, manifestat prin marile mulțimi reunite, la 3/15 mai, în orașul Cîmpiei Libertății, pentru a aniversa două decenii de la adunarea din 1848. În el erau înscrise revendicările fundamentale ale românilor din Transilvania — autonomia acesteia (așa cum i-a fost asigurată Croației), care ar fi asigurat condiții mai bune de dezvoltare economică, politică și culturală națiunii române ; recunoașterea hotărîrilor dietei de la Sibiu din 1863—1864, care declarase recunoașterea „națiunii române egal îndreptățită cu celelalte națiuni“, dreptul folosirii limbii române în administrație, justiție, învățămînt, egala îndreptățire a bisericilor ortodoxă și unită [41], ceea ce echivala cu organizarea independentă politico-administrativă a națiunii române ; participarea acesteia în proporție firească la viața politică, administrativă și culturală ; redeschiderea Dietei de la Sibiu, pe baza unei adevărate reprezentări populare. Sînt cerințe a căror transpunere în fapt ar fi însemnat independența politică a Transilvaniei față de Ungaria și, în același timp, asigurarea dominației românilor în viața politică, ca și o demo-

---

[38] V. A. Urechia, *Actele inaugurării „Societății Literare Române“*, București, 1867, p. 41.

[39] V. Curticăpeanu, *Societatea „Transilvania“ din București*, „Studii. Revistă de istorie“, XIX, 1966, nr. 1, p. 96—97.

[40] Ilie Ceaușescu, *Transilvania, străvechi pămînt românesc,* Editura Militară, București, 1984, p. 68.

[41] Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român,* I, p. 168 ; S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

cratizare a acesteia [42]. Revendicări asemănătoare sînt formulate tot acum în programul alcătuit de românii bănăţeni — egala îndreptăţire a tuturor naţionalităţilor din ţară, pentru ca fiecăruia să-i fie garantată existenţa şi dezvoltarea naţională; susţinerea şcolilor de către stat; introducerea limbilor naţionale în administraţie şi justiţie [43]. Aceste cerinţe nu sînt îndreptate direct împotriva existenţei monarhiei habsburgice; ele trebuiau să constituie însă un pas spre destrămarea acesteia şi spre unirea provinciilor istorice româneşti de dincolo de Carpaţi cu România. Tendinţa este limpede dezvăluită de larga acţiune de protest împotriva dualismului care s-a manifestat în ambele părţi ale munţilor [44]. De altfel, politica guvernului maghiar faţă de românii transilvăneni după 1867 a avut drept urmare întărirea credinţei acestora că singura soluţie pentru emanciparea lor, naţională în primul rînd, dar şi social-economică, politică şi culturală, nu putea fi decît aceea a unirii lor cu România, unde această aspiraţie găsea nu numai sprijinul larg al opiniei publice, ci şi pe acela al cercurilor guvernante, chiar dacă acestea trebuiau să o facă, prin forţa lucrurilor, într-o formă voalată. La începutul anului 1868, contele Beust scria lui Bismarck că Ioan Brătianu neagă oficial existenţa „machinaţiilor" daco-române şi a aspiraţiilor unui stat al tuturor românilor, în realitate ideea unei Românii Mari (Einer Grossrumänischen Krone) este încurajată de guvern în secret, prin intermediul acelor comitete care instigă populaţia din ţările vecine, îndeosebi din Transilvania [45].

Instituirea dualismului a putut avea drept consecinţă o temporară întărire a monarhiei habsburgice, ameninţată de lupta naţionalităţilor şi zdruncinată de înfrîngerea din partea Prusiei în 1866. În acelaşi timp însă, noul regim a determinat şi o accentuare fără precedent a contradicţiilor interne. El a impulsionat lupta naţională, i-a conferit dimensiuni noi, a contribuit, prin firească reacţie, la canalizarea ei spre ţelul final, care nu putea fi altul decît constituirea statelor naţionale. Ce-i drept, această aspiraţie nu se va putea materializa decît în condiţiile de la sfîrşitul primului război mondial; deznodămîntul era însă anticipat chiar din perioada care a urmat imediat anului 1867. În cazul particular al românilor, o demonstraţie în acest sens a reprezentat-o sărbătoarea aniversării a 400 de ani de la întemeierea mănăstirii Putna. Impresionanta manifestare de aici, la care au participat reprezentanţi ai românilor atît din statul unificat la 1859, cît şi din Transleithania şi Cisleithania, a dezvăluit limpede aspiraţiile lor. Ştefan cel Mare, domnitorul-simbol, era invocat ca un îndemn spre realizarea dezideratului naţional. Ca o primă etapă a acestuia era necesară, sublinia în cunoscutul său discurs A. D. Xenopol, unirea „prin gînd şi inimă", care, de altfel, era de mult realizată; ţelul final al luptei românilor era proclamat ca o consecinţă a logicii implacabile a evoluţiei istorice.

---

42 Ştefan Pascu, *Făurirea statului naţional unitar român*, I, p. 178.

43 *Ibidem*; C. Bodea et I. Kovacs, *Les Roumains de la monarchie des Habsburg et le compromis de 1867*, „Revue Roumaine d'Histoire", VII, 1968, nr. 3, p. 366—367.

44 V. Russu, *Din lupta opiniei publice româneşti împotriva constituirii dualismului austro-ungar*, ASUI, Istorie-filologie, XIV, 1968, p. 47—71; Idem, *Din lupta naţională a românilor din Transilvania împotriva instituirii dualismului austro-ungar (1866—1868)*, ASUI, Istorie, XVI, 1970, fasc. 1, p. 7—35; S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868)*, AIIC, IX, 1966, p. 127—142.

45 N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866—1880)*, Bucureşti, 1938, p. XII.

„Cînd unirea minții și inimii va fi încheiată, atunci cea politică va urma numaidecît din însuși mersul lucrurilor“ [46]. Sensul real al acestei manifestări era limpede pentru participanți; unul din principalii ei inițiatori, Ioan Slavici, arăta mai tîrziu că sărbătoarea de la Putna era un fel de paravan, din dosul căruia se făcea propagandă pentru unirea politică [47]. Semnificația momentului a apărut, de altfel, limpede oficialităților austriece; rapoartele acestora au caracterizat manifestarea drept „propagandă pentru realizarea ideii Daco-României“, prin alipirea provinciilor românești din Imperiul Habsburgic la România [48]. Termenul de „propagandă“ necesită însă o nuanțare. Propagarea ideii naționale intra, evident, în intențiile studenților români reuniți la Putna și ale celor care li s-au alăturat, dar scopul lor fundamental era afirmarea ei, țelul final al luptei întregii comunități românești, de constituire a acesteia într-un stat unitar, fiind deosebit de limpede. În forme și cu mijloace deosebite, diferite acțiuni îl au în vedere, pornind de la situația concretă, în care lupta pentru realizarea sa avea drept nucleu și centru de sprijin statul unificat din 1959, a cărui dezvoltare a contribuit esențial în acest sens. Este o situație cu interesante analogii și în alte regiuni ale Europei din acest „secol al naționalităților“. Consolidarea nucleului național-statal a contribuit, în mod esențial, la întărirea luptei generale a românilor, așa cum a dovedit-o, pregnant, momentul 1877—1878.

În desfășurarea etapelor care au condus la rezultatul final din 1918, constituirea statului național unitar, cucerirea independenței de stat a României apare ca una din cele fundamentale. Privită sub acest raport, ea prezintă o triplă importanță. Mai întîi, este vorba de însăși cucerirea independenței, ceea ce a consolidat nucleul care va sta la baza desăvîrșirii statului național unitar. Apoi, și în legătură cu aceasta, efortul pentru obținerea neatîrnării a fost susținut nu numai de vechea Românie, ci de întreaga comunitate națională, ceea ce a conferit evenimentului un caracter general românesc. În sfîrșit, a fost realizată o extindere a edificiului național-statal prin reunirea Dobrogei la România.

În complexul context internațional al epocii, cucerirea independenței de stat nu s-a putut realiza însă decît ca urmare a unor importante eforturi diplomatice și militare. Acestea sînt evidente în anii care au precedat redeschiderea Crizei Orientale și se vor intensifica după 1875. Guvernul român a desfășurat o bogată activitate diplomatică, al cărei țel esențial era tocmai obținerea independenței. Chiar dacă el nu a putut fi atins, datorită atitudinii negative a puterilor garante, cumulate cu rezistența Porții, este evident că „în deceniul premergător proclamării independenței, România s-a impus ca subiect în relațiile internaționale, influențînd într-o măsură însemnată, evoluția raporturilor dintre statele existente în Europa acelei vremi“ [49]. Analiza acestei etape dezvăluie „existența unei linii de continuitate a eforturilor în realizarea unei aspirații care reprezenta o dominantă“ [50].

---

[46] În legătură cu acest moment, lucrarea de referință rămîne cea a lui T. Bălan, *Serbările de la Putna 1871*, Cernăuți, 1932.

[47] I. Slavici, *Amintiri*, Editura pentru Literatură, București, 1967, p. 40 și urm.

[48] Ștefan Pascu, *Formarea statului național unitar român*, I, p. 185.

[49] V. Russu, în *România în relațiile internaționale*, p. 254.

[50] Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 230.

Lupta pentru independență a intrat într-o etapă nouă o dată cu declanșarea Crizei Orientale. Încercările României de a obține statutul de neutralitate s-au lovit de opozițiile marilor puteri, în același timp în care demersurile pentru recunoașterea pe cale diplomatică a independenței s-au lovit de rezistența categorică a Turciei, sprijinită de Franța și Anglia, care vedeau în aceasta un nou pas spre destrămarea Imperiului Otoman. Mai mult, constituția otomană din 11/23 decembrie 1876 considera România drept una din „provinciile privilegiate" ale Imperiului, situație care nu era în concordanță cu statutul internațional al acesteia, afectînd grav demnitatea națională. Devenise limpede că obținerea independenței nu va putea fi realizată decît printr-o acțiune armată. Consecința firească au constituit-o tratativele cu Rusia, care intenționa declanșarea războiului împotriva Turciei ; or, acesta nu se putea desfășura cu rezultatele scontate decît în măsura în care teritoriul românesc i-ar fi servit drept bază de plecare. Realizarea unui acord între cele două țări constituia, astfel, o necesitate, în același timp însă în care intențiile diplomației țariste ridicau în calea sa o importantă dificultate. Înfrîntă în Războiul Crimeii, Rusia a fost nevoită să accepte, în 1856, mai multe clauze, printre care figura înapoierea către Moldova a celor trei județe din sudul Basarabiei. În întreaga perioadă care a urmat, diplomația țaristă a urmărit, profitînd de diferite împrejurări internaționale, să înlăture pravederile Tratatului de la Paris [51]. Declanșarea ostilităților împotriva Imperiului Otoman în 1877 reprezenta o continuare a acestei politici. Printre obiectivele ei din acel moment, recăpătarea statutului de riverană a Dunării era unul din cele mai importante, uneori apărînd ca cel mai important chiar. Realizarea sa se dovedește însă dificilă, datorită noii situații internaționale a României, cu care era necesară încheierea unui acord pentru trecerea trupelor ruse spre Balcani. Diplomația țaristă a încercat să evite un angajament privind păstrarea integrității teritoriale a României, după cum o arată limpede Nelidow, care purtase tratative secrete cu I. C. Brătianu la București [52]. Convenția din 4/16 aprilie 1877 a prevăzut însă, în art. 2, obligația pentru guvernul țarist de „a menține și a face să se respecte drepturile politice ale statului român, astfel cum rezultă din legile interioare și din tratatele existente, precum și a menține și apăra integritatea teritorială a României". Contradicția între această prevedere și scopul amintit al diplomației țariste este evidentă și ea va exercita o influență esențială asupra raporturilor româno-ruse în timpul tratativelor din 1878.

Cucerirea independenței, prin faptul că modifica statutul politic al României, este legată de împrejurările internaționale din 1877—1878. În același timp, ea constituie un act de voință națională. Proclamarea ei, la 9 Mai 1877, apare ca un nou „fapt împlinit", răspunzînd unui deziderat cu adînci rădăcini. Cuvîntarea rostită de Mihail Kogălniceanu în Parlament, în acea zi, este cît se poate de limpede. Declarînd în fața acestuia că „sîntem independenți, sîntem națiune de sine stătătoare", ministrul de externe sublinia că astfel „am ajuns la scopul urmărit nu de azi, ci pot zice de secole". În același timp, el afirma hotărît că „noua noastră condițiune cu definirea independenței trebuie să fie acceptată de Europa", așa

---

[51] S. Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 147 și urm.

[52] Nelidow, *Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877—1878*, „Revue des Deux Mondes", XXVII, 1915, p. 254.

cum aceasta, putem adăuga, fusese nevoită să accepte și alte „fapte împlinite“ ale românilor.

Recunoașterea Independenței a trebuit însă a fi impusă în fața diplomației europene, mai întîi prin contribuția la înfrîngerea Imperiului Otoman. Ce-i drept, într-o primă fază, datorită amintitei modificări teritoriale pe care o urmărea în detrimentul României, Rusia a refuzat concursul militar al acesteia. Ulterior însă, ca urmare a insucceselor de pe frontul din Balcani, ea a trebuit să-și modifice atitudinea. Concursul armatei române a fost, de altfel, deosebit de substanțial, el avînd o importantă pondere în înclinarea balanței victoriei. Efectivele sale s-au ridicat la peste 100 000 de oameni, dintre care aproape 60 000 constituiau armata operativă. Deși nu existase răgazul necesar pentru instruirea și echiparea lor la nivelul pe care îl atinseseră armatele altor state, ostașii români au compensat prin *ridicatul lor moral*, au impresionat opinia publică europeană prin modul în care au luptat [53], jertfele lor — aproximativ 10 000 de morți și răniți — fiind o dovadă cît se poate de concludentă. Rolul lor a fost esențial în luptele care au avut drept deznodămînt căderea Plevnei, ceea ce deschidea armatelor ruse drumul spre Adrianopol și Constantinopol, anunțînd rezultatul final. Efortului militar i s-a adăugat un impresionant efort material, evaluat la 100 milioane de lei, cheltuielilor statului adăugîndu-li-se masiva contribuție benevolă a populației.

Acțiunea militară a României, larg sprijinită de populație, a constituit un moment esențial în lupta pentru obținerea Independenței de Stat. Întrucît modifica statutul internațional al României, acesta a trebuit să-și găsească însă consacrarea prin recunoașterea ei de statele europene, de marile puteri în primul rînd. Pentru aceasta au fost necesare bătălii succesive, dintre care campania la sud de Dunăre n-a constituit decît o primă etapă. I-au urmat aprige dispute diplomatice, cel puțin la fel de dificile, desfășurate într-o situație complexă, în care România se afla pe poziții vădit inegale.

Încheierea unei păci a ridicat întotdeauna probleme complicate. Ele trebuiau să fie cu atît mai delicate atunci cînd rezultau din încheierea unui război avînd drept obiectiv modificarea esențială a statutului unei regiuni în care se interferau numeroase și importante interese. Pentru România, faptul avea să aibă drept consecință și o substanțială limitare a posibilităților sale de acțiune în perioada luptei pentru recunoașterea internațională a independenței. Era aici și o reflectare a manierei tradiționale de practicare a diplomației. Marile puteri concepeau relațiile internaționale doar ca raporturi între ele, pornind de la afirmarea unor interese generale, extinse la scara nu numai a continentului, ci și a întregului glob, chiar și acolo unde era vorba de soarta altor state. Cu ajutorul forței lor, ele izbu-

[53] Apreciind contribuția României la război, diplomatul ungur Lakos Lajos scria, într-o lucrare publicată în 1895, că „în numirea întrebuințată pînă astăzi, de război ruso-turc, noi vedem numai o falsificare a istoriei, în bună sau în rea credință. Această numire nu are loc. Numai singură numirea bazată pe fapte istorice, de „războiul ruso-turc“, poate fi justă /.../. N-am fi drepți dacă n-am lua cunoștință de România ca parte beligerantă. Denaturarea aceasta, intenționată sau involuntară, a faptelor nu poate fi indiferentă nici pentru Turcia, nici pentru România, pentru că astfel s-ar arăta puterea și vitejia Turciei în culori greșite, iar România ar avea să înregistreze în istoria sa cu un război mai puțin, pe cînd ea și-a cîștigat pentru eternizarea aceluia atîtea merite cu cîte se laudă și tovarășa sa de arme, Rusia“, (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 308).

tiseră să impună această manieră, încercările statelor mai mici de a o modifica fiind adeseori înfrînte, uneori chiar prin coalizarea unor mari puteri adversare în momentele respective.

Modul în care a fost tratată România în 1878 constituie un exemplu deosebit de interesant în această privință. El trebuie raportat însă și la cauze particulare. Marile puteri occidentale erau dispuse să accepte unele transformări aduse de războiul din 1877—1878, dar nu puteau fi de acord ca ele să determine o modificare substanțială a situației internaționale, ca urmare a procesului de dezmembrare a Imperiului Otoman. Va rezulta de aici o atitudine rezervată față de noile state independente sau autonome din sud-estul Europei, recunoașterea lor fiind condiționată de acceptarea unor clauze referitoare nu numai la chestiuni de ordin teritorial, ci și la probleme de organizare internă. În cazul nostru, explicația trebuie căutată și în trecut. După cum am avut prilejul să constatăm, încă de la crearea ei, România dovedise o energie deosebită, opunînd în repetate rînduri, după cum observa R. W. Seton-Watson, „o surprinzătoare forță de rezistență voinței Europei“ [54]. Era deci de presupus că, după cucerirea neatîrnării, acțiunea sa trebuia să fie și mai energică, ceea ce, datorită importantei sale poziții geografice, putea avea consecințe serioase. Faptul apărea însă marilor puteri ca indezirabil, nu numai sub raport strict diplomatic, ci și pentru că, într-o Europă în cea mai mare parte conservatoare, România apărea, în continuare, prin modul în care-și rezolvase o bună parte a problemelor sale esențiale, ca un centru de tulburări revoluționare, a cărui forță de iradiere sporea în condițiile rezolvării incomplete a chestiunii naționale românești.

Tratativele diplomatice din cursul anului 1878 sînt cît se poate de ilustrative în acest sens [55]. Deși România avusese un rol incontestabil în desfășurarea războiului, ea nu a fost acceptată să participe la tratativele ruso-turce de la San Stefano, cu toate că a solicitat-o în mod expres. Guvernul țarist a putut invoca faptul că independența sa, cu care se declarase însă de acord, nu era încă recunoscută pe plan internațional. Substratul era însă altul. România nu putea să fie acceptată la tratative din care avea să rezulte, printre altele, desprinderea din teritoriul său a celor trei județe din sudul Basarabiei. De altfel, diplomația rusă, în pofida angajamentelor asumate din 4/16 aprilie 1877, a căutat să prevină diplomația română, încă de la începutul anului 1878, despre imposibilitatea evitării acestei soluții. La 5/17 ianuarie 1878, Jomini îi scria lui Mihail Kogălniceanu o scrisoare foarte abil construită în care, fără a pomeni teritoriul amintit, justifica necesitatea cedării lui Rusiei, căreia România îi datorează mult și cu care nu este bine să fie adversară. El sugera ministrului român de externe să nu se lase iluzionat de neutralitate; aceea a Belgiei, care ar putea fi luată de model, nu se sprijină pe tratate, pentru că, spunea Jomini cu o formulă care, utilizată mai tîrziu de un diplomat german, avea să devină celebră, tratatele nu mai sînt, din păcate, decît simple „chiffons de papier“, ci se bazează pe interesul puternic al Angliei. „De même le meilleur gage de votre neutralité c'est l'amitié de la Russie et l'intérêt capital qu'elle a s'assurer votre concours pour sauvegarder l'oeuvre d'émanci-

---

[54] R.-W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains*, p. 386.

[55] V. Cristian, *La Roumanie et les traités de San Stefano et de Berlin*, „Revue Roumaine d'Histoire“, XVII, 1978, nr. 1, p. 51—76.

pation qu'elle accomplit en ce moment, si elle vient d'être menacées"[56]. Limbajul a devenit mult mai tranșant în discuțiile ulterioare. Motivarea de la care pornea diplomația rusă era că cele trei județe fuseseră cedate Moldovei și nu României, printr-un tratat din care nu mai rămîne nimic, Alexandru al II-lea și Gorceacov insistînd asupra ideii că pentru Rusia această revendicare este „o chestiune de onoare și de demnitate națională"[57]. În pofida protestelor diplomației române, bazate pe faptul că acest teritoriu este „o bucată din trupul nostru, o posesiune a noastră *ab antiquo*"[58], punctul de vedere rus a fost cel care a prevalat. El a fost impus mai întîi Turciei, care nu mai avea nici măcar aparența unui temei juridic să se pronunțe în această chestiune, apoi diferitelor puteri europene, prin tratativele bilaterale care au urmat tratatului de la San Stefano. Dacă ideea revizuirii acestuia a fost general îmbrățișată de marile state care nu participaseră la război, mai ales în legătură cu prevenirea existenței unei Bulgarii mari, cedarea celor trei județe din sudul Basarabiei nu a întîmpinat rezistență, deși prin aceasta Rusia redevenea riverană a Dunării, situație pe care aceeași diplomație europeană căutase să o prevină în 1856. S-a manifestat însă și acum o anumită solidaritate a marilor puteri în fața intereselor justificate ale statelor mici. La acțiunile energice ale diplomaților români, răspunsurile primite din partea diferitelor guverne europene, voalate sau explicite, s-au redus, de fapt, la un numitor comun — România are dreptate, dar Rusia este totuși o mare putere și trebuie menajată. Situația s-a reflectat și în modul de defășurare a Congresului de la Berlin. Diplomații români au fost audiați, de altfel cu multă deferență, dar tratativele au continuat fără a se face nici o referire la argumentele lor, printre care și acelea, că nu era vorba de a se dărui României independența, ci ca aceasta să fie recunoscută, „după dreptul cel vechi și potrivit cu jertfele făcute în război" și că cedarea celor trei județe era potrivnică dreptului istoric, dreptului natural și moralei[59]. Independența a fost condiționată tocmai de această cedare, ceea ce constituie un regres pe drumul ce ducea spre edificiul național din 1918, ca și din impunerea unei modificări constituționale, ceea ce a făcut ca ea să fie recunoscută de puterile occidentale abia în februarie 1880. De fapt, nu grija pentru soarta evreilor din România a fost cauza esențială ; ea a apărut ca un pretext foarte potrivit pentru Germania, care avea de rezolvat unele litigii financiare cu România, în legătură cu construirea căilor ferate[60]. Dovada cea mai concludentă o constituie, alături de unele discuții diplomatice foarte limpezi, faptul că recunoașterea independenței României s-a realizat fără ca aceasta să procedeze la modificări constituționale în spiritul prevederilor Congresului de la Berlin.

---

[56] Vasile M. Kogălniceanu, *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihai Kogălniceanu relative la resboiul independenței României 1877—1878*, București, 1893, p. 10—11.

[57] R. Rosetti, *Corespondența generalului Iancu Ghica, 2 aprilie 1877 — 8 aprilie 1878*, București, 1930, p. 128.

[58] *Ibidem.*

[59] *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin*, Paris, 1878, p. 163 și urm.

[60] D. Berlescu, *O pagină din istoria contemporană a României : recunoașterea independenței*, „Studii și cercetări științifice. Istorie", IV, 1953, fasc. I—IV, p. 513—543.

În februarie 1880, se încheia, astfel, ultima etapă a luptei complexe pentru cucerirea independenței de stat. Ea constituia o experiență dură și revelatoare. De altfel, chiar recunoscînd-o, marile puteri doreau să o limiteze și în continuare, ceea ce va necesita noi strădanii pentru apărarea ei. Era incorporat în ele și un răspuns dat istoriei. În februarie 1880, Mihai Eminescu, poetul cu un atît de acut simț al istoriei, a publicat un remarcabil articol în care ajungea, privind problema în perspectiva devenirii ei, că „independența este suma vieții noastre istorice"[61]. Viața istorică românească includea însă, deopotrivă, și aspirația spre unitate, legătura dintre cele două elemente fiind cît se poate de evidentă. Statul independent oferea luptei naționale un suport mai puternic, fapt care s-a tradus, nu numai sub raportul prestigiului, prin proclamarea regatului în 1881. Se poate afirma deci că, în lupta națională, România independentă și-a sporit, deopotrivă, forța de iradiere și forța de atracție. Motto-ul pe care și-l alege „Tribuna" din Sibiu, la puțină vreme după cucerirea neatîrnării (1882) — „Soarele nostru la București răsare" — era, de fapt, deviza tuturor românilor din teritoriile aflate încă sub dominație străină.

De altfel, Războiul de Independență a fost privit de întreaga comunitate românească drept un moment esențial în opera de edificare a statului național unitar. Faptul și-a găsit expresia în masivul sprijin, material și moral, acordat de românii din provinciile istorice aflate în afara granițelor statului devenit neatîrnat în 1878. Exista aici convingerea, pe care o sintetiza George Barițiu, că, la sud de Dunăre, „ostașii români, frați ai noștri, se bat nu din vreo vanitate sau trufie, ci în sensul cel mai strîns al cuvîntului, pentru existența patriei și a națiunii". În numeroase localități din Transilvania și Bucovina s-au format comitete pentru colectarea ofrandelor, care au provenit, după cum scria o publicație referitoare la cele din Brașov, „cu puține excepții de la acea clasă a societății noastre care este avizată a-și hrăni familia cu două brațe", subliniere elocventă a caracterului larg popular al suportului de care s-a bucurat războiul. Cu toate că guvernul a interzis activitatea acestor comitete, acțiunea a continuat neoficial, sumele și materialele colectate, atingînd cifre impresionante. În același timp, o largă campanie publicistică a subliniat caracterul general-național al acțiunii militare și diplomatice a României. Contribuția românilor din afara granițelor acesteia la lupta pentru neatîrnare a fost directă. Mulți tineri transilvăneni, bucovineni și basarabeni au trecut pe ascuns granița, înrolîndu-se voluntar în armata română și remarcîndu-se în luptele de la sud de Dunăre[62]. Acțiunea lor a fost legată de speranța că, într-o zi, „dorobanții și călărașii români pot porni spre Transilvania" și a venirii acelui moment „în care întregul popor să poată serba și marea sărbătoare a reconstituirii, a unității sale"[63]. Victoria ostașilor români era privită ca „a întregii națiuni, fie aceea risipită în orice parte a lumii"; bucuria pe care a provocat-o a fost, o atestă numeroase surse, imensă, ea izvorînd din credința, căreia îi dădeau glas în cîntecele lor studenții, că, „din România independentă acum, în curînd se va naște România Mare"[46]. Cucerirea Independenței ca etapă în lupta pentru desăvîrșirea

[61] Mihai Eminescu, *Scrieri politice*, ed. D. Murărașu, Craiova, f.a., p. 282.
[62] Ștefan Pascu, *Formarea statului național unitar român*, I, p. 190—191.

unităţii statale a românilor era, astfel, cît se poate de limpede sesizată de contemporani şi ea avea să fie pe deplin validată de istorie.

Sub acest raport, Războiul de Independenţă a avut şi o altă importantă consecinţă, reunirea Dobrogei la România. Era în acest act repararea unei vechi nedreptăţi. Făcînd parte integrantă din aria de formare a poporului român, în condiţii similare celor de la nordul Dunării, teritoriul dintre aceasta şi mare a cunoscut în evoluţia sa unele particularităţi, datorită unor împrejurări istorice specifice, pentru ca apoi să intre, în mod firesc, în componenţa statului lui Mircea cel Bătrîn. Cucerirea ulterioară de către turci, instituirea regimului de paşalîc, a determinat importante mutaţii demografice în favoarea elementelor turco-tătare. Chiar în aceste condiţii însă, românii nu au fost eliminaţi, mai mult, ei s-au întărit prin legăturile cu conaţionalii de peste Dunăre, din care mulţi, unii din ei chiar din Transilvania, au venit să se stabilească în decursul timpului aici [65], ceea ce a întărit sentimentul apartenenţei la aceeaşi comunitate, cu consecinţele politice care trebuiau să decurgă în mod logic. Mihail Kogălniceanu era îndreptăţit chiar să regrete la un moment dat că nu a fost ales drept teatru de operaţiuni pentru armata română în 1877 Dobrogea [66], unde ar fi beneficiat de sprijinul populaţiei locale, regiune pe care o cunoscută publicaţie o numea „România transdanubiană“ [67]. Chestiunea reunirii Dobrogei la România frămîntase cercurile diplomatice încă înainte de încheierea operaţiilor militare. Ce-i drept, guvernul ţarist urmărise să o prezinte ca o compensaţie pentru revenirea la graniţa dunăreană şi în acelaşi timp să sublinieze lipsa intenţiei Rusiei de a stabili o legătură directă cu Bulgaria, ceea ce trebuia să faciliteze acordul marilor puteri pentru modificarea frontierei stabilite prin tratatul de la Paris din 1856.

Desfăşurarea lucrărilor Congresului avea să fie însă cît se poate de explicită în legătură cu drepturile pe care România le avea asupra Dobrogei. Două elemente, mai ales, apar deosebit de semnificative. Mai întîi, extinderea spre sud, din raţiuni demografice, a frontierei iniţial stabilite pe linia Rasova—Mangalia. La cererea reprezentantului francez [68], susţinut de Andrassy şi Corti, plenipotenţiarii ruşi au răspuns că au latitudinea să trateze o asemenea chestiune, prevăzută deci, dacă, spuneau ei, România „désire obtenir encore quelques localités où l'élément roumain se trouverait, sinon en majorité, du moins assez compacte“. Constatînd că „de Rasova à Silistrie il y a une bande de terrain sur laquelle la population roumaine est assez nombreuse“, contele Suvalov considera că extinderea se poate realiza în triunghiul Rasova—Silistra—Mangalia. După unele discuţii, el a dat citire unui text prin care plenipotenţiarii ruşi, „vue la présence d'éléments roumains“, consimţeau la o extindere a frontierei [69], stabilită pe o

---

63 Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 306—307.

64 Ştefan Pascu, *Formarea statului naţional unitar român*, I, p. 186 şi urm.

65 Pentru situaţia lor din perioada anterioară Războiului de Independenţă vezi interesanta culegere publicată de Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, Bucureşti, 1975. *Pentru integrarea românilor dobrogeni în viaţa naţională la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, o privire sintetică deosebit de sugestivă la Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 104—113.

66 N. Iorga, *Correspondance diplomatique*, p. 280.

67 „Românul“, 19 august 1878.

68 *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin*, p. 168.

69 *Ibidem*, p. 169—170.

linie ce mergea de la estul Silistrei la sudul Mangaliei. Această extindere, datorită prezenţei importante a populaţiei româneşti şi în această regiune, este legată de un al doilea element: noul tratat nu făcea nici o menţiune despre *reunirea* (termen subliniat în textul tratatului) Dobrogei ca o posibilă compensaţie[70]. După cum observa ziarul „Românul" din 19 august, „deşi în Congres nu s-a vorbit nimic despre vechea stăpînire a Ţării Româneşti asupra Dobrogei, totuşi contele Suvalov a recunoscut el însuşi că această regiune ni se cuvine nouă mai mult decît oricui, din cauza numărului poporaţiunii române de acolo". În luna următoare, Camera Deputaţilor adopta o moţiune care, referindu-se la „grelele sacrificii la care ţara este îndatorată prin hotărîrile Tratatului de la Berlin", autoriza în acelaşi timp guvernul să accepte hotărîrile Congresului care, „în condiţiile istorice date, a adoptat şi dreapta hotărîre de reunire cu ţara mamă a străvechiului teritoriu românesc dintre Dunăre şi Marea Neagră — Dobrogea, împreună cu Delta Dunării şi Insula Şerpilor", după cum domnitorul Carol se referea, în noiembrie 1878, într-un apel adresat armatei române, la faptul că prin reunirea cu ţara, Dobrogea este un „pămînt care redevine din nou românesc". Subliniind drepturile României, oficialitatea dovedea în acelaşi timp, un spirit de înaltă toleranţă. „În această nouă Românie veţi găsi o populaţiune care este în cea mai mare parte românească. Însă veţi găsi şi locuitori de alt neam şi alte credinţe. Toţi aceştia, care devin membri ai statului român, au aceleaşi drepturi la protecţiunea şi dragostea noastră"[71]. Este o atitudine care se va reflecta în politica ulterioară, după cum puternica dezvoltare pe care a cunoscut-o Dobrogea, după secole de stagnare, avea să dovedească cît de îndreptăţită era fireasca ei alăturare comunităţii româneşti.

Sub mai multe raporturi, Războiul de Independenţă reprezintă o importantă etapă pe calea desăvîrşirii statului naţional unitar. Rezultat al evoluţiei anterioare, schiţate doar aici, el a pregătit şi anticipat rezultatele care aveau să încununeze acest proces, marcat, la rîndul său, de alte importante strădanii, în 1918. Asigurînd independenţa politică a unei părţi a comunităţii româneşti, războiul din 1877—1878 a pregătit-o pe aceea generală a tuturor românilor, care trebuia să se realizeze concomitent cu reunirea lor în cadrul aceluiaşi stat. În împrejurările politice ale Europei vremii, era evident că aceasta nu se putea înfăptui decît prin înfrîngerea opoziţiilor care veneau din exterior, printr-o luptă care, bazată pe suportul naţional, trebuia să-şi găsească prelungirea pe plan militar; experienţa din 1877—1878 era revelatoare în această privinţă, după cum a avut importante consecinţe pe plan moral, prin întărirea încrederii în forţele proprii. Se poate, astfel, afirma că Războiul de Independenţă a fost preludiul Războiului pentru întregirea neamului, care, în acelaşi timp, a constituit o dezvoltare a celui dintîi, prin realizarea concomitentă a unităţii şi independenţei tuturor românilor.

---

[70] La 22 iunie/4 iulie 1878, Kogălniceanu raporta din Berlin „On nous affirme que le mot d'échange ou de compensation est soigneusement écarté dans le texte" (Ministerul Afacerilor Străine, *Documente oficiale*, Bucureşti, 1878, p. 176).

[71] Vezi şi Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 310.

PROBLEMA RENANĂ ÎN DISCUŢIA CONFERINŢEI DE PACE DE LA PARIS (1919—1920)

DE

EMILIAN BOLD

La 11 noiembrie 1918, ziua în care delegaţia germană semna armistiţiul de la Campiègne, George Clemenceau, „părintele victoriei", prim-ministru la vîrsta de 76 de ani, a făcut o declaraţie care punea sub semnul îndoielii liniştea viitoare a omenirii: „Am cîştigat războiul; acum va trebui să cîştigăm pacea şi aceasta va fi, probabil, mai greu"[1]. Într-adevăr, Conferinţa de pace de la Paris a consemnat numeroase controverse între marile puteri învingătoare — Franţa, Anglia, Statele Unite ale Americii, Italia — izvorîte din obiective diferite asupra destinelor lumii postbelice, din interese naţionale, din tendinţe hegemoniste. Războiul durase patru ani şi rezultatul distrugerilor era imens. „Viaţa umană — avea să scrie Ryamond Poincaré, pe atunci preşedintele Republicii Franceze — a fost secerată cu milioanele, sute de oraşe înfloritoare au fost distruse, terenuri fertile lovite de sterilitate, bugetele copleşite sub povara unor datorii formidabile, scara valorilor peste tot răsturnată, spiritele tulburate de nelinişti îndelungate şi orbite apoi, ieşite din tenebre prin brusca lumină a zilei..."[2]. Din cauza distrugerilor şi a suferinţelor cauzate de război, omenirea cerea o pace trainică, mai multă echitate şi dreptate socială, statornicirea unor relaţii internaţionale democratice în spiritul egalităţii şi respectului fiecărui popor. Un element dinamic, de altfel, avea să se impună în viaţa internaţională: concepţia mişcării muncitoreşti, revoluţionare şi democratice, conform căreia relaţiile internaţionale trebuiau să pornească de la respectul personalităţii fiecărui popor, de la recunoaşterea aspiraţiilor pentru independenţă, suveranitate naţională, a egalităţii juridice a tuturor statelor, indiferent de puterea lor economică, militară sau de întinderea teritorială. Dacă respectul principiului naţionalităţilor a constituit latura luminoasă a

---

[1] Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Dalloz, 1952, p. 559; vezi şi Claude Fohlen, *La France de l'entre-deux guerres, 1917—1939*, Casterman (Belgique), 1966, p. 26; Maurice Baumont, *La faillite de la Paxis (1918—1939)*, I, *De Rethonde à Stresa (1918—1935)*, 4-e edition, P.U.F., 1960, p. 45.

[2] Raymond Poincaré, *Histoire politique. Chronique de Quinzaine*, Tome I, Plon, Paris, 1920, p. 193.

Conferinței de pace de la Paris din 1919—1920 [3] și o nouă ordine politică și teritorială a putut fi stabilită în Europa ținîndu-se seama de drepturile istorice și etnice ale popoarelor, alte aspecte aflate în discuția celor patru „mari" [4] — Woodrow Wilson (S.U.A.), Georges Clemenceau (Franța), David Llyod George (Anglia) și Vittorio Emanuelle Orlando (Italia) au umbrit într-o măsură programul realizat la Paris [5]. Este vorba de securitatea Franței pe Rin sau *problema renană* cu care se va ocupa articolul de față și de *reparațiile de război* [6]. Aceste două probleme, legate una de alta, au produs o vie dispută între Clemenceau, pe de o parte, și D. Lloyd George și Wilson, pe de alta. Rezultatul previzibil, de altfel, a însemnat creșterea tensiunii anglo-franceze și pe parcurs concesii substanțiale făcute Germaniei și foștilor ei sateliți.

Președintele S.U.A., W. Wilson, a fost puternic stăpînit de ideea înființării unei Societăți a Națiunilor, ca organism internațional al rațiunii și justiției [7], care să fie capabilă — după opinia lui — să realizeze pacea universală, să reglementeze, pe cale politică, orice diferend ivit între statele membre. Punctul al 14-lea al planului de pace wilsonian explica rațiunea fundamentală a creării acestui nou organism internațional: „O asociație generală a tuturor națiunilor trebuie să fie formată prin pacte speciale pentru a oferi garanții multiple, independența politică și integritatea teritorială, atît statelor mari, cît și statelor mici" [8]. Wilson a manifestat atîta încredere și optimism în eficiența ei încît nu-și punea problema că propunerea sa ar putea fi respinsă sau ar putea fi privită cu rezerve. Numai că, în momentul în care Wilson a primit vizita „bondoacă, pătrată, solidă" a lui George Clemenceau la locuința sa, vizită de curtuazie, de altfel, el și colaboratorii lui au rămas uimiți văzînd că premierul francez, în loc să acorde prioritate Societății Națiunilor, cerea și impunea chiar măsuri eficiente pentru securitatea viitoare a Franței la granița sa cu Germania [9]. Clemenceau refuza atunci să încredințeze problema securității teritoriale a Franței și cea a reparațiilor de război unui organism încă inexistent și de a cărei eficiență se îndoia [10]. Clemenceau nu se sfia să declare deschis că

---

[3] „În ciuda multor reticențe, tratatele din 1919 au fost elaborate după tipul wilsonian, marcînd suprema înfăptuire a principiului naționalităților sub denumirea de dreptul popoarelor de a dispune de ele înșile". (Vezi, Jacques Madaule, *Istoria Franței*, Edit. Politică, București, 1979, vol. 3, p. 122; C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România și Conferința de pace de la Paris (1919—1920). Triumful principiului naționalităților*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 266 ș.u.

[4] Emilian Bold, *Pacea de Versailles și cei patru „mari"*, în „An. șt. Univ." Iași, S. III, Istorie, T. XXIV.

[5] Friedrich Wilhelm Foester, *L'Europe et la question allemande*, Plon, Paris, 1937, p. 274; vezi și Hermann Graml, *Europa zwischen den Griegen*, D.T.V., München, 1976, p. 48.

[6] Vezi pe larg, Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne, 1919—1932. Activitatea diplomației românești, în problema reparațiilor de război. (Contribuții)*, Edit. Junimea, Iași, 1976.

[7] Firmin Roz, *Histoire des États-Unis*, Artheme Fayard, Paris, 1930, p. 421.

[8] Colonel Hause et Charles Seymour, *Ce qui se passa réellement à Paris en 1919*, Payot, Paris, 1923, p. 310.

[9] Frank Simonds, *Histoire de l'Europe d'apres guerre*, Payot, Paris, 1929, p. 53.

[10] Friedrich Wilhelm Foester, *op. cit.*, p. 273.

proiectele lui Wilson în legătură cu pacea aveau o serioasă doză de nesiguranță, erau utopice [11].

Distrugerea potențialului militar, economic și politic al Germaniei a constituit aproape o permanență a politicii externe franceze după anul 1871 [12]. Ideea realizării securității Franței la granița ei răsăriteană era justificată. Într-o jumătate de secol, Franța fusese invadată de două ori de armatele germane. Ultima invazie, din 1914, i-a cauzat distrugeri substanțiale. O sărăcise și de oameni și de resurse. De aceea, fixarea graniței pe Rin stăpînea atît diplomația franceză cît și cercurile militare. După semnarea armistițiului de la Campiègne, armatele aliate au reușit să elibereze complet teritoriile ocupate de Germania în Franța, Belgia, Luxemburg, Alsacia și Lorena. În cursul lunii noiembrie 1918, mareșalul Ferdinand Foch și-a făcut intrarea triumfală în Metz și Strasbourg [13]. La 1 decembrie, armatele aliate au intrat pe teritoriul german și la 9 decembrie au atins Rinul, ca apoi, între 13 și 17 decembrie să fie ocupate capetele de pod de la Köln, Maentza și Koblentz [14]. Mareșalul Foch considera că victoria asupra Germaniei îl îndreptățea să ceară cu insistență ca noua frontieră a Franței să fie pe Rin, frontieră strategică, mult mai ușor de apărat în cazul unei agresiuni germane neprovocate.

În cadrul Conferinței de pace, Foch, prin trei memorii succesive (28 noiembrie 1918, 10 ianuarie 1919 și 18 februarie 1919) [15] căuta să demonstreze necesitatea fixării graniței franceze pe Rin, a ocupării capetelor de pod din fața orașelor Köln, Maentza și Koblentz și chiar a creării unor state autonome germane sub controlul Societății Națiunilor. Un nou memoriu francez cu conținut asemănător a fost înaintat Conferinței la 25 februarie 1919 [16]. Cîteva zile mai tîrziu (7 martie), Ferdinand Foch, într-un presant apel, repeta Consiliului interaliat și lui Clemenceau rațiunea revendicărilor franceze. El argumenta că refacerea Franței este strîns legată de stăpînirea regiunii renane și că singura barieră pentru oprirea unei eventuale invazii a celor 70 de milioane de germani o constituia Rinul. „Orice alte soluții proiectate — insista Foch — sînt greșite și insuficiente". El considera că pierderea Rinului echivala pentru francezi și belgieni cu pierderea unei mari bătălii și că ajutorul venit din partea Angliei sau Statelor Unite n-ar sosi la timp și deci Franța ar fi înfrîntă. „În 1914 — spunea Foch — ceea ce a salvat pe francezi, ceea ce a permis englezilor să-și pregătească armatele s-a datorat Rusiei care a reținut pe frontul său o parte însemnată a forțelor germane. Acum această contrapondere nu mai există și Franța, abandonînd Rinul, se poate sinucide (...) Rinul — continua argumentația Foch — rămîne bariera indispensabilă de salvare a popoarelor occidentale și a civilizației. Nu există vreun principiu superior care obligă un popor victorios, cînd el a cîștigat războiul defensiv și mijloacele indispensabile ale salvării, să-l restituie adversarului. Nu există un principiu

---

[11] Emilian Bold, *Pacea de la Versailles...*, p. 84.

[12] Bertrand de Jouvenel, *D'Une guerre à l'autre, I, De Versailles à Locarno*, Calman-Levy, Paris, 1940, p. 69.

[13] Maréchal Foch, *Memoires pour servir à l'histoire de la guerre de 1914—1918*, Plon, Paris, MCMXXXI, p. 325.

[14] *Ibidem*, p. 327.

[15] Raymond Recouly, *Le mémorial de Foch*, L'Imprimerie nouvelle, Paris, 1930, p. 180.

[16] Jacques Droz, *op. cit.*, p. 562—563.

care să poată obliga un popor liber să trăiască sub continuă amenințare"...[17]. În sfîrșit, pentru a fi mai convingător, el menționează că pentru Franța, „*singura frontieră solidă este* ***Rinul***. Cine e stăpîn pe Rin, este stăpîn pe întreaga țară. Cine nu este stăpîn pe Rin, a pierdut totul. Rinul este singurul important, restul nu contează" [18].

Presat de insistențele lui Foch, Georges Clemenceau a cerut lui André Tardieu să pregătească un memoriu detaliat și să-l prezinte Consiliului celor patru. Memoriul, foarte complet și foarte precis, a examinat toate aspectele chestiunii — istoric, militar, diplomatic. El stabilea, printre altele, că nici dezarmarea proiectată pentru Germania, nici Liga Națiunilor nu puteau oferi Franței securitatea de care avea absolută nevoie. Concluziile memoriului erau, de fapt, argumentele mareșalului Foch : frontiera occidentală a Germaniei trebuia fixată pe Rin ; capetele de pod ale Rinului (Köln, Maentza, Koblentz) trebuiau ocupate de o forță interaliată, destrămarea pe cît posibil a unității Reichului etc. Toate acestea și pentru a obliga Germania să despăgubească Franța pentru stricăciunile cauzate de ocupație. Memoriului i s-a adăugat două anexe : *prima* schița regimul politic ce urma să fie aplicat unei Renanii independente și *a doua* consemna avantajele economice ce rezultau din această independență [19].

Argumentele prezentate de factorii diplomați și militari ai Franței n-au convins delegațiile americană și engleză. Acestea s-au opus soluției franceze privind fixarea graniței pe Rin cu Germania. Refuzul era motivat, printre altele de faptul că o ocupație permanentă de teritorii prezenta un caracter contrar principiilor democratice enunțate de Wilson în cele 14 puncte ; că voința germană spre unitate statală nu putea fi anihilată și că înființarea unui stat tampon între Germania și Franța pe Rin putea întreține o agitație permanentă și suscita numeroase conflicte [20]. Atunci a trebuit să intervină însuși Clemenceau în Consiliul celor patru. El atrăgea atenția că o atitudine binevoitoare față de Germania va fi în defavoarea nu numai a Franței, ci și a Angliei și S.U.A., Franța rămînînd totuși cea mai amenințată. Și premierul francez a rostit atunci cîteva cuvinte profetice : „Dv. căutați să faceți dreptate germanilor ; să nu credeți că ei ne vor ierta vreodată ; ei nu vor căuta decît ocazia unei revanșe ; nimic nu va distruge furia acelora care au voit să stabilească în lume dominația lor" [21].

Considerîndu-se convingător și înțeles de partenerii săi din Consiliul celor patru, Georges Clemenceau a punctat revendicările indispensabile securității Franței : aplicarea mijloacelor tradiționale militare pentru ocuparea permanentă a malului stîng al Rinului de către forțele interaliate ; separarea definitivă a populației de pe malul stîng de aceea a Reichului, ocuparea Saarului [22] etc. Acestea toate, împreună cu alte măsuri severe de ordin economic

---

17 Raymond Recouly, *op. cit.*, p. 200—202.

18 Paul Léon, *La guerre pour la paix, 1740—1940*, Artheme Fayard, Paris, 1950, p. 596 ; Raymond Recouly, *op. cit.*, p. 179—180.

19 Raymond Recouly, *op. cit.*, p. 11 și 191—192 ; André Tardieu, *La Paix*, Payot, Paris, 1921, p. 364.

20 Maurice Baumnont, *La faillite de la Paix, 1919—1939*, I. *De Rethonde à Stresa, 1919—1935*, 4-e edition, P.U.F., Paris, 1960, p. 60.

21 Paul Mantoux, *Les déliberations du Conseil des quatre*, vol. I, Paris, 1955, p. 70.

22 Mareșalul Foch a cerut frontiera militară pe Rin, ceea ce nu însemna anexarea Renaniei la Franța, ci ca Prusia să fie împiedicată pentru totdeauna de a se servi de ea ca de un bulevard pentru a ataca (Raymond Recouly, *La barrière du Rhin*, Hachette, Paris,

și financiar, fuseseră cuprinse în Programul francez de securitate, întocmit de guvernul Clemenceau încă în decembrie 1918 pentru a servi Conferinței de pace [23].

Așa cum s-a mai menționat, propunerile franceze n-au găsit ecou favorabil în cercurile anglo-americane [24]. Ele erau considerate incompatibile cu conținutul celor 14 puncte și cu interesele economice engleze pe continent, mai exact cu interesele economice față de Germania. Mai mult, dacă David Lloyd George păruse la început un temut adversar al germanilor, manifestînd o serioasă exigență în legătură cu despăgubirile și reparațiile de război ce urmau a fi impuse învinșilor, acum devine un redutabil avocat al Germaniei, opunîndu-se hotărît dezmembrării teritoriale a acesteia. Pentru el, ca și pentru capitalul englez, o ruptură categorică de Germania ar fi justificat și asigurat hegemonia Franței pe continentul european, hegemonie fondată mai ales pe bogatele mine de cărbune și de fier existente în zona Rinului. Interesele britanice, se știe, mai vizau obținerea coloniilor germane din Africa și Pacific, controlul asupra Mesopotamiei, un protectorat asupra Egiptului și Persiei, ultima bogată în resurse petroliere. Concurența germană fusese înlăturată prin distrugerea puterii ei navale și comerciale. Anglia reușise să obțină satisfacție în toate deziderátele ei. O jena însă o prea mare consolidare a puterii Franței, țară care atunci și cîțiva ani de la terminarea războiului avea cel mai serios potențial militar. De aceea, sprijinind Germania și reactualizînd lozinca „balanței puterilor", diplomația engleză intenționa, de fapt, o diminuare a importanței Franței în relațiile politice și economice postbelice. Pentru apărarea intereselor britanice, diplomația engleză își permitea, avînd sprijin în antecedentele ei de politică externă, să încalce principiile de drept și să-și schimbe opiniile dacă imperativele economice și politice o cereau. Așa s-a ajuns la schimbarea atitudinii engleze față de Germania. Aluzii asupra necesității împiedicării distrugerii Germaniei, a dezmembrării ei teritoriale au devenit frecvente în presa britanică, ca și în discursurile sau declarațiile lui David Lloyd George. Și președintele Wilson se opunea tendințelor franceze întrucît se temea că implicarea S.U.A. în problemele europene i-ar crea greutăți prea mari, prin încălcarea flagrantă a doctrinei Monroe, fapt ce se semnala deja în Senatul american. Clemenceau, profund nemulțumit de

---

1923, p. 7; Gebhardt, *Handbuch der deutschen Geschichte*, Karl Dietrich, *Die Zeit der Weltkriege*, I, 4/1, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1973, p. 199).

[23] Programul francez de securitate cuprindea: controlul militar al Rinului; o alianță permanentă a marilor puteri trebuia să ajute Franța să păstreze Rinul; un grup de aliați mai mici să amenințe Germania dinspre răsărit; reducerea teritorială a Germaniei; mutilarea organizării politice a Germaniei; dezarmarea Germaniei, fără ca această măsură să atingă pe Aliați; o zdrobitoare indemnizație în cadrul reparațiilor; deposedarea Germaniei de resursele ei economice; un număr de acorduri economice care să favorizeze Franța și să prejudicieze Germania etc. (Vezi, Roy Stannerd Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement*, New York, s.a., vol. II, p. 20).

[24] Cunoscutul ziarist britanic, Wickham Steed, care a jucat rolul și de consilier al delegației engleze, într-o scrisoare către lordul Northcliffe scria că „Este important ca noi să nu susținem nici o idee franceză de anexiune permanentă sau ceva echivalent pe malul stîng al Rinului și nici să oferim francezilor impresia că noi combatem pretențiile lor posibile asupra acestui punct în intenția lor de a extorca concesii relative la Siria. Punctul meu personal de vedere, împărtășit și de alții [. . .] este că, indiferent de forma pe care o va avea ocupația pe malul stîng al Rinului, ea va trebui subordonată, în ceea ce privește durata, plății reparațiilor de către Germania; că Rinul va trebui considerat ca un curs de apă internațional unde să se interzică orice fortificații într-o zonă de 50 de kilometri". (Wickham Steed, *Mes Memoires*, vol. 2, Plon, Paris, 1927, p. 279).

atitudinea americană s-a adresat cu termeni duri lui Wilson şi o ruptură care a ţinut două săptămîni s-a produs între ei. Wilson, izolat în locuinţa sa, din „motive de gripă" dăduse dispoziţii vasului Washington care-l adusese în Europa, să fie gata de plecare.

Tensiunea din cadrul Conferinţei de pace a crescut o dată cu refuzul Germaniei de a accepta tratatul de pace [25]. Contele Brockdorff-Rantzau, ministru de externe în guvernul Scheidemann, sosit la Paris a refuzat, la 7 mai 1919, să-şi pună semnătura pe tratat, considerîndu-l extrem de dăunător pentru ţară [26]. Temîndu-se de complicaţii, în eventualitatea că Germania se încăpăţîna în această hotărîre, David Lloyd George se pronunţa pentru concesii cît mai consistente. Cum se putea însă motiva schimbarea de atitudine a delegaţiei engleze în mod oficial ? Premierul englez a reunit la domiciliul său din Paris pe principalii săi miniştri şi pe reprezentanţii dominioanelor, explicîndu-le raţiunea care determina schimbarea atitudinii sale faţă de tratatul de pace în general şi faţă de Germania în special. După reuniune a făcut o declaraţie surprinzătoare pentru observatorii politici şi ziariştii aflaţi în capitala Franţei. El preciza că întrucît cei convocaţi se pronunţau pentru concesii în favoarea Germaniei, el nu putea să aibă o altă atitudine, justificînd astfel propria-i schimbare politică. La 2 iunie a făcut-o cunoscută, în mod oficial, şi partenerilor săi din Consiliul celor patru în timpul unei şedinţe obişnuite. D. Lloyd George ameninţa că în eventualitatea că unele amendamente nu sînt aduse proiectului de tratat prezentat delegaţiei germane la 7 mai, colegii săi reprezentînd Commonwealth-ul „refuză să reînceapă operaţiile de război sau blocusul în cazul cînd Berlinul nu va semna" [27]. Printre motivaţiile lui D. Lloyd George era şi una care putea avea un serios efect asupra partenerilor de discuţie şi anume că impunerea unor condiţii prea severe Germaniei ar arunca-o „în mîinile bolşevismului" [28] şi, în sfîrşit, că muncitorii englezi nu vor să împovăreze poporul german cu exigenţe excesive [29].

Declaraţia premierului englez, argumentată în felul acesta, ţinea, fără îndoială, seama de mişcarea muncitorească, puternică, imediat după război. Dar cea care era vizată în mod direct de această declaraţie nu era atît mişcarea muncitorească, cît poziţia şi atitudinea Franţei ortodox antigermană. Diplomaţia franceză făcuse cunoscut că, în cazul unui refuz din partea Ger-

---

[25] Philipp Scheidemann, cancelar al Germaniei în acel timp, a declarat în Consiliul de miniştri că preferă să i se usuce mîna decît să semneze tratatul de pace. (Gebhardt, *op. cit.*, p. 209 ; Charles Bonnefon, *Histoire de l'Allemagne*, Artheme Fayard, Paris, 1925, p. 481).

[26] L. Aldrovandi Marescotti, *Guerre diplomatique, 1914—1919*, Gallimard, Paris, 1939, p. 218 ; Walter Tormin, *Weimarer Republik*, Hannover, 1977, p. 87 ; Frank Simonds, *op. cit.*, p. 34). Nu întîmplător, delegaţia germană a fost găzduită de guvernul francez la Hotel des Reservoire, din care Bismarck, la 1871, îşi făcuse cartierul general (W. Steed, *op. cit.*, p. 316). Brockdorff-Rantzau a avut o atitudine arogantă, dispreţuitoare. El a negat vina Germaniei în declanşarea războiului şi a început cu fraza : „În sfîrşit, veţi putea să vă satisfaceţi ura"... D. Lloyd George l-a întrebat pe Georges Clemenceau : „Ce ai să-i răspunzi ?". La care Clemenceau a replicat : „Am să-i pun tratatul sub nas, spunîndu-i : Iată ce ai să iscăleşti". (Georges Clemenceau, *Măreţia şi amărăciunile unei victorii. Memorii*, Cartea Românească, 1930, p. 342 ; Alex. Zevaès, *Histoire de la Troisieme Republique, 1870— 1926*, Les editions Georges-Anquetil, Paris, 1926, p. 580 ; Charles Bonnefon, *op. cit.*, p. 481).

[27] Paul Mantoux, *op. cit.*, p. 70. Declaraţia lui D. Lloyd George a produs derută în rîndurile diplomaţilor francezi şi speranţe în cele ale germanilor. (Emilian Bold, *Pacea de la Versailles...*, p. 88).

[28] André Tardieu, *op. cit.*, p. 337.

[29] Paul Mantoux, *op. cit.*, p. 46.

maniei de a semna tratatul de pace, trupele franceze, drept represalii, urmau să ocupe întreaga Germanie, să o împartă în provinciile istorice, s-o oblige să plătească reparaţiile de război. Refuzul englez însă a venit prompt, discuţiile dintre cei doi premieri — Georges Clemenceau şi D. Lloyd George fiind presărate cu ameninţări de ambele părţi [30].

Încă la 12 martie 1919, într-o reuniune la care au participat secretarul confidenţial al lui Lloyd George — Philippe Kerr, colaboratorul lui Clemenceau — André Tardieu şi Mezis, delegat american la Conferinţa păcii, divergenţele în legătură cu atitudinea faţă de Germania au ieşit cu mai multă pregnanţă în evidenţă. Philippe Kerr a declarat că ţara sa nu este, în nici un caz, de acord cu o ocupare a teritoriului german. „Anglia — spunea el — este ostilă armatei permanente şi întrebuinţării trupelor britanice în afara teritoriului englez. Între altele — adăuga Kerr — ocupaţia riscă să creeze, nu numai pe malul stîng al Rinului, ci în întreaga Germanie o mişcare naţionalistă. Ea poate favoriza în ţările anglo-saxone o propagandă defavorabilă Aliaţilor şi, în particular Franţei. Germania fiind izolată — insinua Kerr — mai este necesară ocupaţia ? Nu sîntem de acord nici cu crearea unui stat independent pe malul stîng al Rinului [31]. Noi vedem în aceasta o sursă de complicaţii şi slăbiciuni". Delegatul britanic conchide că Anglia şi dominioanele nu se vor solidariza cu Franţa şi respingea propunerea lui André Tardieu de a ocupa Germania în cazul unui refuz al semnării tratatului de pace.

Replica lui Tardieu nu s-a lăsat aşteptată. El contraargumenta cu faptul că soluţia franceză, în realitate, excludea anexiunea, că exercitarea controlului Societăţii Naţiunilor oferea în viitor facilitarea evoluţiei pozitive a problemelor, că, în fine, Franţa învingătoare are dreptul să ia măsuri de siguranţă. André Tardeiu s-a referit şi la punctul vulnerabil al expunerii lui Kerr şi anume că Anglia nu doreşte ca trupele sale să fie folosite în afara graniţelor ei. „Anglia — menţiona André Tardieu — a avut mereu trupe în India şi Egipt. Pentru ce ? Pentru că ştia că frontiera sa nu este la Dover. Or, ultimul război a făcut-o să înţeleagă că frontiera sa europeană este pe Rin şi că Rinul este mai important încă pentru Anglia decît Canalul de Suez sau Himalaia" [32].

Cele opt ore cît a durat discuţia celor trei n-au fost suficiente nici măcar pentru realizarea unui compromis. Reluate de Consiliul celor patru (de fapt trei, întrucît Orlando părăsise în acel moment Parisul), discuţiile au fost vio-

---

[30] Georges Clemenceau, *op. cit.*, p. 202.

[31] Franţa, este drept, a mizat pe unele acţiuni separatiste promovate de cîţiva politicieni germani din zona renană ca : fostul primar al Köln-ului, Konrad Adenauer, Hans Adam Dorten în Metz şi Wiesbaden ş.a. (Gebhardt, *op. cit.*, p. 209 ; G. Clemenceau, *op. cit.*, p. 176). Motivul expus de deputatul Hoffmann era : „Sîntem în faţa următorului fapt : un popor rău condus s-a prăbuşit din culmea civilizaţiei sale într-o barbarie îngrozitoare, în bolşevism şi lupte fratricide". (G. Clemenceau, *op. cit.*, p. 179). Acţiunile separatiste erau încurajate de generalul francez Mangin, „depăşindu-şi misiunea sa", scria Clemenceau, *op. cit.*, p. 186.

[32] André Tardieu, *op. cit.*, p. 192. Delegatul englez n-a luat în seamă că Rinul putea fi considerat zidul de apărare nu numai al Franţei, ci şi al Angliei. Mult mai tîrziu, premierul Baldwin, a cărui politică ambiguă era cunoscută, a făcut o declaraţie în Camera Comunelor, la 30 martie 1934, cu conţinut ipocrit : „Astăzi, cînd se vorbeşte de apărarea Angliei, nu se iau în considerare falezele cretoase ale Doverului. Gîndul merge pînă la Rin. Acolo se găseşte azi frontiera noastră". (Vezi, *Documents diplomatiques francaises (1932—1939)*, 2-e serie *(1936—1939)*, Tome I *(1 janvier — 31 mars 1936)*, Paris, 1963, p. 275).

lente și o ruptură era pe punctul de a se produce. Este adevărat că cele „14 puncte" ofereau Franței doar Alsacia și Lorena și prin aceasta — credea W. Wilson — se reparau toate nedreptățile cauzate ei în 1871. Englezii însă priveau mai departe și nu voiau ca hotărîrea franceză de a ocupa zona renană să creeze alte Alsacii și Lorene. Anglia nu dorea o Germanie prea slabă în fața unei Franțe prea puternice. În plus, comerțul englez gravita mai mult spre Germania și mai puțin spre Franța. În zadar căuta Clemenceau să-și convingă partenerii că ocuparea malului stîng al Rinului, a Saarului și a capetelor de pod menționate mai sus erau pentru Franța „o indispensabilă garanție a executării tratatului, o siguranță necesară contra unei efracțiuni de două ori repetată". Anglo-saxonii n-au putut fi convinși și au respins argumentele lui Clemenceau. Mai mult, ei căutau să convingă opinia publică că intențiile franceze nu se justificau, că erau inutile și chiar periculoase [33]. Georges Clemenceau, cu un ultim efort, a amenințat cu retragerea Franței de la Conferința păcii, cu refuzul său de a contribui la înființarea Societății Națiunilor și că va încerca, peste capul Aliaților, să pună pe picioare Republica Renană. Amenințarea privind boicotarea Societății Națiunilor a atins coarda sensibilă a președintelui W. Wilson. Pentru ca proiectul său să nu sufere un eșec [34], Wilson a acceptat, în aprilie 1919, ca bazinul Saar să fie mandatat de Franța prin intermediul Societății Națiunilor. Clemenceau a fost mulțumit cu această propunere, renunțînd la înființarea unei Renanii independente și la fixarea graniței franco-germane pe Rin. Atitudinea sa a fost determinată de propunerea lui David Lloyd George, făcută încă la 14 martie 1919 [35] privind încheierea unui tratat prin care S.U.A. și Anglia să ajute Franța în cazul unei agresiuni neprovocate din partea Germaniei [36].

Propunerea lui Lloyd George a fost o cursă întinsă cu abilitate lui Georges Clemenceau. Acesta din urmă avea să-și motiveze accepțiunea prin aceea că hotărîrile referitoare la malul stîng al Rinului, inserate în tratatul cu Germania, nu garantau în suficientă măsură securitatea Franței [37] și, în consecință, un pact suplimentar se impunea.

Ca urmare a acestei înțelegeri, proiectul tratatului de la Versailles va cuprinde hotărîrea ocupării de către armatele anglo-franco-belgo-americană a malului stîng al Rinului pe timp de 15 ani [38]. Zona urma să fie evacuată în

---

[33] André Tardieu, *op. cit.*, p. 162.

[34] Wickham Steed relatează că a încercat să netezească terenul pentru o întîlnire între Wilson și Clemenceau. Cu malițiozitate, Clemenceau i-a spus că nu poate vorbi cu Wilson, „care este convins că este primul om care, după 2000 de ani, a înțeles ceva în legătură cu pacea pe pămînt. Wilson se crede un al doilea Mesia. Își imaginează că a fost trimis pentru a aduce pacea lumii și că noțiunile sale preconcepute sînt singurele care valorează" (Wickham Steed, *op. cit.*, p. 293).

[35] Georges Clemenceau, *op. cit.*, p. 202; Raymond Recouly, *La barrière...*, p. 12.

[36] „Imperiul britanic — declara D. Lloyd George — și guvernul S.U.A. vor trebui să ofere Franței o garanție contra posibilității unei noi agresiuni germane". (Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 77).

[37] Gebhardt, *op. cit.*, p. 209. La 3 februarie 1919, fără ca francezii să-l solicite, W. Wilson a promis, în Parlamentul francez, sprijinul nelimitat al Statelor Unite. „America — declara el — și-a plătit datoria sa de recunoștință către Franța, trimițîndu-și fiii săi să lupte pe pămîntul francez. A făcut mai mult decît atît. A contribuit la unirea forțelor lumii pentru ca Franța să nu mai simtă niciodată izolarea ei și că nici odată nu va trebui să-și mai pună întrebarea cine-i va veni în ajutor". (Georges Clemenceau, *op. cit.*, p. 257).

[38] *Documents diplomatiques françaises (1932—1939)*, 2-e serie *(1936—1939)*, T. 1 *(1 janvier — 31 mars 1936)*, Paris, 1963, p. 78—79.

trei etape succesive : 1 ianuarie 1925, zona de nord (Köln) ; 1 ianuarie 1930, zona centrală (Koblentz) și 1 ianuarie 1935, zona de sud (Maentza). Sarcina ocupării urma să fie suportată de Germania. Conform articolelor 42 și 43 al Tratatului de la Versailles, o zonă de 50 de km de pe malul stîng al Rinului trebuia demilitarizată. Germania nu avea voie să ridice fortificații, să întrețină sau să grupeze în această zonă forțe armate cu titlu permanent sau temporar. Toate manevrele militare erau prohibite. În temeiul articolului 44, o încălcare a dispozițiilor mai sus menționate, dădea dreptul marilor puteri să considere Germania că tulbură pacea lumii și evacuarea se putea suspenda [39]. O comisie specială urma să controleze autoritățile civile ale teritoriilor ocupate și să ia măsurile necesare de ordine și de securitate a trupelor aliate. Saarul trecea sub administrație franceză pe timp de 15 ani. La expirarea termenului se organiza un plebiscit, populația pronunțîndu-se în favoarea unirii cu Germania sau cu Franța [40]. Evenimentele ulterioare au demonstrat șubrezenia unei asemenea hotărîri, izvorîtă dintr-un compromis între Franța, pe de o parte, și Anglia și S.U.A., pe de alta.

Pactul de garanții oferit de Anglia și S.U.A. a constituit doar o măsură de moment, o abilă manevră a premierului englez pentru a depăși criza din cadrul Conferinței de pace. Atitudinea negativă a Senatului american față de politica wilsoniană a dezvăluit, spre surprinderea lui Clemenceau, că președintele nu se putea angaja, în momentul respectiv, decît pe sine, ratificarea tratatului fiind de competența Congresului [41]. În America se considera că realizarea unui pact de garanții între Franța, Anglia și S.U.A. nu însemna altceva decît o reeditare a Antantei. Ca atare, Societatea Națiunilor nu-și mai avea rostul. După opinia secretarului de stat de atunci, Robert Lansing, Statele Unite, prin tradiție, trebuiau să evite o alianță care le-ar fi putut implica într-un șir de conflicte pe teritoriul european [42].

Bertrand de Jouvenel, diplomat de carieră, mărturisește că atunci cînd David Lloyd George a făcut propunerea pactului de garanție Franței, era imposibil să nu se fi știut că majoritatea senatorilor respinsese deja politica lui Wilson și că un asemenea angajament n-ar fi fost niciodată ratificat [43]. Clemenceau fusese, de altfel, avertizat de către ambasadorul său la Washington despre același lucru și totuși el n-a crezut că președintele american n-ar

---

39 Jacques Droz, *op. cit.*, p. 16 și 563.

40 Problema bazinului Saar a fost încredințată spre soluționare lui A. Tardieu, Headlam-Morely și profesorului Haskins care, în calitate de experți francez, englez și american, au atribuit Franței proprietatea minelor din Saar pe 15 ani și organizarea unui plebiscit la expirarea acestui termen. (W. Steed, *op. cit.*, p. 297).

41 Jacques Droz, *op. cit.*, p. 652.

42 Robert Lansing, *Memoires de...*, Payot, Paris, 1925, p. 131. Relativ la atitudinea congresmenilor americani față de politica lui Wilson, se menționează că, în urma unor discuții furtunoase, se formaseră în Senat patru grupe distincte : 1. senatorii care țineau cu președintele Wilson și voiau ratificarea tratatului ; 2. cei care erau dispuși să accepte ușoare rezerve ; 3. cei care cereau amendamente importante ; 4. „ireconciliabilii" care nu voiau ratificarea tratatului cu Germania sub nici o formă, întrucît acestuia îi era atașat Proiectul de statut al Societății Națiunilor. În primele două grupe domina, mai ales spiritul democraților ; în celelalte două, dominau republicanii. Cele două grupe partizane erau conduse de G. M. Hitchcok, un democrat din Nebraska și de Henry Cabot Lodge, președintele republican al afacerilor externe în Congres. În ce privește pe ireconciliabili, ei erau puțin numeroși și de o obstinație deosebită. Este vorba, în special, de Johnson din California și de W. M. Borah din Idaho, considerați multă vreme campioni ai drepturilor populare. (Firmin Roz, *op. cit.*, p. 425).

43 Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 77.

fi avut puterea şi competenţa de a convinge Congresul american să ratifice pactul. Oricum, propunerea engleză nu desminţea nici de această dată „perfidul Albion".

Vestea semnării pactului de garanţii în dimineaţa zilei de 28 iunie 1919, odată cu Tratatul de la Versailles, privind sprijinul anglo-american în caz de atac german şi prin care Franţa, ca răsplată, accepta proiectul Societăţii Naţiunilor, a produs impresii nefavorabile opiniei publice franceze. Clemenceau judecase că oferta anglo-americană nu putea fi neglijată şi, pentru susţinerea ei, a trebuit să-l înfrunte pe Raymond Poincaré, preşedintele Republicii şi mai ales pe mareşalul F. Foch, foarte supărat că propunerile sale nu fuseseră luate în seamă. Foch scria lui Clemenceau că hotărîrea de a ocupa zona renană numai 15 ani, cu retrageri succesive, însemna insecuritate pentru Franţa şi lipsa unor garanţii privind plata reparaţiilor de război. „Trebuie — consemna mareşalul — să ţinem la linia Rinului care cere mult mai puţine forţe decît în altă parte" [44]. Referindu-se şi la diplomaţia Conferinţei de pace, Foch considera că prin măsurile luate, victoria era sabotată, că metodele erau greşite, că soluţiile la care au ajuns cei patru „mari" nu semănau deloc a soluţii, că Franţa, după toate sacrificiile ei, era lăsată fără două lucruri la care ea avea un drept formal sacru : securitatea pe Rin şi reparaţiile de război [45].

Criticile formulate au determinat o vie dispută între mareşalul Foch şi Georges Clemenceau. Ultimul atrăgea atenţia fostului său colaborator că militarul era obligat să se supună puterii civile, că lozinca Tratatului de la Versailles era *eliberarea popoarelor*, independenţa naţionalităţilor şi nu *anexiunea* unor teritorii prin forţa armată, cum considerau Foch şi Poincaré [46]. Clemenceau a trebuit să facă faţă şi criticilor unor parlamentari francezi cu ocazia discutării Tratatului de la Versailles. El era învinuit că a neglijat unele din interesele vitale ale Franţei, că a preferat un pact neconcludent cu Anglia şi America pentru securitatea frontierei de vest a ţării [47]. Primul ministru însă a reuşit să-şi impună punctul de vedere, demonstrînd că linia Rinului nu este inexpugnabilă, ca şi munţii Pirinei, de altfel, că Franţa obţinuse ceea ce era rezonabil să obţină, adică zona Saar ca o compensaţie pentru pagubele săvîrşite de armata germană în nord şi Pas-de-Calais [48]. Pentru toţi cei ce-şi manifestaseră nemulţumirea, Clemenceau rămînea totuşi redutabilul „Tigru", înconjurat de teamă sau de stimă.

Tratatul de garanţii anglo-americano-francez era ataşat Tratatului de la Versailles. Legătura strînsă dintre cele două documente a constituit şi cauza eşecului lui. Dacă unul din ele nu era ratificat de forurile legislative anglo-americane, celălalt nu avea efect. Or, Senatul american a refuzat, după cum se ştie, ratificarea Tratatului de la Versailles [49], tratatul de garanţii devenind

---

44 Raymond Recouly, *Le mémorial...*, p. 206.

45 *Ibidem*, p. 170—171. Poincaré a vrut să-şi prezinte demisia din funcţia de preşedinte al Franţei, iar Franklin-Bouillon critica aspru conţinutul tratatului. (Maurice Baumnont, *op. cit.*, p. 62).

46 Georges Clemenceau, *op. cit.*, p. 143 şi 221.

47 Paul Léon, *op. cit.*, p. 602 ş.u.

48 Maurice Baumnont, *op. cit.*, p. 62.

49 Sub preşedintele american Harding, la 25 august 1821, S.U.A. au semnat tratate separate cu Germania, Austria şi Ungaria. În aceste tratate nu era vorba nici de Societatea Naţiunilor şi nici de datoriile de război. Rămînea în vigoare doar pretenţia plăţii reparaţiilor pentru pagubele suferite de persoanele civile (Gebhardt, *op. cit.*, p. 210 ; G. Clemenceau, *op. cit.*, p. 256).

astfel caduc[50]. Guvernul britanic, grație unei simple clauze adăugate tratatului, a declarat la rîndu-i, că nu se mai consideră legat de garanțiile promise, dacă S.U.A. refuză să-l accepte. În consecință, guvernul britanic își lua libertatea de a considera tratatul de garanții nul și neavenit[51].

Rezultatul negocierilor anglo-franco-americane a fost marcat în Anglia de satisfacție și în Franța de tristețe, deziluzie și mînie. Indignarea francezilor, la cunoașterea unor realități din cadrul Conferinței de pace, a atins cote foarte înalte. Presa, spectacolele de music-hall, teatrele, Parlamentul își făcuseră o predilecție din atacurile antibritanice, îndeosebi din atacurile contra lui D. Lloyd George. Adesea se amintea, ceea ce cu mult în urmă redutabilul Talleyrand, fostul ministru de externe al lui Napoleon I, spunea: „Cooperarea dintre Anglia și Franța este tot atît de naturală ca aceea dintre om și cal. Numai că Franța nu putea juca rolul de cal“[52]. Pe de altă parte, guvernul englez acuza Franța de imperialism, militarism, expansionism[53]. Securitatea Franței și echilibrul european al puterilor, susținut de Anglia, deveniseră două noțiuni incompatibile.

Guvernul francez, prin Georges Clemenceau, a reproșat Congresului american că n-a ratificat Tratatul de la Versailles și nici pactul de garanții. „Republica americană — spunea Clemenceau nemulțumit — a uitat prea repede că ne-a spus că *garanția libertății este Franța.* Lăsînd nu numai Franța, dar toată Europa expusă de drept la o nouă reluare a armelor, istoria va spune că America a întors prea curînd spatele chemărilor destinului. Ea a pierdut 50 000 de oameni — continua Clemenceau — și noi un milion și jumătate și mai mult de 700 000 de mutilați. Ea s-a îmbogățit în chip miraculos și noi îi vom număra, dolar cu dolar, mărcile pe care ni le datorează germanii cu titlu de reparații...“[54]. Fostul premier francez nu uita să avertizeze și de această dată că desolidarizarea provocată de americani atunci, putea „să ne aducă încă odată pe toți în Europa sau în Extremul Orient, în situații grele“. Și a avut perfectă dreptate.

Discuția în problema securității Franței la granița sa cu Germania relevă un aspect, din atîtea altele, în care Conferința păcii a recurs la compromis dar a destrămat în oarecare măsură Înțelegerea din timpul războiului. Abilitatea diplomației engleze propunînd un pact de garanții Franței, irealizabil în condițiile istorice de atunci și la care s-a asociat și S.U.A., nu numai că a consemnat reluarea atitudinii antifranceze tradiționale, dar a adîncit neînțelegerile dintre cele două țări în anii care au urmat, dezvăluind slăbiciunile unor hotărîri ale tratatelor de pace. În Franța, divergențele dintre puterea civilă și cea militară în legătură cu zona renană, chiar dacă nu au luat proporții, au reliefat nemulțumiri și critici de ambele părți. Franța n-a renunțat la ideea

[50] George Sofronie, *Securitatea internațională,* Edit. Curierul judiciar, București, 1933, p. 13.

[51] Raymond Recouly, *La barrière...*, p. 16—17.

[52] Frank Simonds, *op. cit.*, p. 92 și 146.

[53] G. Clemenceau, *op. cit.*, p. 211.

[54] O întîmplare povestită de Georges Clemenceau pare a defini exact raporturile anglo-franceze din timpul și după Conferința de pace. „Într-o zi — spune Clemenceau — m-am întîlnit la Londra cu Lloyd George. Acesta mi-a zis: Ei bine, aveți ceva să-mi reproșați? — Da — a răspuns Clemenceau — la o oră după armistițiu, am avut impresia că ați redevenit inamicul Franței. Atunci el mi-a răspuns: N-a fost aceasta politica permanentă, tradițională a țării mele?“ (Vezi, Pierre Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales,* Armand Colin, Paris, 1964, p. 346; Jean Martet, *Le tigre,* A. Michel, Paris, 1930, p. 59).

consolidării graniței sale de est și nici la hegemonia sa în Europa, după cum nici Anglia n-a renunțat la realizarea echilibrului european al puterilor, principiu care stătea la baza politicii sale externe încă înainte de primul război mondial. La rîndul ei, Societatea Națiunilor, deși plină de bune intenții în menținerea păcii, și-a dovedit slăbiciunile încă în faza de început, la aceasta contribuind și retragerea S.U.A. din acest organism, ca și absența Uniunii Sovietice. De aceea, așa cum se exprima un jurist român, în locul unei *păci durabile* a rezultat mai mult o *pace cu aspect juridic* de armistițiu, soluționarea problemei zonei renane oferind un exemplu dintre cele mai semnificative pentru aprecierea de mai sus [55]. În 1925, cu prilejul conferinței de la Locarno și a compromisului de acolo, s-a recunoscut Germaniei dreptul de a participa, cu drepturi depline în Societatea Națiunilor, ca o mare putere, ocupînd în relațiile internaționale o poziție dintre cele mai importante.

---

55 George Sofronie, *Orientarea britanică față de problema păcii (În trecutul apropiat și astăzi)*, în „Neamul românesc", nr. 25, 4 februarie 1936.

REFORMA AGRARĂ DIN 1921 ÎN CADRUL ROMÂNIEI ÎNTREGITE *

DE

ION AGRIGOROAIEI

În cursul anului 1918, s-a desăvîrşit unitatea naţional-statală, rezultat al unui proces istoric necesar şi victoria strălucită a mişcării de eliberare a românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor, de la Dunăre la Marea Neagră. Marea Unire s-a realizat — şi faptul este deosebit de important — pe cale democratică, prin adoptarea hotărîrilor respective în cadrul unor largi adunări cu caracter plebiscitar.

Noua şi hotărîtoarea fază a luptei de eliberare naţională din 1916—1918 a determinat o deplasare spre stînga a importante forţe politice româneşti. Mişcarea democratică, favorabilă înnoirilor, lua o amploare tot mai mare ; se constată un proces de înţelegere a necesităţii reformelor, cu deosebiri în ce priveşte măsura lor şi modalităţile concrete de aplicare. În cadrul dezbaterilor de la Iaşi, privitoare la înscrierea în Constituţie a reformelor agrară şi electorală, în preajma rezistenţei eroice de la Mărăşti—Mărăşeşti—Oituz, Barbu Ştefănescu-Delavrancea preciza în şedinţa din 9 iunie 1917 a Adunării Deputaţilor : „Şi este o aşa de strînsă legătură între chestia naţională şi reformele împroprietăririi ţăranilor şi ridicarea celor 5—6 milioane de suflete la viaţa noastră publică, că n-ar fi nevoie de nici o explicaţie [...]. Noi vrem să nu se mai şoptească românilor din ţările supuse : Priviţi la fraţii voştri, ţărani în România liberă. Ei pămînt nu au, libertate nu au, ei drepturi nu au, ei vot nu au [...]. Noi, cu revizuirea Constituţiei, deretic̆am casa noastră în care vom primi pe fraţii noştri după atîta vreme de dureri şi suferinţe". Ideea necesităţii democratizării societăţii de pe întregul teritoriu românesc era reluată de ziarul „Tribuna" (Iaşi), la 4 noiembrie 1918, într-un *Memoriu* adresat regelui : „Dar casa noastră mare, care, lărgindu-şi încăperile, este menită să adăpostească toată suflarea românească, trebuie să fie mai frumoasă şi mai atrăgătoare decît coliba de suferinţă pe care, cei ce revin la matcă după secole de sclavie, o părăsesc".

Rezoluţia de la Alba Iulia a exprimat poziţia democratică a naţiunii române în epocă. Consemnînd unirea ea a precizat şi sensul dezvoltării democratice a societăţii româneşti şi a formulat idei fundamentale ale convieţuirii între poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare [1]. Rezoluţia prevedea „înfăptuirea desăvîrşită a unui regim curat democratic", votul obştesc, reforma agrară radicală, deplina egalitate a locuitorilor, indiferent de naţio-

---

* Comunicare prezentată al al IX-lea Simpozion naţional de istorie şi retrologie agrară a României (Tulcea, 11—14 iunie 1986).

[1] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968, p. 458

nalitate etc. Actele de unire au fost străine de orice şovinism, poporul român făcînd şi cu acest prilej, dovada unei remarcabile maturităţi politice, în concordanţă deplină cu spiritul de înţelegere şi toleranţă care l-a animat întotdeauna.

Unirea a fost însoţită de elaborarea unor măsuri, reforme democratice: votul universal, reforma agrară, egalitatea tuturor cetăţenilor indiferent de naţionalitate, măsuri în domeniul regimului de muncă etc., incluse, într-o formă sau alta, în Constituţia din 1923. Trebuie subliniată strînsa legătură între aceste evenimente, acte şi reforme, apropierea nu numai în timp ci, în primul rînd, în ce priveşte caracterul lor. Răspunzînd unor necesităţi obiective de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, de pe întregul teritoriu românesc (cu particularităţi de la o zonă la alta), aceste măsuri au fost, într-o anumită măsură, rezultatul acţiunii exercitate de mişcarea democratică şi revoluţionară. În acelaşi timp, cercurile politice româneşti au străbătut, într-o perioadă relativ scurtă de timp — sub presiunea factorilor interni şi externi, sociali şi naţionali — un proces de înţelegere a necesităţii reformei agrare, ca o condiţie indispensabilă pentru consolidarea marelui act din 1918 şi asigurarea mersului înainte al societăţii româneşti [2].

Desăvîrşirea unităţii de stat şi transformările care au însoţit-o au avut consecinţe importante de natură burghezo-democratică. S-a ridicat pe o treaptă superioară comunitatea de viaţă economică şi spirituală statornicită de-a lungul veacurilor între toate teritoriile româneşti, s-a realizat cadrul naţional şi statal pentru dezvoltarea mai rapidă a forţelor de producţie [3]. „Reformele din anii 1918—1923, se precizează într-o lucrare apărută recent, au schimbat în chip radical vechile structuri sociale şi politice, dînd naştere, din punct de vedere instituţional, unei Românii deosebite de cea veche. Dar România nu a însemnat doar provincii reunificate; a însemnat şi un nou sistem social şi un nou sistem politic; a însemnat trecerea de la liberalismul nedemocratic la democraţia liberală şi din acest punct de vedere, intern, România a fost opera şi contribuţia luptei forţelor democratice şi patriotice, a personalităţilor politice care au impus reforme radicale de natură a moderniza din temelii structurile economice, sociale şi politice ale noului stat" [4]. A fost adoptat un ansamblu de măsuri care au statornicit, pe plan legislativ, administrativ, financiar şi cultural, unitatea statului român. Reformele au avut aceleaşi consecinţe pozitive—economice şi sociale, materiale şi culturale—pe întreg teritoriul ţării.

---

[2] Contradicţii puternice s-au manifestat în parlament şi în afara lui, nu în ce priveşte necesitatea reformei agrare, ci în legătură cu proporţiile exproprierii, cu preţul pămîntului, cu problema islazurilor şi pădurilor etc. Deosebit de semnificativ este faptul că faţă de proiectul adus de guvern în parlament, în 1921, s-a manifestat numai o opoziţie de stînga, care cerea — chiar dacă nu de pe o poziţie unitară — o reformă agrară mai largă. Nici unul din cei 78 deputaţi care au votat contra proiectului, în şedinţa prelungită şi aprinsă a Adunării Deputaţilor din noaptea de 7—8 iulie (217 au votat pentru), nu era împotriva reformei, ci dorea o întărire a caracterului ei democratic („Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaţilor", şedinţa din 7 iulie 1921, în „Monitorul oficial", nr. 142, 18 februarie 1922, p. 3 594).

[3] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 8 şi urm.

[4] *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României (septembrie 1940—octombrie 1944)*, Editura Politică, Bucureşti, 1985, p. XXXV. După părerea noastră, Unirea din 1918 şi reformele care au însoţit-o au însemnat rezolvarea, în linii generale, a sarcinilor revoluţiei burghezo-democratice (I. Agrigoroaiei, *Unirea din 1918 — începutul unei noi etape în dezvoltarea istorică a României* şi *Consideraţii privind locul perioadei interbelice în istoria României*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» din Iaşi", t. XV, 1978, şi, respectiv, t. XIX, 1982.

Între aceste reforme, un loc deosebit l-a ocupat cea agrară. Legiferată în perioada 1918—1921, ea a fost cea mai profundă din reformele de acest fel înfăptuite în centrul şi sud-estul Europei după primul război mondial. Reforma din România a lichidat proprietatea latifundiară şi a diminuat considerabil marea proprietate[5]. S-au expropriat peste 6 milioane ha (din care aproximativ 4 milioane ha teren arabil), reprezentînd peste 66% din suprafaţa deţinută de moşierime. Au fost împroprietăriţi aproape 1,4 milioane ţărani cu 3 860 372 ha. Prin împroprietărire a crescut cu aproape 40% numărul ţăranilor cu proprietăţi pînă la 5 ha ; dacă înainte de reformă, proprietăţile sub 100 ha reprezentau 59,77% din numărul total al proprietăţilor agrare, după reformă ele reprezentau 89,56%. O suprafaţă de 991 697 ha a fost destinată comunelor, ca islaz ; comunele au primit ca păduri peste 800 000 ha. Între cei împroprietăriţi, s-au găsit şi un număr de 200 000 de ţărani din cadrul naţionalităţilor conlocuitoare[6].

Ţărănimea a fost împroprietărită prin răscumpărare şi numai cu pămînt, fără inventar tehnic şi vite. Majoritatea gospodăriilor ţărăneşti vor fi nevoite să facă împrumuturi cu dobînzi mari, fapt ce se va răsfrînge negativ asupra situaţiei lor cîţiva ani mai tîrziu, în mod deosebit în perioada crizei economice din 1929—1933. Atît dispoziţiile legilor cît, mai ales, manifestarea unor abuzuri în aplicarea lor, au permis menţinerea unor proprietăţi de sute şi chiar mii de hectare. Conform recensămîntului din 1930, existau încă un număr de 2 700 exploatări agricole cu suprafeţe de peste 500 ha, însumînd 3 375 000 ha. Media marii proprietăţi a fost însă considerabil redusă faţă de perioada anterioară reformei.

Problema agrară, deosebit de complexă în întreaga epocă modernă şi contemporană a României, a continuat să rămînă la ordinea zilei, constituind un teren de puternice confruntări. La chestiunea pămîntului, rămasă la alte proporţii nerezolvată (a se vedea şi implicaţiile suprapopulaţiei rurale, ale modului de moştenire etc.), s-au adăugat altele (a datoriilor, a inventarului etc.), izvorîte nu atît din reforma agrară, cît mai ales din limitele politicii agrare din perioada următoare, care n-a prevăzut sau n-a realizat un ansamblu de măsuri menite să garanteze economic gospodăria realizată sau completată prin reformă.

Cu toate limitele sale, reforma agrară a exercitat o influenţă pozitivă asupra vieţii economice, sociale şi politice a României, a accelerat procesul de dezvoltare capitalistă a ţării, a contribuit la îmbunătăţirea situaţiei materiale a ţărănimii. „Totodată, prin reforma agrară s-a realizat unul dintre punctele fundamentale cuprinse în rezoluţiile de Unire, s-a înfăptuit un anumit echilibru în distribuţia proprietăţii agrare pe întreg teritoriul României şi, implicit, o sudură a statului naţional român“ [7].

Prin legislaţia de reformă agrară de după primul război mondial se înţelege seria de măsuri din 1918—1920 şi, în mod deosebit legile pentru reforma agrară din 1921, adoptate în mod special pentru : Oltenia, Muntenia, Mol-

---

[5] *Teroarea horthysto-fascistă...*, p. XXXIV ; vezi şi I. Agrigoroaiei, *Implicaţiile Unirii din 1918 asupra evoluţiei societăţii româneşti*, în „Dezbateri istoriografice“, II, Iaşi, decembrie, 1983, p. 7.

[6] I. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei R. S. România. Bucureşti, 1975, *passim*.

[7] *Teroarea horthysto-fascistă...*, p. XXXIV.

dova și Dobrogea [8]; Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș [9]; Bucovina [10]; Basarabia [11]. Indubitabil, a existat o problemă agrară înainte de război în toate teritoriile românești, numai că ea îmbrăca anumite caracteristici social-naționale în provinciile care s-au aflat sub stăpînirea Imperiului Austro-Ungar. A trebuit, de asemenea, să se țină seama și de particularitățile geografico-naturale, de raportul dintre densitatea populației și suprafața de teren arabil aflată la dispoziție, precum și de alți factori. Principiile fundamentale au fost aceleași pentru toate legile de reformă agrară; dispozițiile lor, în parte deosebite, au urmărit tocmai să aplice aceste principii în raport cu posibilitățile și necesitățile dintr-o provincie sau alta, cu factorii specifici dintr-o zonă sau alta. Reforma n-a fost un act de răzbunare — așa cum au încercat să prezinte lucrurile marii proprietari maghiari, care au devenit, în scurt timp, cetățeni străini — ci, în limtele menționate, un act de dreptate socială, neținînd seama, nici la expropriere, dar nici la împroprietărire, de naționalitatea celor în cauză. Așa cum s-a arătat, consecințele pozitive ale reformei agrare s-au răsfrînt, în egală măsură, asupra țărănimii, indiferent de naționalitate, în raport cu posibilitățile obiective din zona respectivă.

Marele diplomat român, N. Titulescu, a apărat cu competență și strălucire, în diferite foruri internaționale, suveranitatea statului român în fața pretențiilor marilor proprietari din Transilvania care au optat, la sfîrșitul primului război mondial, pentru cetățenia ungară. Aceștia negau legitimitatea reformei în această provincie românească și cereau un regim preferențial în ce privește despăgubirea. Apărînd interesele țăranilor, Titulescu apăra totodată pămîntul scump al Transilvaniei și demasca tendințele revizioniste. Adresîndu-se reprezentantului optanților unguri, contele Apponyi, Titulescu declara în ședința din 5 iulie 1923 a Consiliului Societății Națiunilor: „Cînd am procedat la expropriere, n-am pornit de la interesele proprietarului, am pornit de la interesele țăranului. N-am făcut operă de colonizare națională, am făcut operă de consolidare socială. Am vrut să mărim interesul țăranului român pentru apărarea pămîntului național, înainte de a ne fi ocupat de ceea ce numiți dv. «teritoriile desprinse din Ungaria» și ceea ce numim noi «pămîntul românesc al Transilvaniei»".

Reforma agrară din 1921 n-a fost o operă perfectă; dar, ea a fost — cu toate limitele de clasă specifice epocii — o necesitate în toate teritoriile românești, ca urmare a existenței unei acute și generale probleme a pămîntului. Realizată în perioada imediat următoare Marii Uniri, reforma a contribuit la consolidarea României întregite, avînd multiple consecințe economice, sociale, politice și culturale. Străini de orice idealizare a trecutului, conștienți de faptul că agricultura românească se va confrunta ulterior cu probleme deosebit de dificile, nu putem să nu consemnăm, în acord cu cele mai recente rezultate ale cercetării de specialitate din țara noastră, legătura strînsă, intercondiționarea reciprocă, dintre marele act național din 1918 și opera de reforme ce l-a însoțit și consolidat.

[8] Lege promulgată la 14 iulie 1921 și publicată în „Monitorul oficial", nr. 82 din 17 iulie 1921.

[9] Lege promulgată la 23 iulie 1921 și publicată în „Monitorul oficial", nr. 92 din 30 iulie 1921.

[10] Lege adoptată de Adunarea Deputaților la 19 iulie 1921.

[11] Legea din 13 martie 1920 a completat legislația de reformă agrară pentru Basarabia: erau declarate expropriate toate terenurile arabile de peste 100 ha.

DEMOCRATIZAREA APARATULUI JUDECĂTORESC ÎN ANII 1944—1947

DE

GH. TANASĂ

În anii 1944—1947, forțele revoluționare, conduse de Partidul Comunist Român, și-au concentrat eforturile, în primul rînd, asupra rezolvării problemei fundamentale a revoluției: cucerirea puterii. Momente principale ca: actul din august 1944, instaurarea guvernului revoluționar-democratic de la 6 Martie 1945, victoria în alegerile parlamentare din noiembrie 1946, proclamarea Republicii s-au înșirat pe firul acestui obiectiv strategic, fiecare eveniment în parte avînd, atît prin amploare cît și prin consecințe, un rol hotărîtor pentru viitorul țării. În reliefarea raportului național-universal este absolut necesar să avem în vedere că marile transformări revoluționare se înfăptuiau în condițiile în care România avea statutul de țară „învinsă" și ocupată. Într-o perioadă atît de scurtă, România n-a putut beneficia de răgazul experimentului liniștit. Totul s-a reașezat în mers, într-o dezvoltare dinamică, într-un ritm frenetic. În acești ani de puternic clocot revoluționar, societatea românească a fost brăzdată de adînci confruntări, care au căpătat deseori accente dure și chiar violente, între forțele politice adverse asupra problemelor interne la ordinea zilei. În timp ce forțele democrat-revoluționare au continuat lupta pentru înfăptuirea unor adînci prefaceri politice și sociale, menite să lichideze defintiv vechile stări de lucruri și să deschidă noi perspective de dezvoltare accelerată a patriei, partidele burgheze național țărănesc și național liberal, susținute de clasele exploatatoare, s-au împotrivit cu înverșunare avîntului revoluționar, s-au pronunțat și au acționat pentru evitarea reformelor radicale, cu scopul de a apăra și de a menține regimul burghez. Au fost ani de revoluție neîntreruptă, în cursul cărora au fost comise și greșeli [1], dar în care România s-a transformat ireversibil, pășind, în 1948, în etapa revoluției socialiste.

În întreaga desfășurare a procesului revoluționar din anii 1944—1947, Ministerul Justiției a avut un rol important în viața politică a țării, fiind direct și în mare măsură implicat în larga acțiune de lichidare a bazei regimului antonescian [2], în sancționarea celor vinovați

---

[1] Referindu-se la unele din ele, Lucrețiu Pătrășcanu sublinia, în decembrie 1944, „că timpurile în care trăim astăzi sînt foarte grele. Am venit la guvern în condițiuni obiective dezastruoase, în urma războiului pe care l-a dus Antonescu. Am fost obligați să luăm măsuri care poate pe mulți intelectuali i-au nemulțumit, au născut în ei aversiune. Greutăți obiective — și de ce n-am recunoaște — greșeli de ale noastre născute din lipsa de experiență, din faptul că Partidul nostru a venit la guvern din ilegalitate, ne-au stat în cale. Este într-adevăr o stare de tranziție foarte grea. Greutățile materiale — și poate nu numai greutățile materiale — aruncă o perdea groasă asupra multor ochi" (Lucrețiu Pătrășcanu, *Poziția P.C.R. față de intelectuali*, Cuvîntare ținută duminică 5 decembrie 1945 în sala „Scala", Editura Partidului Comunist Român, 1946, p. 11).

[2] Încă în noaptea de 23/24 august 1944, au fost adoptate două decrete deosebit de importante: Decretul de lege de amnistie generală politică, militară și agrară a tuturor infracțiunilor săvîrșite la 1 ianuarie 1918 („România liberă" din 24 august 1944) și Decretul de desființare, pe întreg teritoriul țării, a lagărelor de concentrare (*Idem*, din 25 august 1944) și punerea imediată în libertate a celor internați fără nici o altă formalitate. Aceste documente de seamă se înscriau pe linia preocupărilor de a se institui de urgență o nouă

de situaţia în care se afla ţara [3], în grăbirea procesului de democratizare a vieţii publice [4], în adoptarea unei politici social-economice favorabile păturilor sărace ale populaţiei [5]. Faptul că în fruntea dificilului Minister al Justiţiei, s-a aflat, în anii 1944—1948, Lucreţiu Pătrăşcanu, reflectă atît creşterea continuă a influenţei politice a P.C.R., cît şi aprecierea de care se bucura unul dintre activiştii săi de seamă în cele mai diferite cercuri ale societăţii româneşti [6]. Destituirea, în martie 1948, lui Lucreţiu Pătrăşcanu din funcţia de ministru al justiţiei a constituit o gravă eroare.

Reabilitarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu la Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968 [7], reeditarea principalelor sale lucrări, publicarea unor studii şi articole în care sînt prezentate diferite aspecte ale activităţii pline de strălucire a eminentului gînditor, înflăcărat patriot şi militant comunist desfăşurate în conducerea partidului [8], în guvern, la încheierea Armistiţiului şi la Conferinţa de pace de la Paris [9], în viaţa social-politică şi cultural cotidiană [10], în publicistică şi la catedra universitară [11], ca istoric [12] reprezintă un act de reconsiderare politică şi

---

ordine de drept în locul celei vechi, care să garanteze şi să respecte libertăţile publice şi drepturile cetăţeneşti (*Idem*, din 24 august 1944). Decretul constituţional din 31 august 1944, prin care s-au pus în vigoare Titlurile II (Despre drepturile românilor) şi III (Drepturile statului) ale Constituţiei din 29 martie 1923, a reprezentat actul fundamental al revoluţiei (I. Alexandrescu, M. Fătu, Şt. Lache, P. Nichita, Gh. Ţuţui, Gh. Zaharia, *6 Martie 1945. Masele populare — forţa hotărîtoare în instaurarea puterii revoluţionar-democratice a muncitorilor şi ţăranilor*, Bucureşti, Editura Politică, 1982, p. 32—33). Prin el s-a dat baza juridică tuturor măsurilor adoptate de primul cabinet naţional-democratic prezidat de C. Sănătescu şi a fost, în acelaşi timp, izvor de drept pentru măsurile ulterioare („România liberă" din 5 septembrie 1944). Decretul constituţional, din 31 august 1944, era o expresie juridică a noii ordini de drept instaurată de revoluţie. În acelaşi timp, el a marcat orientarea unitară a tuturor forţelor revoluţionare de a înfăptui transformările ulterioare în cadrele statale existente şi cu menţinerea instituţiilor fundamentale ale statului, care să concure la întărirea României, a independenţei şi suveranităţii ei (Traian Broşteanu, *Actul Constituţional de la 31 august 1944 şi urmările lui*, Bucureşti, 1944 ; D. Ionescu, Gh. Ţuţui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituţională a statului român*, Bucureşti, 1957, p. 351—352 ; N. Prişca, *Drept de stat al P.C.R.*, Bucureşti, 1962, p. 104—109 ; V. Liveanu, E. Cimpoieru, M. Rusenescu, Tr. Udrea, *Din cronica unor zile istorice*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1971, p. 135 ; Tudor Drăgan, *Drept constituţional*, Bucureşti, 1972, p. 80—87).

[3] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Legea criminalilor de război*, în vol. *Democratizarea armatei. Îndrumări pentru munca aparatului de cultură, educaţie şi propagandă*, Bucureşti, 1945, p. 101—107.

[4] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Legea epuraţiei*, în vol. *Democratizarea armatei*, Bucureşti, 1945, p. 108—109.

[5] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Reforma agrară*, în vol. *Democratizarea armatei*, p. 73—98.

[6] I. Alexandrescu, M. Fătu, Şt. Lache, P. Nichita, Gh. Ţuţui, Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 30.

[7] *Un act de înalt umanism*, în „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 2—3/1968 ; *Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968*, Bucureşti, Editura Politică, 1968 ; „Scînteia", nr. 7685, din 26 aprilie 1968.

[8] Gh. I. Ioniţă, *Lucreţiu Pătrăşcanu — gînditor social-politic*, în „Cercetări istorice", Iaşi, 1970, p. 275—281 ; Idem, *Un eminent militant şi teoretician al Partidului nostru Comunist*, în „Era socialistă", LV (1975), 21, p. 23—28 ; Ion Biberi, *De vorbă cu Lucreţiu Pătrăşcanu*, în „Magazin istoric", nr. 5/1968, p. 26—34.

[9] Valeriu Florin Dobrinescu, *Unele probleme internaţionale ale României în concepţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, tom. XVI, 1979, p. 431—435.

[10] M. Ştefan, *Lucreţiu Pătrăşcanu, deputat în Parlament*, în „Magazin istoric", nr. 4/1968, p. 72—76 ; Lucreţiu Pătrăşcanu, *Lui îi dăm votul şi încrederea noastră*, Bucureşti, 1946 ; Ion Biberi, *Lumea de mîine, Culegere de interviuri*, Editura „Forum", Bucureşti, 1945.

[11] Simion I. Pop, *Lucreţiu Pătrăşcanu — profesor de economie politică*, în revista „Forum", nr. 5/1969, p. 75—80.

[12] Augustin Deac, *Lucreţiu Pătrăşcanu : Un veac de frămîntări sociale, 1821—1907*, în „Anale de istorie" XVI (1970), 1, p. 21—35 ; Damian Hurezeanu, *Lucreţiu Pătrăşcanu şi fenomenul istoric românesc*, în „Revista de istorie" (XXVIII (1975), 10, p. 1479—1504 ;

științifică, de așezare a eporei lui Lucrețiu Pătrășcanu la locul de cinste ce i se cuvine în istoria și cultura românească. Dacă aceste aspecte au fost puternic luminate în istoriografia noastră, trebuie însă să arătăm că mai puțin s-a insistat asupra contribuției lui Lucrețiu Pătrășcanu la democratizarea aparatului judecătoresc, în general, și asupra rolului pe care l-a jucat în înfăptuirea reformei justiției din 1947, în special. Prezentarea într-o lumină cît mai exactă a acestei probleme este cu atît mai necesară cu cît faptele istorice dovedesc că au fost lipsite de temei, conjuncturiste, afirmațiile celor care au apreciat că o mare greutate în lupta P.C.R. pentru crearea unei justiții populare ar fi constituit-o prezența în fruntea Ministerului de Justiție a lui Lucrețiu Pătrășcanu, „descoperit ca dușman și trădător al socialismului“ [13].

Îndeplinind, în calitate de reprezentant al P.C.R., funcția de ministru fără portofoliu în guvernul instaurat la 23 august 1944 și de ministru al justiției [14], Lucrețiu Pătrășcanu a urmărit și a reușit să facă din justiție un instrument important în lupta forțelor înaintate ale societății pentru realizarea profundelor transformări revoluționare care au culminat cu trecerea la revoluția socialistă. Intensa activitate desfășurată pentru a contribui la instituirea unei noi ordini de drept în locul celei vechi, care să garanteze și să respecte libertățile publice și drepturile cetățenești, izvora din convingerea în viitorul fericit, socialist al poporului român: „Cred, sublinia L. Pătrășcanu, în triumful socialismului indiferent de etapele prin care vom trece, noi și alte țări, mergem înspre formele de viață de înlocuire a mijloacelor de producție capitaliste, cu formele de proprietate colectivă“ [15].

Lucrețiu Pătrășcanu a dovedit o înaltă competență juridică [16] în transpunerea în practică a concepției P.C.R. privind rezolvarea problemei complexe a transformării aparatului judecătoresc, atît pentru a-l face corespunzător sarcinilor revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă, cît și pentru pregătirea reformei justiției din 1947. Schimbarea conținutului activității aparatului judecătoresc, a formei sale organizatorice, a compoziției sociale și a metodelor de muncă a fost rezolvată treptat, pe calea democratizării. Acest proces a început imediat după 23 August 1944 și a cunoscut o intensitate deosebită după 6 Martie 1945, cele mai semnificative direcții ale sale fiind:

— abrogarea legislației create în timpul dictaturii antonesciene, îmbinarea menținerii și aplicării unor legi vechi, în favoarea forțelor revoluționare, cu elaborarea a numeroase legi noi, impuse de înfăptuirea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă;

— cercetarea și judecarea criminalilor de război și a vinovaților de dezastrul țării și crearea în acest scop a unor instituții și instanțe speciale de judecată;

— asigurarea exercitării libertății cuvîntului, a presei, a întrunirilor și a dreptului de organizare;

— împiedicarea folosirii aparatului judecătoresc pentru stăvilirea acțiunilor revoluționare ale maselor populare;

— pedepsirea tuturor celor care au desfășurat activitate antidemocratică;

— purificarea aparatului judecătoresc;

— lărgirea și întărirea pozițiilor forțelor revoluționare în justiție;

— pregătirea și înfăptuirea reformei justiției din 1947.

Prin abrogarea legislației elaborate în timpul dictaturii antonesciene și prin repunerea în aplicare, cu anumite restricții, a *Legii de organizare judecătorească din 1924*, s-a creat, în

---

Z. Ornea, *Lucrețiu Pătrășcanu și geneza României moderne*, în „Lupta de clasă“, 1/1970, p. 51—62; Al. Porțeanu, Tr. Udrea, *Lucrări de Lucrețiu Pătrășcanu consacrate istoriei moderne și contemporane a României*, în „Studii“, revistă de istorie, tom 24, 1971, nr. 3, p. 627—637.

[13] „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.“, nr. 6/1957, p. 69.

[14] Între 23 august 1944 și 7 septembrie 1944, cînd Departamentul Justiției n-a avut titular, la conducerea acestui Departament s-a aflat Lucrețiu Pătrășcanu. După 4 octombrie 1944, în urma demisiei lui Aurel Căpățînă (P.N.Ț.), Lucrețiu Pătrășcanu a devenit ministru secretar de stat în acest Departament, iar Dimitrie Negel (cercurile palatului) a fost însărcinat cu interimatul justiției. În componența guvernelor formate la 4 noiembrie 1944, 6 decembrie 1944, 6 martie 1945 și în urma alegerilor din noiembrie 1946, Lucrețiu Pătrășcanu a deținut funcția de ministru al justiției.

[15] „Analele Instituttului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.“, nr. 2—3/1968, p. 23.

[16] Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvîntări 1944—1947*, București, Editura Politică, 1983, p. 7.

decembrie 1944, un regim tranzitoriu în organizarea judecătorească [17]. Pornindu-se de la dispozițiile legii referitoare la purificarea administrației publice [18], s-a trecut la măsuri concrete, mai ales că Departamentul Justiției avea un număr însemnat de elemente epurabile. Pe de altă parte, prin poziția lor în societate, prin compoziția socială și politică, mulți magistrați apărau „interesele de clasă a straturilor exploatatoare" [19]. În decembrie 1944, s-a ridicat inamovibilitatea magistraților și s-a adoptat legea pentru purificarea avocaților [20]. Pînă în august 1945, peste 30 la sută din magistrați, care s-au făcut vinovați de fapte grave și nedemne, au fost scoși din justiție. Prin desfășurarea pe scară largă a *acțiunii de curățire a aparatului judecătoresc de elementele reacționare*, compromise politic și profesional, s-a urmărit orientarea activității vechilor organe de justiție pe făgașul transformărilor democrat-antifasciste, pe calea apărării cuceririlor revoluționare ale maselor [21].

Pentru judecarea și sancționarea criminalilor de război și a celor vinovați de dezastrul țării, în domeniul înfăptuirii reformei agrare și în cadrul reorganizării democratice a jurisdicției muncii *s-au constituit organe noi de justiție cu caracter popular*.

În decembrie 1944, Lucrețiu Pătrășcanu a prezentat Consiliului de Miniștri proiectul de lege privind pedepsirea criminalilor de război și a celor vinovați de instaurarea dictaturii antonesciene și de trecerea României în tabăra Germaniei hitleriste [22]. Conducătorii P.N.Ț. și P.N.L., urmărind să obțină un conținut mai moderat legii, au insistat să se facă delimitarea între criminalii de război și cei vinovați de dezastrul țării și, în consecință, să se adopte două legi și nu una [23]. Consiliul de Miniștri a adoptat două acte normative foarte importante în materie penală, și anume: *Decretul lege nr. 140 din 20 ianuarie 1945, pentru urmărirea și pedepsirea criminalilor și profitorilor de război* [24] și *Decretul-lege nr. 149, din 20 ianuarie 1945, pentru urmărirea celor vinovați de dezastrul țării* [25]. Ambele legi defineau noțiunile de criminal de război, profitor de război și vinovat de dezastrul țării, indicau sancțiunile pentru cele trei categorii, precum și procedura de cercetare și de judecare.

Judecarea și condamnarea celor ce se încadrau în prevederile acestor legi a fost încredințată unei instanțe special formată din magistrați profesioniști și judecători aleși dintre cei

[17] D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 358.

[18] Legea nr. 461 privitoare la purificarea administrațiilor publice, în *Colecțiunea de legi și regulamente*, tom XXI, (1—30 septembrie 1944), p. 24—25. Elaborată în septembrie 1944, legea, după cîteva redactări succesive în 1944, prevedea că urmau să fie licențiați din serviciu, fără nici o indemnizație, indiferent de data la care au fost numiți, încadrați sau angajați, funcționarii care: a) s-au pus prin acțiuni proprii, sub orice formă, în slujba hitlerismului și a fascismului, slujind interese străine de acelea ale națiunii române; b) au militat, sub orice formă, în vreo organizație politică sau paramilitară, legionară, fascistă sau hitleristă, sau au pregătit calea instaurării dictaturii antonesciene în România; c) au acționat propagînd idei contra principiilor democratice, ori influențați, în exercițiul funcțiunii lor, au săvîrșit presiuni, acte de teroare, schingiuri și omoruri. Prin completarea adusă, în martie 1945, măsurilor generale referitoare la epurarea administrației publice, s-au adăugat la categoriile enunțate mai sus și acei funcționari care au comis crime și delicte, acte de teroare sau violență fizică și morală, pentru exercitarea misiunii lor, extinzîndu-se dispozițiile de epurare și la funcționarii care după 23 August 1944 au comis asemenea fapte, precum și asupra acelora care prin acțiunile lor politice împiedicau, în orice mod, buna funcționare a serviciilor publice sau tulburau relațiile dintre România și aliații săi (D. V. Firoiu, *op. cit.*, p. 355).

[19] Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei, Direcția presei interne, dosar nr. 268/1948, p. 9.

[20] „Monitorul oficial", partea I, nr. 295 din 19 decembrie 1944; „România nouă", Cluj—Sibiu, nr. 57 și 60, din 12 și 16 noiembrie 1944.

[21] Arhivele statului Suceava, fond Prefectura județului Cîmpulung, dosar nr. 23/1947, f. 6; „România Nouă", nr. 90, din 30 decembrie 1944, p. 3.

[22] „Libertatea" din 4 ianuarie 1945; „România Nouă" din 5 ianuarie 1945.

[23] Reprezentanții P.N.Ț. și P.N.L. au cerut să se renunțe la pedeapsa capitală, să se aducă unele modificări completelor de judecată și au refuzat ca instanțele de judecată să poarte denumirea de tribunale populare. Pentru a grăbi adoptarea legii, F.N.D. a acceptat o parte din obiecțiile aduse de liderii partidelor „istorice" la proiectul său (I. Alexandrescu, M. Fătu, Șt. Lache, P. Nechita, Gh. Țuțui, Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 204—205).

[24] Colecțiunea de legi și regulamente, tom XXIII, 1—31 ianuarie, p. 89—95; „Monitorul oficial" din 21 ianuarie 1945, p. 415—418.

[25] Colecțiunea de legi și regulamente..., p. 95—98; „Monitorul oficial" din 21 ianuarie 1945, p. 418—419.

desemnaţi de grupările politice participante la guvern. Aceştia din urmă constituiau majoritatea completului de judecată şi, anume, 4 din 7 în cazul criminalilor şi profitorilor de război, şi 8 din 11 pentru cei vinovaţi de dezastrul ţării [26]. Competenţa parchetului a fost declinată în probleme de cercetare şi anchetă pentru crime de război. S-a organizat sistemul acuzatorilor publici. Prin legea pentru urmărirea şi pedepsirea criminalilor şi profitorilor de război au apărut două instituţii noi în domeniul justiţiei : 1) *acuzatorul public*, desemnat dintre magistraţi, jurişti, membri ai corpurilor constituite sau membri ai organizaţiilor profesionale, de către Ministerul de Justiţie ; 2) *Curtea specială pentru criminalii de război*, ca instanţă de judecată, compusă din judecători desemnaţi de Ministerul de Justiţie, prin tragere la sorţi, din magistraţii Curţii de apel din Bucureşti, şi din judecători aleşi de cetăţenii români majori, de ambele sexe, membri ai grupărilor politice : P.N.L., P.N.T., F.N.D. (primele două desemnau cîte 10 membri, iar a treia grupare 20). Completul de judecată s-a format, prin tragere la sorţi, din 7 membri (3 desemnaţi de Ministerul de Justiţie şi 4 de către grupările politice), prezidat de cel mai mare în grad dintre ei. *Legea pentru urmărirea şi sancţionarea celor vinovaţi de dezastrul ţării* a creat, ca instanţă de judecată, *Tribunalul special pentru cei vinovaţi de dezastrul ţării*, compus după aceleaşi criterii, ca şi Curtea specială, dar din 11 membri [27]. În *Decretul-lege nr. 1318 din 21 aprilie 1945 cu privire la urmărirea şi sancţionarea celor vinovaţi de dezastrul ţării sau crime de război* [28], s-au adus o serie de completări şi precizări dispoziţiilor existente în materie şi s-a creat ca instanţă de judecată *Tribunalul poporului*. Completul de judecată era compus din 9 membri : doi jurişti magistraţi şi 7 reprezentanţi ai organizaţiilor de masă care formau guvernul condus de dr. Petru Groza : P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Sindicatele, Uniunea Patrioţilor, P.N.Ţ., P.N.L. Toate aceste organizaţii trimiteau o listă de membri din care, prin tragere la sorţi, se compunea tribunalul [29]. Încă din 1945, Lucreţiu Pătrăşcanu preciza că „Tribunalul poporului creat pentru pedepsirea criminalilor de război va fi exemplul după care vom transforma întreaga justiţie a ţării" [30].

Act de adîncă dreptate socială şi de mare importanţă naţională, *reforma agrară din 1945 a completat-o pe cea din anul 1921* [31]. Fiind legiferat şi aplicat în condiţiile desfăşurării revoluţiei declanşate în august 1944, Decretul-lege de reformă agrară, promulgat la 23 martie 1945, a imprimat exproprierii două mari caracteristici de esenţă revoluţionară şi anume : 1) exproprierea se făcea fără nici o despăgubire, deci se confisca proprietatea, ţăranii şi muncitorii agricoli urmînd să plătească statului, pentru pămîntul primit, un preţ care avea un caracter simbolic ; 2) se încredinţa însăşi ţărănimii sărace realizarea pe teren a exproprierii [32]. În anul 1945, organele de judecată obişnuite nu au primit nici un fel de atribuţiuni în aplicarea legii de reformă agrară [33]. „A trebuit, preciza L. Pătrăşcanu în 1947, să ţinem departe aparatul justiţiei de a interveni în litigiile ce s-au ivit în aplicarea acestei reforme, căci altfel însăşi reforma ar fi fost zădărnicită, pentru că aparatul judecătoresc ar fi luat parte moşierimii" [34]. Exproprierea şi împroprietărirea au fost date în competenţa comitetelor comunale

---

[26] I. Alexandrescu, M. Fătu, Şt. Lache, P. Nechita, Gh. Ţuţui, Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 207.

[27] D. V. Firoiu, *op. cit.*, p. 358.

[28] *Colecţiunea de legi şi regulamente*, tom XXIII, 1—30 aprilie, p. 715—721.

[29] Între 6—15 mai 1946 a avut loc procesul principalilor criminali de război şi vinovaţi de dezastrul ţării. După judecarea şi condamnarea lor, tribunalul poporului, îndeplinindu-şi scopul pentru care a fost constituit, a fost desfiinţat.

[30] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Legea criminalilor de război*, în vol. *Democratizarea armatei*, Bucureşti, 1945, p. 107.

[31] Reforma agrară din 1945 a fost amplu tratată în literatura de specialitate. În cele mai multe lucrări, reforma agrară din 1945 este opusă reformei din 1921. Credem că este necesar a se reliefa mai pregnant aspectul *continuităţii* în rezolvarea problemei agrare în ţara noastră. Realizate în condiţii istorice diferite, reforma agrară din 1945 a completat-o pe cea din 1921, una din cele mai cuprinzătoare reforme agrare legiferate după primul război mondial în ţările capitaliste.

[32] Decret-lege nr. 187 pentru înfăptuirea reformei agrare, în „Monitorul oficial", partea I, din 23 martie 1945, p. 2205—2208 ; Ovidiu Creangă, *Reforma agrară şi caracteristicile ei revoluţionare*, în „Justiţia nouă", an III, nr. 5—6, 1948, p. 156—161.

[33] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Spre o justiţie populară*, Editura Partidului Comunist Român, 1948, p. 39.

[34] *Ibidem*, p. 22.

şi comisiilor de plasă, organe create în mod special pentru aplicarea legii de reformă agrară [35]. În acest context, *comitetele comunale şi comisiile de plasă de împroprietărire au jucat rolul unor instanţe populare judecătoreşti.* Organe liber alese de adunarea generală a tuturor ţăranilor din comuna respectivă, fără pămînt sau cu proprietăţi sub 5 ha, comitetele locale de împroprietărire erau singurele care hotărau, pe baza dreptului de care dispuneau în virtutea legii, cine şi în ce măsură să fie împroprietărit [36]. Era modalitatea cea mai democratică prin care ţărănimea muncitoare a fost chemată să rezolve înfăptuirea reformei agrare, importantă problemă de interes obştesc. Ca rezultat al reformei agrare, *pătura socială a marilor proprietari de moşii a fost desfiinţată* [37], ţărănimea muncitoare a participat cu toate forţele la susţinerea efortului de război, la democratizarea ţării, la refacerea economiei naţionale şi la întărirea noii puteri de stat ; au luat fiinţă ferme şi staţiuni de maşini agricole şi tractoare, sector social-economic nou, care se va lărgi şi se va consolida, apropiindu-se, treptat, de viitorul sector socialist al agriculturii. Între 1945—1947, comitetele comunale şi comisiile de plasă au desfăşurat o intensă activitate, probînd tradiţiile revoluţionare ale ţărănimii române, simţul ei de dreptate. La marea adunare populară de la Blaj, organizată în ziua de 15 mai 1946, dr. Petru Groza arăta că reforma agrară din 1945 era conformă „testamentului celor de pe Cîmpia Libertăţii din 1848" şi că pentru înfăptuirea ei guvernul democratic i-a făcut pe ţărani judecători în materie de drept asupra pămîntului, dînd în mîna lor „pîinea şi cuţitul" [38]. După ce şi-au îndeplinit misiunea pentru care au fost create, comitetele comunale şi de plasă pentru înfăptuirea reformei agrare au fost desfiinţate, la începutul anului 1947 [39]. Modul de înfăptuire a reformei agrare din 1945 a demonstrat că ţărănimea muncitoare a avut toate calităţile şi hotărîrea ca, sub conducerea P.C.R., să facă şi justiţie în materie de drept asupra pămîntului.

O altă măsură principală pe linia democratizării a constat în reorganizarea democratică a jurisdicţiei muncii pe baza *Decretului-lege nr. 2 704 din 2 septembrie 1946* [40]. Această lege, după ce defineşte noţiunea de litigiu de muncă, în capitolul al II-lea stabileşte ca instanţe de judecată : *comisiile sindicale de cercetare şi arbitraj, tribunalele* şi *curţile de apel,* fiecare cu competenţa bine determinată atît ca instanţe de fond, cît şi ca instanţe ale căilor de atac. La alcătuirea noilor organe de judecată şi la întreaga procedură a soluţionării diferendelor de muncă *participau şi sindicatele şi Ministerul Muncii.* Reforma jurisdicţiei muncii a creat un aparat nou atît în compunere, cît şi ca procedură pentru rezolvarea diferendelor şi conflictelor de muncă [41]. Ea a lovit în poziţiile deţinute de burghezie în aparatul judecătoresc, a

---

[35] „Lupta Moldovei" nr. 1, din 22 aprilie 1945 ; „Scînteia", nr. 420, din 7 ianuarie, 1946, p. 1.

[36] Ştefan Lache, *Activitatea P.C.R. pentru democratizarea aparatului de stat în perioada martie 1945—decembrie 1947.* Rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1971, p. 17 ; Gh. Tanasă, *Lupta maselor populare, conduse de P.C.R., pentru democratizarea aparatului de stat în judeţele din estul ţării (1944—1947),* în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi", S. III a, tom XXVII, 1981, p. 103.

[37] Reforma agrară din 1921 a dat o lovitură puternică moşierimii. După cele mai recente precizări este greu de demonstrat existenţa unei *clase* a moşierimii după reforma din 1921. Moşierimea a devenit o pătură socială ; nici din punct de vedere economic şi nici din punct de vedere politic, ea nu mai îndeplinea, în societatea românească, rolul unei clase sociale. (I. Agrigoroaiei, *Implicaţiile Unirii din 1918 asupra evoluţiei societăţii româneşti.* „Dezbateri istoriografice", II, Iaşi, decembrie 1983, p. 28). Această subliniere se impune deoarece în numeroase lucrări speciale şi generale se afirmă că în urma reformei agrare din 1945 „a fost desfiinţată ca clasă moşierimea".

[38] Dr. Petru Groza, *Articole, cuvîntări, interviuri. Texte alese,* Bucureşti, Editura Politică, 1973, p. 400. Referirea la problema agrară din timpul revoluţiei de la 1848 are o importanţă deosebită : prin ea s-a urmărit a se sublinia vechimea, continuitatea şi modul revoluţionar de rezolvare a problemei agrare în România în anul 1945.

[39] „Monitorul oficial", partea I, nr. 35, din 26 februarie 1947.

[40] Colecţiunea de legi şi regulamente, tom XXIV, p. 1877—1897 ; D. V. Firoiu, *op. cit.,* p. 370 ; Şt. Lache, *op. cit.,* p. 24.

[41] Legea nr. 30 din 21 februarie 1948, modificînd legea jurisdicţiunii muncii din septembrie 1946, a despărţit judecata proceselor în două categorii : 1) procesele mici se judecau de comisia sindicală de cercetare şi arbitraj, cu recurs la judecătorie ; 2) procesele mai mari se judecau de judecătorie, cu recurs la tribunal. Asesorii populari intrau în compunerea judecătoriei cînd se judecau recursuri de muncă (O. Creangă, *Compunerea instanţei cu asesori populari în procesele de muncă,* în „Justiţia nouă", an III, nr. 5—6, mai-iunie 1948, p. 117—118).

accelerat judecarea litigiilor de muncă, pentru a ajuta salariaţii şi a-i determina pe patroni să-şi achite obligaţiile faţă de oamenii muncii, pentru a-i împiedica de la acţiuni abuzive în raporturile lor cu cei ce munceau.

Măsurile de limitare a atribuţiilor organelor judecătoreşti şi crearea altora noi cu caracter popular au fost necesare, deoarece mulţi magistraţi, procurori, avocaţi exprimau interesele economice şi politice ale claselor exploatatoare [42].

Pe măsura evoluţiei neîntrerupte, mereu ascendente a procesului revoluţionar, în cursul căruia moşierimea a fost desfiinţată ca pătură socială, iar posibilităţile burgheziei de exploatare şi dominaţie au fost îngrădite, se adîncea neconcordanţa dintre activitatea celei mai mari părţi a aparatului judecătoresc şi măsurile întreprinse de guvernul condus de dr. Petru Groza. Analizînd această *discordanţă* „în mod ştiinţific şi luminos", Lucreţiu Pătrăşcanu preciza că, în anii 1944—1947, se schimbase *caracterul social al masei infractorilor*, din care făceau parte moşieri, sabotori, speculanţi, în cea mai mare parte. Blîndeţea unor magistraţi faţă de aceste elemente, lipsa de fermitate în sancţionarea sabotorilor şi speculanţilor izvorau, de cele mai multe ori, din comuniunea socială şi politică existentă între ei [43]. P.C.R. a preconizat rezolvarea acestei contradicţii prin înfăptuirea unei reforme a justiţiei, prevedere înscrisă încă din mai 1946 în Platforma program a Blocului Partidelor Democrate [44]. *Reforma justiţiei* îşi propunea ca scop făurirea în România a unei justiţii populare care să funcţioneze în deplină concordanţă cu necesităţile izvorîte din transformările revoluţionare din anii 1944—1947 pe plan economic, social şi politic [45]. Principiile călăuzitoare ale reformei justiţiei, obiectivele urmărite, modalitatea realizării — elaborate din iniţiativa P.C.R. — au fost aprobate de consiliul politic al B.P.D., la 19 septembrie 1947 [46]. În elaborarea proiectului de lege, Ministerul de Justiţie a valorificat experienţa românească privind tribunalele populare şi celelalte jurisdicţii în care participau, pe lîngă aparatul judecătoresc propriu-zis, şi reprezentanţi ai diverselor categorii interesate. În acelaşi timp, s-au avut în vedere experienţa internaţională privind democratizarea justiţiei, sistemul justiţiei sovietice [47]. Cel de-al doilea Congres internaţional al „Dreptului în serviciul păcii", ţinut la Bruxelles între 16—19 iulie 1947, la care a participat activ şi o delegaţie română condusă de Lucreţiu Pătrăşcanu, a adoptat o rezoluţie în care recomanda introducerea judecătorilor neprofesionali la toate jurisdicţiile de fond, subliniind că prin fuziunea dintre elementele profesionale şi cele neprofesionale se va realiza dezvoltarea justiţiei democrate [48].

Proiectul legii de organizare judecătorească a fost dat publicităţii şi, timp de două luni, a fost supus discuţiei generale în presă, în adunări şi în întruniri publice. Propunerile sugestiile, observaţiile venite din rîndurile justiţiabililor au fost examinate şi, pe baza lor, s-au făcut unele îmbunătăţiri proiectului de lege [49].

La 29 noiembrie 1947, parlamentul a votat *Legea nr. 341 pentru organizarea judecătorească* [50]. *Introducerea asesorului popular*, alături de judecătorul de carieră, şi *suprimarea inamovibilităţii magistraturii* erau cele două principii care au schimbat radical, calitativ modul de organizare a justiţiei [51]. Prin aplicarea reformei justiţiei, s-a trecut la o largă acţiune de

---

[42] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Spre o justiţie populară*, p. 40—41.

[43] *Ibidem*, p. 42 ; A. Schreiber, *Legea de organizare judecătorească*, în „Justiţia nouă", anul III, nr. 1, ianuarie 1948, p. 4 ; „Lupta Moldovei", nr. 437, din 2 decembrie 1947.

[44] „Scînteia", din 23 mai 1946.

[45] Gh. Gheorghiu-Dej, *Consolidarea regimului de democraţie populară în România*, în „Pentru pace trainică, pentru democraţie populară" din 1 ianuarie 1948.

[46] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 5.

[47] *Ibidem*, p. 49—50.

[48] *Ibidem*, p. 7—8, 16 ; Idem, *Scrieri, articole, cuvîntări*, p. 180 ; *Noua structură a justiţiei*, în „Justiţia nouă", nr. 5—6, mai-iunie 1948, p. 113. Delegaţiile cehoslovacă, belgiană şi franceză au prezentat unele argumente (posibilitatea de corupţie, lipsa de experienţă a neprofesioniştilor, lipsa lor de pregătire, introducerea prin juraţi a unui element anarhic etc.) împotriva participării elementelor neprofesionale. Unul din delegaţii cehoslovaci a susţinut că participarea neprofesioniştilor în administrarea justiţiei înseamnă de fapt stabilirea unui antagonism între popor şi judecătorul de carieră, aceasta însemnînd că poporul nu are încredere în judecător. (Lucreţiu Pătrăşcanu, *Spre o justiţie populară*, p. 10).

[49] „Justiţia nouă", anul III, nr. 1, ianuarie 1948, p. 1.

[50] „Monitorul oficial", partea a III-a, *Dezbateri parlamentare*, nr. 103 din 13 decembrie 1947.

[51] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Spre o justiţie populară*, p. 24—25 ; „Scînteia", nr. 991 din 4 decembrie 1947 ; „Justiţia nouă", anul III, nr. 1, ianuarie 1948, p. 5. Desfiinţarea camerelor

primenire a aparatului judecătoresc, deoarece instanţele erau alcătuite din cîte un judecător de carieră asistat de doi asesori, *aleşi* din rîndurile oamenilor muncii de la oraşe de către sindicate, iar la sate de către adunările obşteşti [52]. Legea prevedea că nu puteau fi aleşi asesori populari acei ce se ocupau cu comerţul, funcţionarii de stat şi nici cei ce foloseau munca salariată [53]. În primele alegeri de asesori populari au fost aleşi pentru această funcţie 42.000 muncitori, ţărani, intelectuali [54]. Introducerea lor în completele de judecată a schimbat radical caracterul de clasă al justiţiei [55]. Se realizau, astfel, două principii democratice: 1. împărţitorul justiţiei trebuia să fie însuşi poporul; 2. reprezentanţii aleşi pentru această misiune trebuia să fie cît mai aproape de popor [56]. Asesorul popular rămînea mai departe salariat al întreprinderii sau instituţiei de unde provenea, fiind scos din producţie pe o perioadă de trei luni, cît dura mandatul încredinţat. Pe tot timpul funcţionării lor asesorii populari se bucurau de drepturi egale cu cele ale magistraţilor de carieră. Pentru a se asigura cunoaşterea de către asesorii populari a principiilor elementare de drept penal, civil şi constituţional, au fost organizate, pe lîngă tribunalele judeţene, cursuri de pregătire de trei luni [57], iar în paginile revistei „Justiţia nouă" s-au dat îndrumări pentru asesorii populari [58].

Chemarea asesorilor populari la împărţirea dreptăţii a revoluţionat însăşi natura justiţiei. Suprimînd inamovibilitatea judecătorilor, reforma justiţiei a introdus în locul ei principiul *alegerii* judecătorului popular în materie penală. „Nu făcînd pe judecător — preciza L. Pătrăşcanu — să depindă de puterea executivă, dar l-am făcut electiv, am făcut pe asesorul popular, pe judecătorul popular să fie reprezentantul ales al maselor populare. El va avea răspundere şi în faţa legilor desigur, dar şi în faţa muncitorilor şi ţăranilor, care l-au ales şi l-au trimis să fie judecător" [59].

---

de acuzare care funcţionau pe lîngă Curţile de apel şi înlocuirea lor cu camera de instrucţie de pe lîngă fiecare tribunal, transformarea compunerii înaltei curţi de casaţie, înlăturarea vacanţelor judecătoreşti, numirea de Ministerul de Justiţie a procurorilor populari neprofesionali la judecătorii, obligaţia magistraţilor de a redacta personal hotărîrile, înfiinţarea pe lîngă fiecare instanţă a unui corp special de agenţi însărcinaţi cu îndeplinirea procedurilor în materie penală, erau alte cîteva din inovaţiile legii de organizare judecătorească prin care se uşura opera de justiţie.

52 „Scînteia" din 11 ianuarie 1948. Pînă la această reformă, completul de judecată era alcătuit din doi judecători şi un procuror.

53 Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 25; „Lupta Moldovei" nr. 437, din 3 decembrie 1947.

54 „Scînteia" din 9 februarie 1948. Reforma justiţiei a fost primită cu deosebit interes şi cu încredere de către oamenii muncii de la oraşe şi sate (Arh. statului Suceava, fond Inspectoratul administrativ Suceava, dosar 27/1947, f. 356; „Lupta Moldovei", nr. 435, 436 din 30 noiembrie şi 2 decembrie 1947). O mare importanţă s-a acordat campaniei de alegeri a asesorilor populari, care s-a transformat într-o campanie de adeziune deplină la acţiunile P.C.R. şi guvernului de făurire a aparatului de tip nou. Datorită pregătirii lor temeinice, alegerile din decembrie 1947 s-au încheiat cu rezultate pozitive, fără nici un fel de incidente, se arăta într-un raport al Comitetului judeţean Neamţ al P.C.R. (Arhiva Comitetului Judeţean P.C.R. Bacău,fond nr. 4, dosar 2/1947, f. 312). Primii 126 asesori populari au fost aleşi la Iaşi în ziua de 18 decembrie 1947 („Lupta Moldovei", nr. 453 şi 456 din 21 şi 25 decembrie 1947). În judeţele Ispectoratului General Administrativ Suceava, organele locale ale puterii de stat, consiliile judeţene sindicale au explicat maselor conţinutul şi scopul reformei justiţiei (Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul Administrativ Suceava, dosar nr. 27/1947, f. 356; fond Pref. jud. Rădăuţi, dosar nr. 9/1947, f. 24). În judeţul Tutova s-au subliniat răspunderile pe care le aveau asesorii populari în faţa legilor şi faţă de cei ce i-au ales („Păreri tutovene", nr. 119, din 12 ianuarie 1948). Prestigiul P.C.R. a crescut considerabil, el fiind „privit ca factor principal al tuturor acţiunilor" (Arh. Comitetului jud. P.C.R. Bacău, fond 4, dosar nr. 2/1947, f. 312).

55 Lucreţiu Pătrăşcanu, *Scrieri, articole, cuvîntări 1944—1947*, p. 228.

56 M. T. Popovici, *Organele judiciare şi Parchetul în Constituţia R.P.R.*, în „Justiţia nouă", anul III, nr. 3—4, martie—aprilie, 1948, p. 79; „Justiţia nouă", nr. 1, 1948, p. 5.

57 „Scînteia" din 9 februarie 1948.

58 La rubrica *Îndrumări pentru asesorii populari* din „Justiţia nouă" din 1948 au fost publicate articole: *Studierea dosarului* (nr. 5—6, p. 117—118), *Încadrarea juridică* (nr. 7, p. 172—173), *Stabilirea pedepsei* (nr. 8, p. 299—301), *Actele de pregătire şi tentativă* (nr. 9—10, p. 452—454) etc. În fiecare miercuri, „Universul", publica o rubrică intitulată *Justiţia şi slujitorii ei.*

59 Lucreţiu Pătrăşcanu, *Spre o justiţie populară*, p. 48.

Printr-o nouă distribuire a instanţelor din punct de vedere teritorial, aparatul judecătoresc a fost apropiat de masele populare. În locul celor 236 judecătorii rurale care au funcţionat pînă la reforma justiţiei, numărul lor a sporit la 943, adică de patru ori mai mult [60]. Competenţa judecătoriilor rurale a fost lărgită, s-a simplificat procedura, asigurîndu-se o mai rapidă dezvoltare a proceselor şi ieftinătatea împărţirii dreptăţii [61].

Prin reorganizarea justiţiei s-a produs o masivă deplasare a personalului de specialitate de la Curtea de casaţie, curţile de apel şi tribunale spre judecătorii şi, în special, spre judecătoriile rurale. Numărul magistraţilor de la instanţele superioare a fost redus cu 15 la sută [62]. Cea dintîi serie de asesori populari a funcţionat pînă la 1 iulie 1948. Documentele menţionează că judecarea proceselor a căpătat o altă înfăţişare. Acolo unde s-a realizat o conlucrare corespunzătoare dintre magistraţii de carieră şi asesorii populari, au fost înlăturate, în mare măsură, rutina, birocratismul, formalismul din justiţie [63].

Prin urmare, reprezentînd un moment calitativ în procesul democratizării justiţiei [64], reforma din noiembrie 1947 a apropiat aparatul judecătoresc de masa justiţiabililor printr-o nouă distribuire a instanţelor din punct de vedere teritorial, cu o competenţă lărgită a instanţelor din mediul rural ; a alcătuit instanţele *mixte*, cu participarea elementelor populare *alese* pe lîngă magistraţii de carieră ; a simplificat aparatul judecătoresc şi procedura utilizată, odată cu ieftinirea împărţirii dreptăţii. Lucreţiu Pătrăşcanu şi-a îndeplinit cu înaltă conştiinţă partinică şi cu dăruire profesională sarcina încredinţată de P.C.R. de a conduce Ministerul Justiţiei, aducîndu-şi o contribuţie hotărîtoare în democratizarea acestui domeniu în anii 1944—1948.

Considerată ca fiind apogeul luptei pentru democratizarea aparatului judecătoresc din anii 1944—1947, reforma justiţiei a marcat începutul unei noi etape, indicînd direcţiile pe care trebuia să le urmeze justiţia în acord cu cerinţele revoluţiei socialiste. A fost, aceasta, o modificare structurală, care s-a realizat nu liniar, fără greutăţi ; a impus societăţii renunţări la bunuri cîştigate, introducerea unor forme noi care nu aveau, întotdeauna, girul experimentului şi aderenţa la specificul naţional românesc. Instituirea judecătorului popular electiv a fost numai un început, deoarece s-a avut în vedere introducerea principiului alegerii pentru întreaga magistratură. În Rezoluţia Congresului al VI-lea al P.C.R. din 21—23 februarie 1948 se indica că „va trebui aplicată în practică reforma justiţiei, care duce la o profundă democratizare a instanţelor judecătoreşti prin introducerea în aceste instanţe a judecătorilor populari“ [65]. Constituţia R.P.R. consacra în articolul 88 noua formă a justiţiei cu participarea asesorilor populari [66]. În aprilie 1948, a fost organizată activitatea Parchetului [67], organ de stat alcătuit dintr-un procuror general şi din mai mulţi procurori care funcţionau pe lîngă instanţele judecătoreşti : curţi, tribunale şi judecătorii. În iunie 1952, în locul Parchetului, a fost înfiinţată Procuratura R.P.R. [68], avînd rolul de a supraveghea respectarea legilor de către organele de stat şi cetăţeneşti, aplicarea uniformă şi corectă a legilor de către instanţele judecătoreşti etc.

Revoluţia trebuia, firesc, să-şi creeze propriul său aparat de comandă şi justiţie. Din nefericire, ca în toate revoluţiile care-şi propun drept obiectiv schimbări fundamentale, lucrurile nu pot fi cîntărite de la început mereu, cu un cîntar — chiar şi în domeniul justiţiei — capabil să elimine greşelile, abuzurile sau excesele. Beneficiară a transformărilor revoluţionare, justiţia nu a fost ocolită de dificultăţile începutului. Ca urmare a acestei stări de lucruri, au fost îndepărtaţi din justiţie şi unii magistraţi, procurori şi avocaţi de valoare. O parte din profesorii cu mare experienţă ai facultăţilor de drept au fost pensionaţi sau trecuţi în alte

---

[60] „Justiţia nouă“, nr. 1, ianuarie 1948, p. 5.

[61] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 24—25. La întîlnirea cu ţăranii din comuna Bucium, jud. Iaşi, L. Pătrăşcanu preciza că pînă în noiembrie 1947 au funcţionat în România, 270 judecătorii rurale. Prin ramificarea aparatului judecătoresc, urmau a funcţiona aproape 1 000 judecătorii rurale, „aşa încît săteanul să poată avea la îndemînă justiţia“ („Lupta Moldovei“, nr. 437, din 2 decembrie 1947).

[62] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 25—26, 34, 54.

[63] „Justiţia nouă“, nr. 5—6, mai-iunie 1948, p. 113.

[64] Şt. Lache, *op. cit.*, p. 36—38 ; Gh. Tanasă, *op. cit.*, p. 106.

[65] „Scînteia“, nr. 1055, din 24 februarie 1948.

[66] „Justiţia nouă“, nr. 3—4 şi 5—6, din martie-aprilie, mai-iunie 1948, p. 79, 113.

[67] *Decretul nr. 2 pentru organizarea şi funcţionarea Parchetului*, în „Monitorul oficial“, nr. 95, din 22 aprilie 1948.

[68] *Legea nr. 6 pentru înfiinţarea şi organizarea Procuraturii R.P.R.*, în „Buletinul oficial“, nr. 31, din 19 iunie 1952.

activităţi[69]. Raţiunile politice au impus o severitate care, astăzi, în perspectiva istorică, nu-şi afla justificarea. Cei care i-au înlocuit, nu toţi s-au putut ridica la nivelul impus, fiind lipsiţi de perspectivă. Faptul este explicabil considerînd misiunea ce revenea justiţiei, facultăţilor de drept în raport cu regimul politic. Mai ales în perioada de început, în activitatea lor, organele de securitate, miliţie, justiţie şi ale procuraturii au comis abuzuri şi încălcări ale legalităţilor[70]. Au fost luate măsuri administrative coercitive împotriva unor cetăţeni, printre care chiar activişti de partid şi de stat[71].

Treptat abuzurile au fost eliminate, excesele curmate. Alături de organele de miliţie şi securitate, justiţia şi procuratura au adus o contribuţie de seamă la apărarea orînduirii sociale şi de stat şi a cuceririlor revoluţionare ale oamenilor muncii.

În preocuparea de a reconstitui cît mai exact procesul democratizării aparatului judecătoresc în anii 1944—1947, ne-au interesat, fireşte, realizările, dar nu am făcut abstracţie de dificultăţi. Dealtfel, sublinierea acestora este de natură să pună în lumină, la dimensiunile realităţii istorice, eforturile pe care le-au făcut forţele revoluţionare pentru a realiza o justiţie în acord cu cauza revoluţiei. De aceea, în analiza transformărilor revoluţionare din anii 1944—1947, alături de reforma agrară, reforma electorală[72], reforma monetară, trebuie să tratăm şi reforma justiţiei, din noiembrie 1947, a patra mare reformă care, pe nedrept, nu este tratată în studiile, articolele şi sintezele consacrate acestei perioade.

---

[69] Gh. Platon, V. Cristian, redactori responsabili şi colab., *Istoria Universităţii din Iaşi*, Editura Junimea, Iaşi, 1985, p. 144, 159—160.

[70] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 3, Bucureşti, Editura Politică, 1968, p. 184—202.

[71] Unul dintre activiştii de seamă ai partidului, asupra căruia s-au comis grave ilegalităţi şi abuzuri, a fost Lucreţiu Pătrăşcanu. S-au găsit şi oameni care să-i aducă grave acuzaţii cu care l-au dus la pieire, în aprilie 1954, cînd se afla în plină activitate creatoare („Scînteia", nr. 7685, din 26 aprilie 1968).

[72] Ideile călăuzitoare ale proiectului de lege — desfiinţarea Senatului, lărgirea dreptului de vot pentru femei şi tineri, aplicarea proporţionalităţii — au fost expuse de Lucreţiu Pătrăşcanu în cadrul Conferinţei Naţionale a P.C.R. din octombrie 1945, în diverse declaraţii făcute presei române şi străine („Scînteia" nr. 429 din 18 ianuarie 1946, p. 1). La 8 ianuarie 1946, Consiliul de Miniştri a adoptat un comunicat prin care anunţa organizarea alegerilor generale legislative în cel mai scurt timp posibil ; asigurarea libertăţii acestor alegeri şi efectuarea lor pe baza sufragiului universal, direct şi secret, cu participarea tuturor partidelor democratice, antifasciste. Platforma-program a B.P.D., publicată la 20 mai 1946, preconiza lărgirea drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, a drepturilor politice, economice şi sociale pentru toţi cetăţenii ţării fără deosebire de naţionalitate („Scînteia" din 23 mai 1946). La baza proiectului de lege au stat „intense studii şi un bogat material prelucrat timp de cîteva luni la Ministerul Justiţiei" (România liberă", nr. 552, din 31 mai 1946, p 1). În ziua de 30 mai 1946, Lucreţiu Pătrăşcanu a primit pe reprezentanţii presei din Bucureşti, cărora le-a înmînat proiectul legii electorale. „Textul pe care vi-l înmînez — a subliniat Lucreţiu Pătrăşcanu — a fost pus astăzi la dispoziţia tuturor reprezentanţilor autorizaţi ai partidelor şi organizaţiilor politice. Am socotit necesar însă ca anteproiectul legii electorale, dată fiind importanţa deosebită a materialului pe care îl reglementează, să fie pus în discuţia publică pe calea presei. Deci nu numai organizaţiile politice şi reprezentanţii lor, dar şi fiecare cetăţean are putinţa de a-şi spune cuvîntul, de a critica şi de a face sugestii, în vederea redactării definitive acestui proiect. Aceste sugestii, critici şi propuneri vor fi luate în considerare" („România liberă" din 31 mai 1946). După o lună de ample dezbateri publice, proiectele celor două legi privitoare la organizarea Reprezentanţei Naţionale şi la alegerile pentru Adunarea Deputaţilor au fost analizate şi definitivate de Comitetul Electoral al B.P.D. şi de Consiliul de Miniştri. Lichidînd îngrădirile şi discriminările în materie electorală prin aplicarea unor principii şi norme democratice radicale, reforma electorală a fost legiferată la 15 iulie 1946 („Monitorul oficial", partea I, nr. 161 din 15 iulie 1946). Lărgirea drepturilor electorale şi desfiinţarea senatului, întreaga procedură electorală, repartiţia mandatelor, lucrările pregătitoare ale deschiderii campaniei electorale — toate acestea au permis maselor celor mai largi de cetăţeni să-şi exprime în deplină libertate opţiunea politică. Noul sistem electoral din 1946 reprezenta — din punctul de vedere al continuităţii — o etapă superioară, o completare a legislaţiei electorale adoptată după Marea Unire din 1918. În timpul pregătirii şi desfăşurării alegerilor parlamentare din 1946, Ministerul Justiţiei a urmărit ca organele judecătoreşti să respecte cu stricteţe prevederile legii electorale, să pună în aplicare conţinutul ei democratic şi progresist.

PREDAREA ISTORIEI ROMÂNILOR ÎN ÎNVĂŢĂMÎNTUL SUPERIOR. PREOCUPĂRI ACTUALE *

DE

ION AGRIGOROAIEI

La împlinirea a 150 de ani de la inaugurarea Academiei Mihăilene, a aduce în discuţie cîteva probleme ale predării istoriei românilor în învăţămîntul superior de astăzi ni se pare pe cît de firesc, pe atît de util. Îndemnurile lui Mihail Kogălniceanu din celebrul *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie naţională*, rostit la 24 noiembrie 1843 în forul de învăţămînt românesc din capitala Moldovei, îşi prelungesc prin vremuri ecourile, păstrîndu-şi actualitatea. Istoria naţională — remarca istoricul şi omul politic — ne arată faptele strămoşilor noştri, „care prin moştenire sînt şi ale noastre". Trebuinţa istoriei patriei ne este neapărată pentru ocrotirea drepturilor noastre împotriva tendinţelor expansioniste străine. Interesul pentru istoria neamului sporeşte şi iubirea de patrie şi contribuie prin aceasta la păstrarea naţionalităţii ; „căci ce poate mai mult să ne-o păstreze decît această istorie, care ne arată ce am fost, de unde am venit, ce sîntem şi, ca regula de trei, ne descopere şi numărul necunoscut, ce avem să fim !" [1]. Asupra rolului educativ şi activ al istoriei patriei revenea A. D. Xenopol în *Lecţia de deschidere* a cursului de istoria românilor la Universitatea din Iaşi : „Dacă istoria însă în genere te face să iubeşti omenirea, istoria poporului din care faci parte va deschide inima ta către dînsul. Nu este deci putere care să învieze mai tare patriotismul decît istoria propriului tău popor. Nu este deci mijloc mai puternic de a asigura traiul său îndelungat în omenire şi conlucrarea sa la izbînzile civilizaţiei, decît studiul istoriei sale" [2].

Pornind de la realităţile istorice dintr-o etapă sau alta şi de la noul climat statornicit în acest domeniu în ultimele decenii, cei care lucrează pe tărîmul istoriei au fost şi sînt preocupaţi să realizeze acea cotitură menită să-i apropie de adevărul istoric, de înţelegerea profundă a acestui adevăr, cu scopul de a-l folosi în opera — plină de răspundere — de instrucţie şi educaţie a generaţii şi generaţii de tineri.

Pentru cercetătorii şi profesorii noştri, istoria a încetat, de mult timp, să fie o îngrămădire, mai mult sau mai puţin ordonată, de date şi fapte, după cum, combătînd factologia, cercetarea şi predarea — pe care le considerăm laturi inseparabile ale aceluiaşi proces — trebuie să ofere acea osatură de date şi fapte specifică ştiinţei istorice. Nu ocolirea faptelor istorice (tendinţă manifestată uneori sub forma încercărilor teoretizante excesive, acoperind lipsa de cunoştinţe), ci selectarea şi ierarhizarea lor atentă, cu discernămînt şi încadrarea lor în marile procese, în ceea ce numim astăzi problemele fundamentale ale istoriei patriei. Arta profesorului constă în a selecta faptele, a le prezenta în înlănţuirea lor logică, urmărind să realizeze, în acelaşi timp, spiritul de analiză şi capacitatea de sinteză, să realizeze înţelegerea evoluţiei istorice pe diferite direcţii (economică, socială, politică, culturală etc.), dar concomitent să realizeze înţelegerea marelui proces al devenirii noastre istorice ca popor şi naţiune, a continuităţii româneşti, a locului nostru în istoria europeană şi a lumii. În fond, scopul istoriei este, spunea A. D. Xenopol, nu reproducerea trecutului, ci înţelegerea acestuia.

---

* *Comunicare prezentată în cadrul manifestării ştiinţifice naţionale organizate cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la deschiderea cursurilor Academiei Mihăilene (Iaşi, 14—15 iunie 1985).*

[1] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1976, p. 389.

[2] Cf. Pompiliu Teodor, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, Editura Dacia, Cluj, 1970, p. 239.

Continuitatea şi dezvoltarea unitară a poporului român sînt idei importante reluate şi subliniate cu tărie în ultima vreme, răspunzînd, în egală măsură, unor comandamente ştiinţifice şi politice. Manualul sau cursul, oricît de bune ar fi, nu pot rezolva pe deplin aceste chestiuni. Profesorul are şi aici un rol deosebit. Tratarea, pentru o mare parte a istoriei noastre, pe cele trei ţări române, se realizează tot mai mult în ultima vreme cu precizarea legăturilor, a evoluţiei etapelor acestor legături, a greutăţilor ce trebuiau depăşite, pentru a se ajunge la înţelegerea sinoptică a evoluţiei stărilor de lucruri din spaţiul carpato-danubiano-pontic.

Depăşindu-se unele aprecieri dogmatice şi simplificatoare, unele „teze" unilaterale şi absolutizante, se stabilesc într-o manieră echilibrată legăturile între fenomenele economice, politice, sociale, culturale, între factorul intern şi extern, fără a se trece cu vederea condiţiile geografico-naturale, demografice etc. Trebuie să depăşim, atît în cercetare cît şi în predare, tratarea istoriei „pe felii", fără a realiza imaginea globală asupra unei perioade sau proces istoric. Evident, nu putem cuprinde totul dintr-o dată, dar trebuie — şi o facem tot mai mult în ultima vreme — să tratăm părţile ca atare şi nu ca unităţi de sine stătătoare, mai mult sau mai puţin izolate unele de altele. „Deosebirea între istoria politică şi istoria populară — scria Nicolae Iorga — dispare astfel cînd sentimentul unităţii subiectului şi conştiinţa datoriei de a trata unitar lucruri care au o singură energie generatoare stăpîneşte pe istoric [...]. Există o singură dezvoltare şi toate modificările de viaţă se prind într-însa, apărînd fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mişcări, de momentul ivirii faptelor şi situaţiilor şi avînd fiecare spaţiul pe care-l are însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte şi situaţii".

Între altele, şi nu în ultimul rînd, cercetarea este chemată să ofere materialul necesar predării, iar predarea trebuie să semnaleze lipsurile existente în dezbaterea unei probleme sau a unui capitol din istoria patriei. Rezultatele de bază ale cercetării şi cerinţele didactice îşi găsesc în manualul, cursul de istorie, expresia superioară şi accesibilă a unităţii lor armonioase. Cu competenţă, profesorul trebuie să pregătească auditoriul pentru a fi receptiv la ce e nou şi la ce va fi nou în istoria patriei, într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat. Nu luăm în discuţie tendinţele de vulgarizare, părerile neautorizate, ci acumulările fireşti, ştiinţifice, care intervin în mod necesar în domeniul nostru, aşa cum intervin — cu particularităţile respective — în fiecare disciplină. Sîntem datori cu toţii să stabilim o continuitate mai puternică — în primul rînd în modul de a gîndi — între pregătirea studentului, activitatea profesorului de istorie şi conţinutul diferitelor forme de reciclare sau perfecţionare. De importanţă fundamentală ni se pare strîngerea legăturii între profesorii de toate gradele, necesitatea schimbului de experienţă permanent între toţi cei care slujim istoria. Dezbaterea unor probleme importante care să servească, în egală măsură, cercetarea şi predarea, pe baza unei bibliografii şi a unei tematici anunţate din timp, ni se pare o formă ce trebuie să-şi găsească un loc tot mai larg în activitatea noastră, în întîlnirile organizate la nivel local şi naţional.

Aşezat, cum spunea cronicarul, în calea răutăţilor, poporul român a fost nevoit, de timpuriu, să-şi apere, prin diferite mijloace, fiinţa de neam şi de stat, independenţa sau autonomia, împotriva tendinţelor de cotropire a unor puternice regate şi imperii vecine. Lupta cu arma în mînă ne-a fost cerută de împrejurările externe, pentru a ne apăra *Ţara*; lupta cu arma în mînă a constituit, în anumite etape, parte integrantă a acţiunii generale de cucerire a independenţei, de realizare a unităţii naţional-statale sau de participare la ridicări comune în vederea zdrobirii unor duşmani ai libertăţii popoarelor. Trebuie să subliniem cu pregnanţă că, prin structura psihică şi ocupaţiile lor, românii au fost şi sînt un popor paşnic, preocupat să-şi apere „sărăcia şi nevoile şi neamul", un popor de agricultori şi crescători de vite, de meseriaşi şi artişti, de muncitori, de constructori şi, nu în ultimul rînd, de gînditori ai unei lumi moderne, civilizate, un popor sensibil la marile prefaceri ale timpului şi dornic să-şi aducă contribuţia la cultura universală. Forţa de rezistenţă a avut permanent la bază simţămîntul demnităţii şi al dreptului imprescriptibil asupra pămîntului pe care l-am locuit neîntrerupt, l-am lucrat şi iubit cu întreaga noastră fiinţă şi cu care, în fond, ne-am contopit. Există — observă D. Gusti — unele popoare care „şi-au cucerit pămîntul după ce deprinderile şi concepţia lor de viaţă erau formate, părăsind locurile de naştere, leagănul lor de formaţie. De aceea nici pămîntul nu le exprimă pe ele, nici ele nu exprimă pămîntul. Alte popoare s-au îndepărtat printr-o dezvoltare ulterioară de mediul lor geografic, înstrăinîndu-şi civilizaţia lor proprie sub influenţa altor civilizaţii de import [...]. Există însă şi popoare care se nasc pe un anumit pămînt, continuînd o viaţă străveche, imemorială, care îşi clădesc fiinţa ca o prelungire a mediului geografic şi care îşi imprimă în schimb ca o pecete deprinderile şi civilizaţia în acel pămînt. Aşa este de pildă neamul românesc [...]. Fără această legătură, de astă dată esenţială şi organică, dintre pămîntul şi poporul nostru, nu putem înţelege nimic din istoria şi civilizaţia actuală a neamului românesc".

In această parte a lumii, ne-am menţinut fiinţa de neam şi cadrul statal, constituind — cu toate rămînerile în urmă din unele perioade şi în anumite domenii — un factor de progres şi stabilitate, reprezentînd un mod de viaţă specific românesc, integrat organic în civilizaţia şi cultura europeană. Ne-am păstrat simţul muncii creatoare, al utilului şi frumosului; cuminţenia, omenia şi spiritul de toleranţă ne-au ferit de excese şi ne-au favorizat colaborarea strînsă cu alte popoare. Am fost deschişi marilor curente de idei de la care am preluat ceea ce ni s-a potrivit nouă şi am adus contribuţii originale, de seamă, la cultura şi civilizaţia omenirii.

Conştiinţa misiunii istorice ce o aveam de îndeplinit ne-a ajutat să ne rezolvăm probleme de importanţă vitală pentru existenţa noastră. În condiţiile formării naţiunii române, s-a exprimat cu tot mai mare claritate încrederea în „viitorul de aur" al ţării noastre şi necesitatea de a se lucra, aşa cum spunea Nicolae Bălcescu, „cu mai multă inimă, la o reformă politică şi socială, care să ne facă vrednici a ne lua rangul ce ni se cuvine în marea familie a naţiilor europene", paralel cu realizarea celor „două revoluţii: o revoluţie pentru unitate naţională şi mai tîrziu pentru independenţa naţională, ca în felul acesta naţiunea să reintre în posesia deplină a drepturilor sale naturale". Ca naţie veche, care şi-a păstrat neclintit existenţa politică şi care „a scăpat nevătămată de atîţia vrăjmaşi puternici şi mai numeroşi decît dînsa ce o ameninţau să o cotropească — sublinia acelaşi patriot revoluţionar — românii nu vor pieri [...]. Acea providenţă care ne-a păstrat fără îndoială pentru un scop, pentru un viitor oarecare, va urma a ne protecta, căci ea a hotărît tuturor naţiilor o misie a împlini pe pămînt. Dar ea ne va protecta *numai cu condiţia ca şi noi să facem tot ce atîrnă de noi, ca şi noi să împlinim misia noastră*" (s. ns., I. A.). Într-adevăr, depăşind greutăţi de tot felul, printr-un amplu efort colectiv, naţiunea română şi-a rezolvat chestiuni fundamentale referitoare la independenţă şi unitate statală, cu consecinţe însemnate asupra evoluţiei proprii şi a rolului său în cadrul relaţiilor internaţionale.

O atenţie deosebită se acordă evoluţiei culturii, parte integrantă a istoriei noastre. Tratarea nu mai este subordonată, exclusiv şi mecanic, factorului economic şi, totodată, nu se efectuează în afara evoluţiei generale a societăţii. În *Istoriologia* sa, N. Iorga preciza: „Elementele cuprinse supt numele de cultură trebuie să intre şi ele ca element viu în fiziologia dezvoltării istorice, în care uneori au un rost esenţial"[3]. Iar P. P. Panaitescu vorbea despre pericolul în legătură cu examinarea istoriei culturii în afara istoriei generale a societăţii care a făurit-o: „Cultura este considerată de obicei numai ca rezultat al creaţiei artistice şi ştiinţifice a societăţii şi ca atare îşi găseşte locul, de cele mai multe ori, în capitole separate, finale, ale tratatelor şi manualelor de istorie. În aceste condiţiuni, ea rămîne un ornament al istoriei... În realitate, cultura unui popor are un caracter mult mai complex, care nu se poate întotdeauna distinge, prin manifestările sale, de acele ale istoriei sociale şi chiar politice... Istoricul poate considera şi studia cultura ca un fenomen complex, atingînd toate ramurile vieţii sociale"[4]. Sînt observaţii care ne călăuzesc în predarea culturii, în precizarea locului şi rolului său atît în istoria noastră cît şi într-un context mai larg, european şi universal.

De altfel, integrarea istoriei patriei în istoria universală, înţelegerea ei în cadrul sud-est european, european şi mondial, în întreaga ei substanţă şi desfăşurare, reprezintă o cerinţă majoră a predării şi cercetării de specialitate. N. Iorga, care a avut un rol bine cunoscut în această direcţie, observa: „Aşa cum nu trebuie să devenim sclavi ai deosebirii dintre istoria politică şi culturală, tot aşa nu trebuie să aşezăm o tranşee despărţitoare între istoria universală şi istoria naţională". Nu este numai o precizare, ci un drum ce trebuie urmat, un îndemn ce îşi păstrează întreaga actualitate. Umanitatea a existat şi există nu în afara popoarelor sau a naţiunilor, ci ca o realitate concretă a esenţei acestora. „Dincolo de naţiune — remarca cu deplin temei D. Gusti, exprimînd o realitate dar şi un deziderat — nu se iveşte umanitatea ca o lume de sine stătătoare, ci umanitatea ca realitatea naţiunilor, ca armonie a fiinţelor naţionale, originale, specifice". Aceste idei de mare profunzime ne ajută să realizăm acel echilibru între naţional şi universal, în modul de a înţelege, a scrie şi a preda istoria.

Cele cîteva aspecte luate în discuţie reprezintă, evident, numai o parte din problematica generală a predării istoriei patriei în învăţămîntul nostru superior. Ele relevă rezultatele importante obţinute, precum şi preocuparea de a perfecţiona continuu învăţămîntul istoric. Lecţia de istorie a marilor noştri înaintaşi rămîne mereu vie şi angajantă.

---

[3] *Materiale pentru o istoriologie umană*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1968, p. 15.

[4] *Introducere în istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 11; vezi şi Francisc Păcurariu, *Ovidiu Drimba*, *Istoria culturii şi civilizaţiei*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, în „România literară", nr. 8, 21 februarie 1985, p. 8.

PENTRU O ISTORIE A MENTALITĂȚILOR ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

DE

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

În urmă cu mai bine de un deceniu și jumătate, în cadrul unui colocviu de istorie româno-francez la București, Alphonse Dupront observa, referitor la istoria mentalităților că, deși există practic dintotdeauna, ea rămînea totuși „în întregime de făcut“ [1]. Afirmația era evident paradoxală dar, tot la prima vedere, și suficient de surprinzătoare, dacă ne gîndim că, la data amintită, istoria mentalităților avea în Franța o tradiție destul de lungă, probată de o sumă întreagă de notabile realizări istoriografice. Să amintim, de pildă, numai cartea lui Pierre Goubert, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730. Contribution à l'histoire sociale de la France*, tipărită în 1960 și republicată într-o versiune prescurtată opt ani mai tîrziu, adică aproape în ajunul colocviului de la București ; sau, și mai importantul text al lui Robert Mandrou, *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle*, apărută tot atunci, în 1968, pentru a nu mai cita, căci sînt prea bine știute, contribuțiile mai vechi în materie ale lui Norbert Elias [2] și pe cele ale fondatorilor Școlii „Analelor“, în mare măsură, dacă nu în primul rînd, responsabile pentru deschiderea tematică operată, începînd cu primul deceniu interbelic, între altele și spre mentalul colectiv.

E drept că, la data cînd A. Dupront făcea remarca menționată, noua istorie a mentalităților — în a cărei apariție se mai implicaseră, în afară de M. Bloch și L. Febvre și alte personalități afiliate grupului de la Strasbourg sau independente — nu reușise să se singularizeze pe deplin ca un domeniu distinct al cercetării. Demult practicată — cu cîteva decenii încă înainte de începutul secolului nostru dar involuntar, uneori intuită, dar niciodată numită, ea se mai confunda încă, prin anii '60, adică după ce trecuse o bună bucată de timp de cînd fusese semnalată, cu istoria economică și socială pe care reprezentanții „Analelor“ o crezuseră cea mai potrivită pentru a oferi istoriei, tributară pînă atunci concepției pozitiviste, noile perspective de care avea atîta nevoie. Delimitarea a început și s-a accelerat în condițiile dezvoltării studiilor de demografie și antropologie culturală, pornite cam tot pe atunci și tot de pe teritoriul economicului. Ceea ce primele lăsau să se întrevadă referitor la densitatea populației, la stagnările și creșterile ei a pus o serie de probleme interesante, nelămurite încă, legate de cauzele fenomenelor demografice, de atitudinile în fața vieții și a morții, față de naștere, familie etc. La fel, descoperirea „gîndirii sălbatice“ le-a sugerat antropologilor să se intereseze de toate realizările culturale ale oamenilor primitivi, de natură să pună în evidență atitudinile și reprezentările fundamentale, sau modurile cum își imaginaseră acestia existența [3].

Fructificînd de îndată aceste teme, ancheta istorică în mentalitățile colective a reușit în scurt timp să schițeze profilul original al unei alte istorii, interesată să surprindă „ansamblul

---

[1] Alphonse Dupront, *D'une histoire des mentalités*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, IX, 3, 1970, p. 381.

[2] *La Civilisation des moeurs*, Paris, Calman-Lévy, 1976 (prima ediție în 1939) și *La Société des Cours*, Paris, Calman Lévy, 1977 (prima ediție tot în 1939).

[3] Alexandru Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, Editura Univers, București, 1982, p. 37—38.

manierelor în care oamenii trăiesc şi gîndesc“ [4], «manifestările lor inconştiente şi semi-conştiente în complexele lor determinări ideologice, sociale, politice sau culturale» [5], într-un cuvînt, tot ceea ce putea compune tabloul integral al umanităţii trecute.

Cu toate acestea, A. Dupront avea dreptate. Chiar dacă în momentul acela dezvoltarea luată de studiile de istorie a mentalităţilor demonstra îndeajuns de elocvent că ea nu era chiar „în întregime de făcut“, totuşi noua istorie nu avusese încă răgazul să-şi circumscrie limpede propriul teritoriu de investigaţie, să-şi dea — cum spunea tot A. Dupront — „materialul istoric specific“ [6], sau să-şi elaboreze un set de metode eficiente de anchetă, deduse din cîteva principii precis conturate. Iniţiate şi desfăşurate pe baze mai mult intuitive decît reflexive, cercetările în mentalul colectiv nu aveau un suport teoretic specific, baza epistemologică necesară, deşi, la drept vorbind, cu cîţiva ani mai înainte, în 1961, existase o tentativă serioasă de a o realiza. Încercase cest lucru G. Duby în calitate de colaborator al unei sinteze *L'Histoire et ses méthodes* [7], care îşi propusese să surprindă stadiul în care se afla atunci evoluţia disciplinei istorice şi să discute valoarea recentelor ei achiziţii în materie de metodologie. Iniţiativa nu s-a dovedit, însă, imediat profitabilă ; istoria mentalităţilor a mai continuat un timp să fie mai întîi „făcută“ şi, deabia după aceea, eventual „gîndită“ sau teoretizată.

Inversarea raportului avea să se producă treptat, definitivîndu-se cîţiva ani mai tîrziu. Cercetările începute mai devreme au continuat, altele noi, mai numeroase, au venit repede să li se adauge, anexînd progresiv istoriei mentalităţilor un ansamblu de teme noi, pînă atunci ignorate : regimul de muncă, familia, viaţa familială [8], atitudinile faţă de problemele majore ale existenţei : viaţă, moarte, etc. [9], sentimentele dominante [10], educaţia, alimentaţia, sănătatea şi bolile, comportamentele sexuale, delincvenţa, criminalitatea [11] şi multe altele. Însoţite de, şi, în acelaşi timp, alimentînd reflecţii teoretice elaborate asupra naturii cîmpului de investigaţie, premiselor şi instrumentarului noii istorii [12] ele au arătat, aproape imediat, cu claritate, ceea ce, dealtfel, A. Dupront observase încă din 1969, anume că istoria mentalităţilor înseamnă de fapt *istorie totală*, încercare de recuperare integrală a trecutului „aşa cum a fost“. Nimeni nu mai poate spune astăzi, martor al tuturor acestor realizări, că ea rămîne „în întregime de făcut“. Cel puţin în Franţa.

Nu la fel se prezintă, însă, lucrurile la noi. În privinţa mentalităţilor colective sîntem în istoriografia română, orice s-ar spune, nu prea departe de începuturi, deşi, dacă am fi dispuşi să-l credem pe Lucian Boia [13], paradigma „Analelor“ [14] şi, prin ea, istoria mentalităţilor, nu au fost lipsite şi în spaţiul românesc de un ecou destul de mare. Exceptîndu-l pe

---

4 Roger Chartier, *Outillage mental*, în *La Nouvelle Histoire* (sous la diréction de Jacques le Goff, Roger Chartier et Jacques Revel), Paris, Retz, 1978, p. 449—450.

5 Lucian Boia, *Istoria mentalităţilor (cu privire specială asupra Şcolii de la „Annales“)*, în „Revista de istorie“, tom. 33, nr. 5, 1980, p. 94.

6 A. Dupront, *loc. cit.*, p. 388.

7 Georges Duby, *Histoire des mentalités* în *L'Histoire et ses méthodes. Recherche, conservation et critique des témoignages*, (sous la direction de Ch. Samaran), „Encyclopédie de la Pléiade“, Paris, Gallimard, 1981, p. 937—966.

8 Putem cita, în acest sens : F. Lebrun, *La Vie conjugale sous L'Ancien Régime*, Paris, A. Colin, 1975, J. L. Flandrin, *Familles*, Paris, Hachette, 1976, E. Shorter, *Naissance de la famille moderne*, Paris, Seuil, 1977.

9 Philippe Ariès, *Essai sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, Seuil, 1975 şi *L'Homme devant la mort*, Paris, Seuil, 1977 etc.

10 Jean Delumeau, *La Peur en Occident (XIVe—XVIIIe siècles). Une cité assiégée*, Paris, Fayard, 1980.

11 F. Furet et J. Ozouf, (sous la direction de), *Lire et ecrire. L'alfabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, Paris, Ed. de Minuit, 1977 ; E. Le Roy-Ladurie, *Les paysans de Languedoc*, vol. I—II, Paris, Mouton, 1966. Mirko D. Gremek, *Préliminaires d'une étude historique des maladies*, în „Annales E.S.C.“, 1969, nr. 6 etc.

12 Ne referim, mai ales, la contribuţiile lui J. le Goff, *Les mentalités ; une histoire ambiguë*, în *Faire de l'histoire* (sous la direction de Pierre Nora et J. Le Goff), vol. III, Paris, Gallimard, 1974 şi Philippe Ariès, *L'Histoire des mentalités*, în *La Nouvelle Histoire*.

13 L. Boia, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales“. Quelques interférences*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Istorie“, XVIII, 1979, p. 31—40.

14 Expresia îi aparţine lui Al. Duţu (*Mentalité, durée et le paradigme des „Annales“*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, XVIII, 1, 1979, p. 175—180).

N. Iorga — în cazul căruia nu avem nici o dovadă că, poate datorită numeroaselor sale contacte cu Franța ar fi cunoscut opera lui M. Bloch, L. Febvre și a celorlalți, rămîn P. P. Panaitescu și, mai ales, G. Brătianu despre care știm cu certitudine că n-au fost străini de noile direcții inaugurate de istoricii francezi. Ceea ce au reținut ei din cărțile fondatorilor revistei nu au fost însă atît sugestiile referitoare la mentalul colectiv, cît abordarea socio-economică, instituțională, ideologică și culturală a istoriei, în spiritul căreia primul a dat, printre altele, încă remarcabilele *Interpretări românești*, iar al doilea studiile sale de istorie economică comparată, cunoscute și bine primite în Franța [15]. Istoria mentalităților a mai avut nevoie de cîtva timp pentru ca posibilitatea ei de realizare la noi să poată fi luată în considerare cu toată atenția cuvenită. Nu am putea spune cu exactitate cît anume. Totuși, dacă facem abstracție de numeroasele sugestii în materie — desigur involuntare — aflate în opera aceluiași N. Iorga sau bunăoară, în cele existente mai înainte la Pompiliu Eliade, se pare că debutul studiilor în mentalul colectiv se situează cu doi ani înainte de începutul deceniului al 8-lea, cînd se produce prima încercare de a investiga o problemă de istoria culturii din această perspectivă încă inedită. Este vorba de cartea lui Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700—1821)*, tipărită în 1968, care intenționa să stabilească în plan teoretic maniera în care circulația cărții era un revelator credibil al noilor opțiuni culturale și al modificărilor mentale dintr-o societate.

Acestui titlu, Al. Duțu avea să-i adauge, în anii următori multe altele [16] care oglindeau noile sale preocupări, dar și fidelitatea față de istoria culturii în care continuă să vadă spațiul cel mai adecvat integrării istoriei mentalului colectiv. Exemplul său nu a rămas singurul. Florin Constantiniu i s-a alăturat printre primii — dar, din păcate, numai pentru puțin timp — dîndu-ne două studii interesante despre mentalul colectiv sătesc în Evul Mediu [17] și mentalitățile dominante în societatea românească a secolului al XVIII-lea [18]. Au urmat, aproape imediat, Edgar Papu cu două volume esențiale despre mentalitatea barocă [19], contribuțiile notabile de mai mică întindere, ale Anei Maria Musicescu, Vasile Drăguț, Răzvan Teodorescu, Andrei Cornea despre mentalități și forme artistice și cele ale lui Virgil Cândea și Eugen Stănescu tot despre mentalități dar, de astă dată, în legătură cu istoria culturii și a ideologiilor. Lista se încheie cu dezbaterea pe aceeași temă găzduită în paginile „Revistei de studii sud-est europene" (nr. 4, 1980) și cu un articol al lui L. Boia apărut în „Revista de istorie" (nr. 5, 1980) [20] — dacă nu ne înșelăm, ultimele reflexe pînă acum, ale receptării noii istorii în spațiul nostru. Cu toate acestea, rezultatele nu numai că ni se par departe de ce ar fi trebuit să fie după aproape două decenii de cînd problema mentalului colectiv s-a impus atenției istoricilor noștri, dar și — cu cîteva excepții — ca nedepășind, în general, nivelul unor texte de popularizare a unor informații, în alte părți de multă vreme dobîndite. Nu vrem să spunem, se înțelege, că popularizarea nu ar fi un necesar act de cultură. Ea nu trebuie să se prelungească însă prea mult, depășirea ei fiind cît mai repede de dorit în favoarea unor contribuții științifice originale și valoroase, asemenea celor cîteva mai sus citate. Lucrul acesta se produce deocamdată mai greu. Nu pentru că aici ne-ar lipsi instrumentele de lucru deși, chiar și în această privință ar mai fi foarte mult de făcut. Adevărata cauză, socotim, e de fapt alta. Ea este ceea ce am îndrăzni să numim — dar în sensul bun al cuvîntului — „obsesia națională" a istoriografiei noastre. Desigur, numind-o, nu am descoperit ceva deosebit. Fiecare istoriografie este subîntinsă de preocuparea față de propria-i istorie națională, care se traduce prin efortul colectiv și de durată al istoricilor de a reconstitui și interpreta cît mai aproape de realitate momentele decisive care și-au pus amprenta asupra originii și evoluției comunității căreia îi aparțin. Ceea ce noi dorim să subliniem e faptul că, fiind moștenitori ai unui trecut controversat și pe nedrept contestat, din rațiuni care nu au, evident, nimic a face cu spiritul științific, aplecarea noastră către tot ceea ce, din acest trecut, poate repede dovedi adevărul și susține convingător drepturile noastre firești este, un imperativ cu mult mai mare decît oriunde altundeva și, prin urmare, de natură să acopere totul, eliminînd tot ce pare neesențial, adică nu se subordonează direct și cu eficacitate ime-

---

[15] *Recherche sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle* (1929), *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave, byzantine* (1933), *Études byzantines d'histoire économique et sociale* (1938) etc.

[16] Printre cele mai recente sînt: *Modele, imagini, privelişti*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979 și *Literatura comparată și istoria mentalităților*, deja citată.

[17] *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 7, 1974.

[18] *Mentalul colectiv*, „România literară", 1983, 16, nr. 20, p. 12.

[19] *Barocul ca tip de existență*, vol. I—II, Edit. Minerva, București, 1977.

[20] *Istoria mentalităților (cu privire specială asupra Școlii de la „Annales")*.

diată acestui obiectiv. Or, istoria mentalităților pare a avea, la prima vedere, aerul de a fi oarecum tangențială problemelor care trebuie să preocupe în continuare ancheta noastră istorică. O asemenea impresie, care — e limpede — decurge și din necunoașterea a ceea ce s-a făcut și cu ce folos în acest domeniu în alte spații culturale este cu siguranță păgubitoare, nu numai prin efectele ei limitative (ne gîndim, în primul rînd, la întîrzierea necesarului contact cu alte orizonturi) dar, în egală măsură, și privative căci, dacă s-ar impune, ea ar răpi istoriei noastre posibilitatea de a aborda, în fond, studiul acelorași probleme fundamentale de istorie națională care ne interesează atît de mult, însă dintr-o perspectivă cu totul nouă și, desigur, cu rezultate la fel de bune ca cele obținute cu ajutorul mijloacelor de pînă acum.

Avem nevoie, sîntem convinși, de propria noastră istorie a mentalităților. Ce teme ar putea-o, însă, interesa? Ce metode ar fi capabile să elaboreze și pe baza căror izvoare? Este ceea ce intenționăm să arătăm, pe scurt, mai departe.

Există, în privința primei chestiuni, practic, o infinitate de posibilități care ne stau la dispoziție. Afirmam mai sus că istoria mentalităților este o istorie totală. Nu am vrut să spunem că mentalitățile sînt totul — această preeminență nu ar fi cu putință — ci că, de fapt, totul conduce la mental. Să luăm, bunăoară, istoria culturii. Ancheta s-ar putea opri aici, cu un real profit la, de pildă, moștenirile spirituale transmise pe filiera duratei lungi, din generație în generație, la disparițiile și rupturile intervenite în variatele limbaje culturale și, încă, așa cum ne propune Florentina Căzan în cadrul discuției amintite, organizată de revista Institutului de studii sud-est europene, la tradiția populară, însă într-o perspectivă mai largă, care să integreze și *gesturile, obiceiurile, vestimentația, dansurile, etc.*

Un subiect tot atît de interesant, semnalat mai demult de regretatul Mihail Berza[21] ar fi, din același unghi, al mentalului colectiv, și tranziția relativ îndelungată de la limba slavă la limba română, referitor la care istoricul ar putea explica durata procesului, deosebi forțele de rezistență și conservare sau, și mai mult, să încerce a desprinde înțelesurile pe care le ascund rezistențele și refuzurile față de o alternativă sau alta.

Tot așa, ar fi posibil să se procedeze și în cazul miturilor și credințelor, numai că aici, ancheta lărgindu-se, ar pune în lumină nu numai lenta lor evoluție cu tot ce presupune ea (deformări progresive, adăugiri pe parcurs etc.) dar și realitatea pe care ele o acoperă. În același domeniu, al istoriei culturii, ar mai fi de semnalat și importanța conceptului de *utilaj mental* în care Roger Chartier vede „ansamblul mijloacelor care structurează manierele de a gîndi ale unei colectivități umane: imaginile, clișeele lexicale sau iconografice, cuvintele, sintaxa, noțiunile fundamentale“[22] etc. Inventarierea acestora poate fi făcută fie cu ajutorul *iconografiei* — prin redactarea unor repertorii de teme iconografice capabile să lumineze sensibilități, atitudini și modele vechi și noi de propagandă, cum procedează Andrei Cornea în ultima sa carte[23] — fie cu al *limbii vorbite* — prin analiza semantică a vocabularului sau a expresiilor mai frecvente care dezvăluie modul cum se modifică treptat mentalitățile.

Investigarea evoluției aceluiași fenomen ar mai putea fi întreprinsă pornindu-se și de la ceea ce F. Braudel numește „structurile cotidianului“[24]: habitatul, mai precis maniera de a construi în diferite zone și la nivelul diferitelor clase și categorii sociale, alimentația, igiena, moda și veșmintele, tehnicile și multe altele, sau, urcînd către palierele superioare de organizare a societății, de la copilărie și sistemul educațional care o încadrează, fără să omită însă nici mijloacele de informare și deplasare de care dispune într-o anumită perioadă o comunitate. La fel de bine, ancheta în spațiul mentalului colectiv ar putea încerca, cu condiția să aibă la îndemînă sursele potrivite (inventare după deces, testamente și alte categorii) să delimiteze după modelele binecunoscute ale lui Ph. Ariès[25] și J. Le Goff[26] atitudinile fundamentale față de viață, moarte, timp, spațiu.

---

[21] În articolul *Problèmes majeurs et orientations de la recherche dans l'étude de l'ancienne culture roumaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, XVIII, 3, 1970.

[22] Roger Chartier, *Outillage mental*, în *La Nouvelle Histoire*, p. 448.

[23] *Mentalități culturale și forme artistice în epoca romano-bizantină (300—800)*, Editura Meridiane, București, 1984.

[24] *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, traducere și postfață de Adrian Riza, vol. I—II, Editura Meridiane, București, 1984.

[25] Ph. Ariès, *op. cit.*

[26] *Civilizația Occidentului medieval*, Editura Științifică, București, 1970 (cap. IX) și *Temps de l'Eglise et Temps des marchands*, în *Pour un autre Moyen Age*, Paris, Gallimard, 1978.

Să nu uităm nici posibilitatea — discutată nu prea demult de V. Al. Georgescu [27] — a studierii dreptului românesc din punctul de vedere al implicaţiilor sale mentale, ceea ce ar presupune analiza raportului „între conceptele şi constrîngerile dreptului oficial... şi mentalitatea juridică reală a unui ansamblu social" [28], reliefarea imaginii despre lege, legalitate, justiţie, putere, a diferitelor clase şi categorii, în comparaţie cu statutul oficial, efectiv, al acestora sau, de pildă, reconstituirea stărilor afective care însoţesc viaţa juridică cotidiană.

Alături de aceste teme posibile, dosarul istoriei mentalităţilor include şi varii metode de cercetare, unele specifice numai domeniului, altele împrumutate de la discipline înrudite. Investigarea diferenţiată a duratei — clasica schemă braudeliană — este una dintre cele mai importante. Ea este utilă istoriei mentalităţilor întrucît, precum se ştie, componentele şi atitudinile mentale nu au o evoluţie similară. Unele se formează foarte repede, înscriindu-se în durata scurtă ca, de exemplu, tumulturile populare subite, emoţiile colective violente, mişcările de opinii, ecoul unui discurs politic sau religios, succesul unei cărţi, influenţa unei personalităţi etc. Altele, cum ar fi tradiţia, credinţele, reprezentările — în durata medie şi în cea lungă. Mecanismul declanşării şi traiectoriile pe care acţionează ele pot fi studiate cu ajutorul unei alte metode numită de J. Le Goff *arheopsihologică* [29]. Este vorba de cercetarea „arheologică" a reminiscenţelor de psihologie aflate în subconştientul diferitelor acte cotidiene, adică a tot ceea ce — spontan, maşinal — vine de departe şi constituie dovada ecoului prelungit al sistemelor de gîndire. Desigur, o anchetă de acest tip trebuie să fie mereu atentă să nu simplifice abuziv. Un grup social implică un mare număr de medii deosebite: familie, avere, profesiune, chiar poziţie geografică între care diferenţele culturale sînt manifeste, în pofida multiplelor legături dintre ele. De aceea numai un studiu diferenţiat al acestor nivele culturale va fi capabil să restituie o imagine cît mai apropiată de realitate a diverselor maniere de a gîndi şi simţi ale oamenilor, a numeroaselor presiuni şi influenţe suportate, dar nu totdeauna acceptate.

O cantitate aproape nelimitată de surse aşteaptă să fie utilizate pentru toate aceste demersuri: oralităţii şi scrierii (prin *ce* transmite, cît şi *cum* transmite), iconografiei, chiar muzicii, limbii vorbite etc., le putem asocia izvoarele tradiţionale cunoscute, dar într-o altă lectură. Împreună, ele reconstituie complicata textură a cotidianului în reţeaua căruia este inserat, invizibil aproape, mentalul colectiv.

De aceste sugestii documentare, tematice şi metodologice are a ţine seama o istorie românească a mentalităţilor căreia trebuie să-i acordăm grabnic dreptul de cetate care i se cuvine în istoriografia noastră.

---

[27] Valentin Al. Georgescu, *Psychohistoire et histoire des mentalités sud-est européennes au niveau de l'histoire du droit*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", XVIII, 4, 1980.

[28] *Ibidem*, p. 575.

[29] J. Le Goff, *Les mentalités: une histoire ambiguë*, în *Faire de l'histoire*, vol. III, p. 80—81.

Prezentul text a fost dat la tipar înainte de apariţiile în domeniul istoriei mentalităţilor de la începutul anului 1987. Din această cauză, ele nu au mai putut fi avute în vedere în rîndurile de mai sus.

ŞTEFAN PASCU, GH. HRISTODOL, L. BÁTHORY, GH. IANCU, ADRIAN RUSU, N. PAUN, STELIAN MÎNDRUŢ, I. NISTOR, *Bibliografia istorică a României*, VI, 1979—1984, bibliografie selectivă, autori, Editura Academiei, Bucureşti, 1985, 531 p.

Al şaselea volum din seria *Bibliographia Historica Romaniae* — apărut la vreme, pentru a fi prezentat la cel de al XVI-lea Congres de Ştiinţe Istorice, care a avut loc la Stuttgart (25 august — 2 septembrie 1985), care însumează, selectiv, producţia istoriografică dintre anii 1979—1984, păstrează arhitectura volumelor anterioare. Cele 12.909 de titluri sînt organizate în cuprinsul a trei mari părţi : A. Probleme generale, B. Istoria României, C. Istoria Universală, fiecare cu diviziunile corespunzătoare.

Imagine vie a progresului realizat în diversificarea şi adîncirea cercetării istorice, a implicării ei în circuitul internaţional, *Bibliografia* reprezintă, totodată, un indispensabil instrument de cercetare, în condiţiile diseminării atît de largi a producţiei istorice. Lista abrevierilor, indicele şi traducerea în limba franceză înlesnesc utilizarea eficientă a acestui volum, parte importantă din instrumentarul ştiinţific al istoriei naţionale.

Gh. Platon

VASILE CHIRICA, MARCEL TANASACHI, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, vol. I—II, Iaşi 1984—1985, 553 p. + 14 hărţi

La capătul a şase ani de muncă, pe teren, în arhive şi biblioteci, a apărut acest instrument de lucru atît de necesar cercetării istorice. Este o nevoie de multă vreme resimţită. În urmă cu trei decenii s-a propus întocmirea unui *Repertoriu arheologic al României*, operă de importanţă naţională, sinteză a tuturor investigaţiilor şi îndreptar pentru elaborări fundamentale.

Drumul spre o asemenea lucrare de proporţii, avea să se constate apoi, presupunea realizarea prealabilă a repertoriilor arheologice judeţene. Începutul l-a făcut, pentru spaţiul de la est de Carpaţi, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani* (Bucureşti, 1976), întocmit de Al. Păunescu, P. Şadurschi şi V. Chirica, lucrare distinsă cu premiul „Vasile Pârvan" al Academiei R. S. România (1978).

Experienţa dobîndită atunci, sugestiile metodologice venite din partea colegilor l-au făcut pe cercetătorul Vasile Chirica să continue munca şi să treacă la întocmirea unei asemenea lucrări şi pentru judeţul Iaşi. Împreună cu colaboratorii săi, Marcel Tanasachi, Rodica Popovici şi Constantin Iconomu, a examinat tot ceea ce putea folosi unei asemenea elaborări : literatura ştiinţifică din domeniul istoriei, geografiei, geologiei, biologiei, antropologiei, paleofaunei, numismaticii, lingvisticii, toponimiei, artei ; apoi, manuscrisele lui Al. Odobescu, Gr. Tocilescu şi P. Polonic de la Biblioteca Academiei R. S. România, ziarele, revistele şi enciclopediile demult editate, documentele medievale şi moderne. Au fost efectuate investigaţii arheologice pe teritoriul comunelor (84) şi oraşelor (4) judeţului Iaşi identificîndu-se, astfel, 1500 de obiective arheologice, dintre care mai mult de jumătate (850) noi, cu circa 3000 de staţiuni din paleolitic şi pînă în secolul al XVIII-lea. Cei interesaţi vor putea afla, răsfoind aceste pagini rezultate din multă muncă, ştiri despre felul în care au trăit oamenii vremurilor vechi, cum au muncit, cu ce s-au hrănit, cum au locuit şi s-au apărat, ce sensibilităţi artistice au avut. Aşezări, necropole, fortificaţii, unelte, arme, vase, obiecte de podoabă, tezaure, materiale de factură greacă, celtică, bastarnică, romană, sarmatică şi bizantină, o lume foarte îndepărtată şi mai apropiată, din paleolitic şi pînă în secolele Evului Mediu, surprinsă şi sintetizată după reguli proprii unor asemenea lucrări.

Textul este însoţit de 88 de hărţi ale localităţilor, 57 de planşe cu desene pe epoci şi culturi, 14 hărţi ale judeţului Iaşi în care sînt înregistrate descoperirile pe culturi şi epoci istorice, apoi indice (de localităţi şi descoperiri), tabele, rezumat în limba franceză, legenda ilustraţiilor.

Lucrarea aceasta este, desigur, pasibilă de îmbunătăţiri, situaţie foarte firească la un asemenea volum de muncă şi la natura unei asemenea munci. Unele emendări i-au şi fost aduse (vezi AIIAI, XXIII, 1, 1986, p. 453—461). Informaţii noi, arheologice şi documentare, vor putea conduce, în viitor, spre un volum *Supliment* ori spre o reeditare a *Repertoriului*. Utilitatea şi modelul metodologic rămîn indiscutabile.

Ion Toderaşcu

VICTOR SPINEI, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români şi turanici*, Edit. Junimea, Iaşi, 1985, 238 p. (50 fig., p. 173—222)

Cunoaşterea Evului Mediu timpuriu românesc a pus cercetătorului probleme dintre cele mai dificile. Invaziile, trimise, rînd pe rînd, de nesfîrşita stepă asiatică, au pricinuit societăţii noastre grave tulburări. Evoluţia structurilor socio-economice, instituţionale şi politice a fost perturbată. Progresul, remarcabil în secolele IX—XI, a fost urmat de o perioadă de temporizare şi stagnare. Arheologic s-a constatat, de pe la jumătatea secolului al XI-lea, un recul demografic şi un regres al civilizaţiei româneşti Dridu.

Reconstituirea istoriei acestei perioade reclamă, serios, problema surselor. Izvoarele scrise, bizantine, occidentale şi orientale referitoare şi la teritoriul românesc sînt, de cele mai multe ori, laconice, neexplicite, cu multe anacronisme greu de desluşit. Ele înregistrează, predominant, fapte politico-militare, neglijînd etniile paşnice. De asemenea, sînt consemnate expresii teritorial-politice (precum Cumania, Tartaria) care maschează realitatea etnică

Depăşirea dificultăţilor documentare a fost posibilă prin apelul la domeniile conexe, printr-o cercetare interdisciplinară. Istoricul s-a îndreptat spre vecinătăţile lui: arheologie, geografie, climatologie, lingvistică etc. Este ceea ce a făcut şi Victor Spinei, autorul cărţii aici în discuţie. După ce în urmă cu cinci ani oferise o sinteză remarcabilă despre teritoriul est-carpatic în secolele XI—XIV, Victor Spinei a revenit cu o cercetare privind doar partea meridională a Moldovei în veacurile X—XIII. Este ceea ce se poate numi o investigaţie totală. Omul şi spaţiul, resursele naturale, posibilităţile de trai şi de apărare, contextul evenimentelor politice, sedentarismul românilor şi nomadismul pastoral turanic, contacte si interferenţe între români şi turanici, toate acestea se reunesc, documentat şi critic, pentru refacerea unei perioade de la începuturile vieţii noastre de stat. Victor Spinei a făcut investigaţii pe teren, a cercetat colecţiile muzeelor româneşti şi sovietice şi a consultat o impresionantă literatură de specialitate. Pe aceste temeiuri, el a formulat încheieri deosebit de interesante privitoare la convieţuirea românilor cu neamurile de stepă. Cele două comunităţi etnice, românii şi turanicii, radical deosebite din punct de vedere etnic, religios, cultural, mod de viaţă, sistem economic şi organizare social-politică, „au locuit în vecinătate, dar nu s-au amestecat“. Nu s-a realizat o „simbioză autentică“ între români şi turanici. Nomazii au influenţat evoluţia societăţii româneşti mai ales prin „contactul violent“ dintre aceste grupuri umane. „Resorturile interne“, structurile autohtone au fost înrîurite în mică măsură. Neamurile turcice, datorită stadiului lor neevoluat, „nu au fost capabile să ofere modele de existenţă susceptibile de a fi preluate de popoarele agricole sedentare“.

Sînt de remarcat, totodată, unele reinterpretări ale izvoarelor, corectări cronologice, nuanţarea unor judecăţi tranşante (de ex., informaţia despre o „ţară necunoscută, căreia îi zic Balak“ dintr-o geografie armeană atribuită lui Moise Chorenaţ, referirea la *Ţara vlahilor* inserată într-un pasaj din vechea cronică turcă *Oguzname* sau *Legenda despre Oguz han*, problema brodnicilor, pe care autorul îi socoteşte ca făcînd parte din familia populaţiilor de neam turcic). Victor Spinei se pronunţă, făţiş, împotriva interpretărilor grăbite, forţate, atunci cînd izvoarele sînt neconcludente ori interesele urmărite depăşesc cadrul ştiinţei. Aşa procedează, bunăoară, faţă de o nouă ipoteză a istoriografiei maghiare (susţinută de György Bodor şi László Rásonyi) după care etnonimele *Blac* (Blaq) şi *Vlach* ar desemna două popoare distincte, primul de origine turcică, cel de al doilea de origine neolatină.

Cartea lui Victor Spinei, cercetător care s-a impus prin contribuţii de prestigiu la studiul Evului Mediu românesc timpuriu, este o veritabilă frescă a drumului anevoios, cu perioade de ascensiune, stagnare şi declin, parcurs de societatea românească spre organizarea politică de stat

Ion Toderaşcu

ION TODERAŞCU, *Alianţa politico-militară dintre ţările române în Evul Mediu. Idee şi faptă,* Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi, Facultatea de Istorie şi Filozofie, Iaşi, 1984, 188 p. (text, note, indice), volum multigrafiat.

Într-o carte care întruneşte rigoarea şi orizontul cercetătorului dar care dă expresie, totodată şi harului cu care este înzestrat profesorul, Ion Toderaşcu face o frumoasă demonstraţie în favoarea a ceea ce trebuie să fie înţeles prin sintagma, atît de obişnuită astăzi, istorie unitară. Nu urmăreşte să ofere argumente în plus spre a convinge cu privire la forţa ideii de unitate. Pornind de la datele cunoscute, sprijinindu-se pe ele, dovedeşte, în cursul unei sobre dar pertinente analize, existenţa în desfăşurarea istoriei celor trei ţări româneşti a unui sistem politic, bazat pe interese comune de apărare. Ideea de colaborare politică şi militară a ţărilor române constată el, generată de realitatea intercondiţionării, este un adevărat laitmotiv al diplomaticii medievale (p. 25).

Evoluţia unitară, condiţiile strategice-generate şi de situaţia geo-politică, de geografia pămîntului românesc, au precedat unirea politică realizată de Mihai Viteazul, pe care au legitimat-o. În egală măsură, autorul probează existenţa raportului strîns de interdependenţă între factorii politici şi cei militari. Cooperarea pe terenul apărării, remarcă el, a avut drept consecinţă crearea unui sistem militar al ţărilor române (p. 87). Printre factorii care au contribuit la crearea acestui sistem, fără să neglijeze legăturile culturale, autorul notează, pe linia care ne interesează, proiectele de uniune dinastică, de alianţe politice din secolul al XVII-lea, în condiţiile accentuării interdependenţelor generate de Unirea din 1600, la care s-au adăugat pribegia politică, domniile alternative, mutarea dregătorilor dintr-o ţară în alta ş.a. care, fiecare în maniera sa, a contribuit la strîngerea şi permanentizarea legăturilor politice.

Nevoia acţiunii comune, intrată în conştiinţa timpului, care şi-a găsit expresie în idee şi faptă, este limpede şi convingător ilustrată. Însoţind informaţiile cu notaţiile şi observaţiile specialistului avizat, I. Toderaşcu lărgeşte sensibil perspectiva înţelegerii acestei probleme fundamentale a istoriei noastre, întăreşte convingerea potrivit căreia „practica agregării potenţialului militar al ţărilor române, sprijinită pe realităţile geopolitice, sociale şi etnice a avut drept consecinţă continuitatea vieţii statale" (p. 100) care, de multe ori este atribuită unor factori care nu aparţin numai istoriei româneşti.

Expunerea profesorului I. Toderaşcu, concentrată în trei capitole (Condiţionări externe, Ideea şi fapta, Consecinţele) însoţită de bogate şi utile note, reprezintă o contribuţie importantă la metodologia abordării, într-o perspectivă cuprinzătoare, nu a unei simple probleme istorice, ci a istoriei noastre însăşi.

Gh. Platon

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, LIDIA DEMENY, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (Secolele XVII—XIX),* Editura Eminescu, Bucureşti, 1985, 264 p.

Cele două distinse cercetătoare a fenomenului cultural românesc şi a rolului ţărilor române în peisajul spiritual sud-est european ne oferă, din nou, o carte de aleasă ţinută, plină de precizări, nuanţări sau observaţii noi, care lărgesc sensibil orizontul cunoaşterii. Alcătuită din şapte capitole, cartea este împărţită în două secţiuni principale : primele patru capitole, precedate de o introducere, trec în revistă Sursele de informare şi stadiul cercetării, se ocupă cu Tiparul chirilic la români în secolul al XVIII-lea, reliefează Funcţia socială a cărţii tipărite, pentru a putea desprinde o imagine generală cu privire la Unitatea limbii, a originii şi unitatea de neam a românilor ; romanitatea şi tradiţia istorică. Cea de a doua secţie, alcătuită din ultimele trei capitole are în vedere Tiparul în limba greacă în ţările române, Tiparul grec din principalele centre ale diasporei şi cultura românească, urmăreşte Circulaţia cărţii (a celei greceşti) în ţările române şi în sud-estul Europei.

Este atestată circulaţia mai intensă a cărţii tipărite româneşti în secolul al XVII-lea în toate ţările locuite de români. Dispariţia mecenatului, a patronajului domnesc în secolul al XVIII-lea, a întrerupt ascensiunea tiparului românesc (p. 110—111). Funcţia socială a cărţii, se afirmă în acest sens, nu poate fi raportată doar la numărul ştiutorilor de carte. Adresîndu-se individului prin intermediul bisericii, coordonatele funcţiei sociale ale cărţii se schimbă. Unitatea de limbă se afirmă, se promovează şi se cultivă conştient (p. 123). Din a doua jumătate a secolului, cartea românească devine „o componentă importantă a ideii individualităţii specifice, de neam". Apărarea ortodoxiei a reprezentat un limpede act

de întărire a comunităţii şi a unităţii de neam. În mentalitatea timpului, conştiinţa ortodoxă depăşeşte aspectul strict confesional; se afirmă şi pe planul definirii mai evoluate a conştiinţei de neam româneşti. Promovarea limbii române prin intermediul tiparului reprezintă un însemn al acestei conştiinţe (p. 133).

Este reafirmată ideea potrivit căreia „limba greacă nu a făcut decît să ia loc alături de limba română, ca un complement util, pentru un anumit răstimp, dar care va fi eliminat după ce îşi va fi îndeplinit misiunea" (p. 147). Limba greacă a fost un vehicul de cultură, factor activ în lărgirea ariei de informaţie de care puteau dispune cărturarii în Principate. Românii „s-au căutat" prin intermediul spiritului şi al limbii greceşti înainte de a fi copleşiţi de ele prin intermediul fanarioţilor (p. 148).

Autoarele subliniază contribuţia decisivă a românilor în cuprinsul fenomenului cultural care este tiparul grec în ţările române (p. 158). Cele mai reprezentative tipărituri de la Bucureşti sau de la Iaşi în limba greacă au constituit replici ale ortodoxismului date prozelitismului catolic în Balcani (p. 158). Eforturile se înscriu pe o linie de continuitate, pe o veche tradiţie de apărare a ortodoxiei împotriva tendinţelor calvine (p. 162). Este relevat, din nou, aspectul aparent paradoxal al epocii fanariote: după ce, în secolul al XVII-lea şi la începutul celui de al XVIII-lea, tiparul românesc fusese pus în slujba întregii creştinătăţi ortodoxe şi multe cărţi apăruseră în limba greacă, în secolul al XVIII-lea tiparul este predominant românesc. Celor 59 cărţi în limba greacă le corespunde un număr de 617 cărţi româneşti. În secolul al XIX-lea raportul este de 62 la 864. Asistăm la un real progres al cărţii româneşti; chiar al celei laice (p. 187).

În egală măsură, este reliefat şi aspectul important al mecenatului colectiv. Prenumeranţii români şi greci din Principate sînt într-un număr egal cu cei din principalele centre ale tiparului grec, mai mare chiar decît în unele din acestea. Bucureştiul şi Iaşul, de pildă, depăşeau, împreună, producţia tipografică a Vienei (p. 242). O constatare interesantă prin implicaţiile sale. Ţările române au rămas singurele ţări ortodoxe în care s-a putut refugia tiparul grec, în scopul de a întări unitatea de luptă a lumii ortodoxe (p. 259).

Contactul cu literatura luminilor prin intermediul tipăriturilor greceşti a fost benefic pentru societatea românească. Actele de cultură în limba greacă au avut o finalitate românească. În această largă mişcare culturală, fundamentală pentru viaţa politică şi spirituală a poporului român-constată autoarele în încheierea studiului lor — rolul fanarioţilor încetează de a mai fi nefast. Tiparul grec şi legăturile sale cu ţările române reprezintă un capitol din istoria culturii balcanice, care se cere studiat în toate implicaţiile sale. Este o pledoarie convingătoare în acest sens şi o invitaţie, totodată, la adîncirea studiului într-un domeniu deschis încă investigaţiilor fertile.

Gh. Platon

DAN A. LĂZĂRESCU, *Imaginea României prin călători*, vol. I, 1716—1789, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1985, 334 p.

In momentul în care şi-a încredinţat lucrarea tiparului, Dan A. Lăzărescu, referindu-se la programul celui de al XVI-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice, care s-a desfăşurat la Stuttgart (25 august — 2 septembrie 1985), legitimînd importanţa şi utilitatea propriului său demers, aprecia că imagologia, sub titulatura *image de l'autre*, prin includerea sa în marile teme care urmau să intre în dezbaterea congresului, a ajuns să capete o consacrare oficială, intrînd în posesia „scrisorilor de acreditare" (p. 26).

Cei care au asistat la dezbaterile Congresului au citit rapoartele[1] şi au ascultat expunerea — strălucită sub aspectul conţinutului şi al formei — prezentată de fermecătoarea Doamnă Hélène Ahrweiler, au luat cunoştinţă de conţinutul celor două volume editate special, la Paris, conţinînd materiale de gen[2], s-au putut convinge de acest adevăr. Aducerea în actualitate a preocupărilor mai vechi în acest sens şi sublinierea diversităţii şi complexităţii

---

[1] Hélène Ahrweiler, *L'Image de l'autre et les mécanismes des altérité* în vol. editat de Comité International des Sciences Historiques, XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart du 25 août au 1er septembre 1985, *Rapports* I, *Grands themes, methodologie, Sections chronologiques*, Stuttgart, 1985, p. 60—65. A se vedea şi rapoartele lui Bronislaw Geremek, J. Ki-Zerbo şi Michel Mallot du Jourdin, p. 67—106.

[2] *L'Image de l'autre-Etrangers, Minoritaires, Marginaux*, sous la diréction de Hélène Ahrweiler, Grand thème, nr. 2, 27 août 1985, vol. I, 352 p., II, 353—697, volume xerografiate.

pe care le comportă au dovedit că imagologia este indispensabilă pentru orizontul istoriografiei contemporane, deschis istoriei totale.

Lucrarea cunoscutului cercetător D. A. Lăzărescu se situează, așadar, pe linia unor preocupări de mare actualitate; nu la modă, doar, ci absolut necesare lărgirii orizontului cercetării istorice. Acesta însă, așa cum vom constata în continuare, nu prezintă singurul merit al lucrării. Urmărind, ambițios, să ne înfățișeze — pe etape cronologice — modul în care s-a format, în mentalitatea europeană, icoana poporului român și a problematicii sale, autorul ne avertizează că demersul său se situează, strict, în perspectiva imagologică (p. 11, 14—15). Tensiunea imagologică este urmărită din lăuntru în afară, de la realitățile românești, așa cum s-au oglindit ele, sub formă de imagini, în mintea diferiților călători. Prin aceasta, noul demers se deosebește, esențial, de istoria prin călători (p. 15).

Primul volum acopere, în întregime, secolul al XVIII-lea. Contribuțiile celor șapte categorii de publiciști sînt prezentate critic, în cuprinsul strict al epocii a cărei problematică complexă autorul o stăpînește perfect. Sînt semnalate nu numai incorectitudinile; sînt desprinse și cauzele care, uneori, au contribuit la falsificarea imaginii. Autorul reproduce numai pasajele de substanță, caracteristice; textele sînt însoțite de note substanțiale, de largă erudiție, care-l apropie pe cititor de realitățile epocii fanariote. Domniile fanariote, consemnează, pe drept, autorul, nu pot fi pe deplin înțelese dacă sînt cercetate numai din unghiul de privire românesc; trebuie avută în vedere, în egală măsură, acțiunea constantă a fanarioților de a realiza *„Megali ideea"*, restaurarea imperiului bizantin. În planurile fanariote, Principatele au jucat un important rol ca platformă de manevră. Sugestia este prețioasă deschizînd un vast cîmp de interpretare. Interesantă ni se pare și precizarea cu privire la traducerea greșită a termenului de *pronomii* prin *capitulații*. Pe baza datelor comunicate de M. Cantacuzino, generalul Baur este cel dintîi publicist european care a pus în circulație teza *pronomiilor* hărăzite de Poartă celor două Principate (p. 160). Termenul de *capitulații* este folosit, pentru prima dată, de contele de Ferrières-Sauvebeuf, în paginile consacrate Principatelor, din lucrarea sa apărută în 1790 (p. 276). De asemenea, analiza corespondenței prințului de Ligne îi îngăduie autorului să constate că acest „principe al Europei franceze" se numără printre primii gînditori europeni care s-au pronunțat în favoarea neatîrnării țărilor române (sic, p. 311).

Discutarea textelor, compararea, verificarea și amendarea informațiilor, raportarea continuă la realitățile epocii, noua valorificare din unghi imagologic reliefează capacitatea inepuizabilă a izvorului — mînuit de specialistul de marcă — de a deschide noi orizonturi în cercetarea istorică. Această primă carte dintr-o serie care urmează să valorifice un material imens în perspectiva imagologică, probă de indicată metodologie, erudiție, orizont profesional și intelectual, este o invitație la o călătorie fascinantă de-a lungul istoriei noastre moderne. O invitație pe care o acceptăm cu plăcere și interes, cu certitudinea că, la capătul ei, istoriografia și cultura noastră în general se vor îmbogăți sensibil.

Gh. Platon

C. GH. MARINESCU (red., coord.), *Transilvania în istoria și conștiința românilor*, Iași, Institutul de Medicină și Farmacie Iași, Cabinetul pedagogic, 1985, 309 p.

A apărut, recent, cartea intitulată *Transilvania în istoria și conștiința românilor*, sub redacția și coordonarea prof. univ. dr. Constantin Gh. Marinescu. Volumul este o valoroasă culegere de studii și articole ale unor reputați istorici din Iași, București, Cluj și Sibiu, care au participat cu lucrări la Sesiunea științifică din luna decembrie 1983, consacrată aniversării a 65 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România, precum și la manifestarea științifică ce a avut loc pe Centrul universitar Iași, la 24 ianuarie 1984, cu ocazia împlinirii a 125 de ani de la Unirea Principatelor Române.

Conținutul studiilor și articolelor este prezentat și analizat cu rigoarea științifică și cu responsabilitatea profesională solicitate de epoca noastră. În ansamblul ei, lucrarea *Transilvania în istoria și conștiința românilor*, ai cărei consultanți științifici sînt dr. Gh. Buzatu și conf. dr. I. Agrigoroaiei, constituie o foarte reușită operă istoriografică.

Evocînd personalități și trepte pe drumul ascendent spre Marea Unire, precizînd semnificația Transilvaniei în istoria noastră, *Prefața*, semnată de istoricul V. Netea, oferă cititorului o imagine de ansamblu asupra legăturilor dintotdeauna dintre români, asupra luptei naționale a românilor pînă la desăvîrșirea unității statale din 1918. În *Introducere*, redactorul și coordonatorul cărții (C. Gh. Marinescu) precizează că deși „lucrarea se particularizează prin diversitatea sa tematică, unitatea este asigurată de faptul că studiile sînt

consacrate celor două mari evenimente de însemnătate istorică crucială pentru destinele neamului nostru și anume: Unirea din 1859 și Marea Unire din 1918".

Cele 28 de studii și articole ale lucrării sînt echilibrat și inteligent structurate în trei capitole: I. *Unirea Transilvaniei cu Țara în conștiința și lupta poporului român*; II. *Unirea Transilvaniei cu România în conștiința opiniei publice internaționale*; III. *Evocări*.

Capitolul I reunește 20 de studii și articole, majoritatea lor fiind consacrate Unirii Transilvaniei cu România. Din acest capitol se desprinde, cu claritate, concluzia că Unirea Transilvaniei cu Țara a reprezentat nu numai o năzuință, a fost obiectivul suprem al strategiei politice naționale, dictat de nevoia existenței istorice, de natură să îngăduie afirmarea capacităților creatoare ale geniului național. Unirea cea Mare a exprimat o adîncă necesitate istorică și un deziderat secular al românilor de pretutindeni. Istoricul Gh. Platon, cunoscut prin contribuțiile sale asupra istoriei moderne a României, în studiul *Transilvania în istoria poporului român. Repere geografice și social-politice*, aprecia că a urmări „rolul Transilvaniei în istoria poporului nostru echivalează cu o operație care are drept obiectiv să sublinieze rolul *părții* în contextul general al *întregului*, caracterul organic, vital, al interferențelor și interdependențelor; să reliefeze cum, după separarea politică, părțile întregului au năzuit continuu să se apropie, să se reconstituie, să-și valorifice funcțiile vitale. Este un demers fascinant deoarece aduce în lumina conștiinței substanța întregii noastre istorii" (p. 2—3). Analizîndu-se factorii care au întreținut unitatea și au întărit coeziunea poporului, se demonstrează convingător că linia de forță în raport cu care este orientată întreaga noastră istorie modernă este unitatea, nevoia de a realiza unificarea politică, resimțită conștient de națiune, înzestrată cu o conștiință națională în care se află încorporată întreaga moștenire a celor două milenii de viață istorică. Studiul semnat de N. Adăniloaie (*Premise ale Marii Uniri. Rolul reformator al lui Cuza în consolidarea României moderne*) demonstrează că opera reformatoare largă, fără egal pînă atunci, înfăptuită în timpul domniei lui Cuza, a contribuit la accelerarea progresului societății românești, la crearea condițiilor necesare intensificării luptei pentru independență și unire a tuturor românilor într-un singur stat. Unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859 a întărit coeziunea națională. Istoricul Ion Agrigoroaiei, în studiul *Apelul la Unirea din 1859 — argument în realizarea Marii Uniri*, evidențiază că istoria românilor, de la 1859 la 1918, a fost istoria luptei pentru pregătirea desăvîrșirii unității. România a reprezentat centrul de conducere a luptei împotriva opresiunii naționale, pentru realizarea libertății și înfăptuirea unității statale, magnetul spre care au gravitat românii, s-au orientat speranțele și năzuințele lor.

Românii și-au concentrat eforturile spre înfăptuirea Unirii celei Mari, sub semnul căreia s-a desfășurat întreaga dezvoltare istorică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea. În cadrul acestei epopei naționale, rolul proeminent al unor personalități marcante este prezentat nuanțat, cu sensibilitate și cu obiectivitate științifică, în cinci studii și articole: *V. A. Urechia și unitatea național-statală a românilor* (C. Gh. Marinescu), *Nicolae Titulescu și Transilvania* (Gh. Buzatu), *N. Filipescu — luptător pentru înfăptuirea idealului național* (Gh. I. Florescu), *Reflexe transilvane în activitatea lui Barbu Delavrancea* (M. Vatavu), *V. Goldiș, luptător pentru Unirea Transilvaniei cu România* (I. Pogona). Autorii menționează că pe platforma intereselor comune, naționale, clasele societății românești, națiunea, au acționat unitar. Partidele și oamenii politici din Transilvania și din Țară și-au armonizat eforturile și chiar, fără să fie întotdeauna de acord asupra manierei de a acționa, au pregătit, material și spiritual, condițiile unității politice.

Studiul *Îndemnurile trecutului național în lupta pentru unitate statală* (V. Cristian) semnalează că, pentru poporul nostru, istoria a reprezentat nu numai o preocupare spirituală majoră, ci a constituit și o componentă a luptei pentru neatîrnare, pentru unitate, pentru progres. Insistîndu-se asupra militantismului istoriografiei noastre, se precizează că apelul la trecut s-a dovedit esențial în toate marile etape ale istoriei moderne, cum au fost Revoluția de la 1848, Unirea Principatelor, Independența, făurirea statului național unitar, atît pentru formularea tezelor programatice, cît și pentru stimularea energiilor în vederea transpunerii lor în viață.

Alte studii și articole, grupate tot în primul capitol, tratează aspecte majore privind locul și rolul Transilvaniei în istoria patriei, demonstrează că solidaritatea națională a prevalat asupra adversităților politice sau de clasă, pun în lumină faptul că ideea unității, a constituirii statului național, a devenit o idee-forță care a cuprins toate spiritele, a mobilizat toate energiile: *Colaborarea între românii din Bucovina și Transilvania în timpul revoluției de la 1848* (M. Iacobescu), *Unirea românilor în conștiința mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a P.C.R.* (Gh. I. Ioniță), *Manifestări ale demnității noastre*

naționale în lupta pentru făurirea statului național unitar român (Maria Ignat, Moise Ignat), *Iașii în lupta pentru Unirea Transilvaniei cu România* (I. Căpreanu), *Lupta românilor pentru Unirea Transilvaniei cu România reflectată în Raportul Traian Vuia din 9 aprilie 1919* (D. Șandru, I. Saizu), *Transilvania în cadrul României întregite* (I. Agrigoroaiei), *Poziții privind conștiința de sine a poporului român. Prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Elena Puha) ș.a.

Capitolul al II-lea, cuprinzînd studiile : *Oamenii de litere solidari cu lupta românilor pentru unirea Transilvaniei cu Țara* (Carmen Dinescu), *Solidaritatea opiniei publice franceze cu mișcarea memorandistă a românilor. 1883—1900* (C. Gh. Marinescu), *Opinia publică internațională în sprijinul luptei românilor pentru Unirea Transilvaniei cu Țara (1914—1920)* (C. Gh. Marinescu), reprezintă o importantă contribuție la cunoașterea interferențelor istoriei naționale cu istoria universală. Studiile, fundamentate pe un bogat și divers material, reconstituie ecoul internațional al luptei românilor pentru unitate națională, evidențiază, cu competență, amploarea solidarității opiniei publice străine față de sacrificiile tuturor românilor pe tărîmul luptei naționale, urmăresc atitudinea unor personalități de prestigiu față de decizia istorică a românilor de la 1 Decembrie 1918. De asemenea, intensitatea și conștiința eforturilor românești, încrederea fără margini în legitimitatea și triumful cauzei naționale, caracterul plebiscitar al Marii Uniri sînt bine conturate și armonios integrate în contextul istoriei universale, în acord cu realitatea istorică.

Capitolul al III-lea, prin studiile semnate de V. Curticăpeanu *(Unele din ideile și preocupările istoriografice ale lui Onisifor Ghibu)*, Fr. Păcurariu *(Onisifor Ghibu și problema națională)*, V. Ciobanu *(Concepțiile democratice ale lui Onisifor Ghibu)*, evocă aspecte din activitatea lui Onisifor Ghibu consacrate realizării și consolidării Marii Uniri și desprinde semnificația patriotică a unor manifestări organizate în anii celui de-al doilea război mondial (Gabriel Țepelea : *Inaugurarea monumentului lui G. Coșbuc).*

Rezumatele în limbile engleză și franceză (C. Gh. Marinescu) și indicele de nume (Victor Macarie) sînt deosebit de utile.

Lucrarea pe care o prezentăm constituie o contribuție valoroasă în reconstituirea locului și rolului Transilvaniei în istoria poporului român și în contextul universal. Documentată, bine compartimentată, cu un stil accesibil, vioi, cu o logică în expunere și în structură, cartea *Transilvania în istoria și conștiința românilor* se impune ca o lucrare de ținută, care servește, în egală măsură, specialiștilor, precum și publicului larg, atît de familiarizat astăzi cu problemele fundamentale ale istoriei patriei.

Gh. Tănasă

Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat, Traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1985, 307 p.

Deși termenii *diplomatică* și *rapoarte* nu explică exact, poate, nici funcția capuchehaielor și nici genul informațiilor, importanța acestora este, fără îndoială, considerabilă. Este pentru prima dată cînd, depășindu-se generalitățile cuprinse în diversele surse contemporane, ni se oferă imaginea exactă a regimului fanariot. Este o imagine halucinantă.

Incluse în cuprinsul sistemului de guvernare otoman, Principatele sînt supuse practicilor și regulilor proprii administrației Imperiului. Cunoașterea mecanismului de funcționare a sistemului ne apropie, cu adevărat, de înțelegerea regimului din Principate, ne oferă putința de a aprecia proporțiile uriașe ale extorcării fiscale din Moldova și din Țara Românească. În aceasta constă, credem, valoarea deosebită a lucrării.

Reprezentanții celor două provincii românești la Constantinopol trebuiau să cheltuiască, mereu, sume uriașe pentru a-i sluji pe domnitori, a le menține favoarea funcționarilor și a demnitarilor turci. „Mulți, se notează într-un asemenea raport, sînt supărați că nu primesc des daruri, dar dacă o să vrem să-i cultivăm pe toți nu ajung nici veniturile Moldovei și nici ale unei împărății, mai ales în vremuri ca acestea, cînd cei mari nu au nici pic de milă" (p. 133). În repartizarea și dozarea darurilor, a bacșișurilor, era necesară o adevărată strategie, sprijinită pe aprecierea ponderii ce o putea avea intervenția cutărui sau cutărui demnitar, pe cunoașterea psihologiei otomane. Pentru a face față situației, acești adînci cunoscători ai atmosferei constantinopolitane care erau capuchehaiele, introduși deplin în practicile de guvernămînt și în sistemul politic, făceau, de pildă, următoarele recomandări : „pentru agalele și ciohodarii care se duc și vin să nu se facă vreo economie,

pentru ca să nu se întoarcă nemulţumiţi şi să vorbească tot ce vor. Domniile de acum nu se menţin cu altceva decît numai cu bani, căci în timpurile noastre s-a vorbit mult de aceste ţări şi a ajuns la urechile stăpînilor, poate şi la cele ale sultanului, că se strîng sume mari" (p. 92).

Anihilarea competitorilor la domnie, totdeauna prezenţi, impunea, mereu, cheltuirea unor sume enorme. Împotriva realităţii şi a propriei sale opinii, domnitorul (Constantin Mavrocordat nu a făcut excepţie) era constrîns să pună noi biruri. „Noi, afirmau reprezentanţii în acest sens, în halul în care ne aflăm, nu mai avem nici măcar unghii pentru a ne scărpina, deoarece ne-a copleşit datoria" (p. 175). „Toată Poarta s-a pornit pe cerut" (p. 195) ; „ne aflăm într-un ocean de datorii" (p. 196).

Lipsa de bani îl determină pe C. Mavrocordat să renunţe la competiţia pentru tronul Ţării Româneşti. Întregul material obligă la reconsiderarea aprecierilor făcute cu privire la sensul general al reformelor domnitorului. Observaţiile formulate de Raicevich cu privire la sistem, la domnitorii fanarioţi şi la situaţia Principatelor sînt mai apropiate de realitate (a se vedea recenta lucrare semnată de Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I(1716—1789), Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1985, p. 188—207).

În egală măsură, materialul oferă preţioase informaţii cu privire la rolul domnitorilor fanarioţi în transmiterea informaţiilor necesare Porţii (p. 110), asupra consecinţelor interne ale fiscalizării (p. 144) ş.a. Punîndu-ne la dispoziţie acest important document, făcut accesibil printr-o traducere corectă, o utilă introducere lămuritoare şi, mai cu seamă, prin notele erudite, glosar şi indice, Ariadna Camariano a făcut, din nou, un nepreţuit serviciu istoriografiei noastre.

Gh. Platon

NICOLAE EDROIU (ed.), *Horea în publicistica românească de acum un veac*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 226 p.

Intrat, cu prestigiu, în istoriografia răscoalei din 1784 prin substanţiala monografie consacrată *Ecoului internaţional* şi prin colaborarea la publicarea *Izvoarelor*. N. Edroiu ne oferă acum o culegere selectivă din publicaţiile periodice româneşti din deceniile şapte şi opt ale secolului trecut şi din preajma centenarului (1884). Culegerea reliefează maniera în care a sporit nu numai interesul opiniei publice româneşti faţă de eveniment, ci, totodată, cum s-a ajuns la adîncirea cunoaşterii ştiinţifice, care a atins o înaltă treaptă prin apariţia monografiei lui N. Densusianu, în 1884 (*Revoluţia lui Horea în Transilvania şi Ungaria*, 1784—1785). Cele 16 materiale cuprinse în volum, semnate de Al. Papiu-Ilarian, Ioan V. Rusu, G. Bariţiu, Al. Odobescu, Iosif Vulcan, George I. Ionescu-Gion, N. Densusianu, I. Slavici, George Secăşeanu, înscrise pe linia manifestărilor naţionale, exprimă cotele înalte atinse de lupta politică în preajma mişcării memorandiste. Comentariile pertinente ale lui N. Edroiu (p. 202—216) reliefează atît valoarea, cît şi semnificaţiile articolelor inserate în acest volum, de certă valoare documentară pentru evenimentul în sine, precum şi pentru epoca în care au fost publicate.

Gh. Platon

IOANA CONSTANTINESCU, *Arendăşia în agricultura Ţării Româneşti şi a Moldovei pînă la Regulamentul organic*, Editura Academiei, Bucureşti, 1985, 204 p. (text, glosar, rezumate în limbile franceză şi rusă).

O carte scrisă de o specialistă recunoscută, cu mare experienţă, pe baza unei bogate documentări, în care sînt relevate aspectele principale ale acestui fenomen complex, încadrat şi apreciat în acord cu locul şi rolul său în cuprinsul unei importante etape din perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Precedată de o introducere, expunerea este organizată în patru capitole (I. Originile arendăşiei şi evoluţia ei pînă la Regulamentul organic, II. Mica arendăşie (exercitată de clăcaşi), III. Marea arendăşie (capitol în care se stăruie asupra contractelor, a termenului de arendare şi asupra arendaşilor), IV. Exploatarea moşiilor prin arendare (în cuprinsul căruia sînt analizate relaţiile de producţie, modalităţile de cultivare a rezervei, investiţiile, legăturile arendaşilor cu piaţa, beneficiile, conflictele cu clăcaşii).

Faptele sînt înfăţişate cu rigoare, probate cu exemple judicios selectate. Prin observaţiile şi concluziile formulate, ca şi prin sugestiile care pot fi desprinse de cercetătorul

avizat, lucrarea ne apropie de înţelegerea specificului acestei complexe perioade istorice. Unele probleme, credem, ar fi putut fi mai nuanţat tratate. Arendăşia clăcăşească, de pildă, în acord cu dreptul de protimisis, are un caracter particular, reprezentînd o servitute feudală care contravenea tendinţei de eliberare a moşiilor. Adîncirea analizei în acest sens ar fi îngăduit o mai largă valorificare a observaţiilor formulate (p. 126).

Atenta observare a specificului dezvoltării societăţii româneşti ne ajută să distingem mai bine ceea ce este şi ceea ce nu este de esenţă feudală; ne fereşte de exagerările care împing existenţa rămăşiţelor feudale pînă la începutul veacului nostru. Din cuprinsul expunerii înseşi se desprinde faptul că — pentru epoca aceasta, cel puţin — nu toţi reprezentanţii clasei dominante duceau o viaţă parazitară. Exploatarea moşiilor de către boieri, în Moldova, mai ales, reprezenta o practică curentă. Este adevărat, în luptă cu legea, clăcaşul rămîne mereu un învins, afirmă autoarea (p. 184). Se ştie însă că progresul istoric şi societatea modernă s-au sprijinit şi realizat pe seama ţărănimii. Compasiunea izvorîtă din poziţia de clasă nu este suficientă pentru a explica fenomenul. O lucrare de referinţă, de aleasă ţinută.

Gh. Platon

N. ADĂNILOAIE, ANASTASIE IORDACHE, PAUL OPRESCU, AL. PORŢEANU, APOSTOL STAN, *Unitatea naţională a românilor în epoca modernă 1821—1918*, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, Institutul de Istorie „N. Iorga", „Biblioteca istorică", LXVI, Editura Academiei, Bucureşti, 1985, 278 p. (text, rezumat în limba engleză, indice).

Alcătuită de un grup de prestigioşi cercetători ai Institutului de Istorie „N. Iorga", într-o viziune unitară, lucrarea prezintă aspectul unei monografii *sui generis*. Precedată de o *Introducere*, semnată de P. Oprescu, lucrarea este structurată în 5 capitole al căror conţinut acoperă întreaga perioadă din istoria modernă cuprinsă între cele două date liminare oficial acceptate: 1821—1918 (I. *De la unitatea de neam la ideea unităţii naţionale* (A. Stan), II. *Unitatea poporului român în perspectiva înfăptuirii statului său naţional* (A. Iordache), III. *Unitate şi independenţă* (N. Adăniloaie), IV. *Spre unitatea politică a tuturor românilor* (Al. Porţeanu), V. *Înfăptuirea statului naţional unitar român* (P. Oprescu). *Încheierea* este semnată de Al. Porţeanu).

Departe de a fi un inventar de date şi fapte, lucrarea, în ansamblul ei, foloseşte informaţiile cunoscute, le completează cu altele, noi, pentru a redimensiona problematica complexă a unităţii, în acord cu orizontul de astăzi. Cititorul avizat găseşte notaţii şi sugestii importante. Un exemplu revelator în acest sens îl constituie paragraful intitulat *Mişcarea socialistă şi problema naţională* în care autorul, Al. Porţeanu, oferă o interpretare nuanţată asupra atitudinii mişcării socialiste faţă de problema naţională, urmărind, în timp, consecinţele (p. 179—180 şi urm.). Din păcate, în capitolul următor, atitudinea socialiştilor faţă de problema naţională în timpul primului război mondial (p. 231 şi urm.) nu este tratată cu aceeaşi înţelegere şi în acelaşi spirit.

In pofida unor inadvertenţe, generate de natura specifică a fiecărui cercetător angajat în realizarea lucrării — aceasta nu îngăduie o unitate deplină a ansamblului arhitectonic, lucrarea, întocmită cu seriozitate şi competenţă, este un valoros instrument pentru cercetători, putînd fi utilizată cu netăgăduit folos, de publicul larg, receptiv la cartea bună de istorie.

Gh. Platon

ADRIAN T. PASCU, *Ioan Axente Sever (1821—1906). Viaţa şi activitatea militantă*, Cuvînt înainte de acad. prof. dr. doc. Ştefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 263 p. + indice, ilustraţii

„Mîna dreaptă" a lui Avram Iancu, „energie hotărîtoare pentru soarta neamului la 1848", luptător fervent pentru înfăptuirea Dacoromâniei — „Românii să pună jos alte interese particulare şi să îmbrăţişeze toţi ca unu simţia naţională" — se pronunţa el — Ioan Axente Sever şi-a legat numele de toate marile împliniri naţionale care au pregătit Marea Unire. A rămas credincios idealului pentru care a luptat în 1848, păstrîndu-şi credinţa în realizarea destinului naţional românesc. O viaţă exemplară, fără abdicări sau compromisuri.

Monografia eroului s-a simţit necesară nu atît pentru a-i detaşa personalitatea din galeria strălucitei generaţii căreia i-a aparţinut, ci, mai mult, pentru a completa profilul

colectiv al acesteia. Adrian T. Pascu a realizat-o cu acribie și pasiune, pe baza unui bogat material, integrîndu-l pe I. Axente Sever în vîrtejul epocii, la al cărui clocot a contribuit.

Precedată de un *Cuvînt înainte*, semnat de profesorul Ștefan Pascu și de o *Introducere*, expunerea este structurată în 9 capitole, în care activitatea lui Axente Sever este urmărită cronologic, scoțîndu-se în relief opțiunile politice ale luptătorului, ideologia sa.

Utilă cercetătorilor, precum și publicului larg, lucrarea ar fi avut de cîștigat dacă spiritul critic ar fi controlat, cenzurat sau temperat unele aprecieri incorecte (p. 45, 72, 75, 77, 102, 183, 226).

Gh. Platon

PAUL PĂLTĂNEA, *Viața lui Costache Negri*, Editura Junimea, Iași, 1985, 270 p. + indice

Mai era necesară, oare, o carte despre viața și activitatea lui C. Negri? Paul Păltănea răspunde pozitiv la această întrebare. Reconstituirea sa, realizată cu pasiune și migală de benedictin, se detașează de lucrările anterioare prin viziunea asupra epocii în care a trăit și a acționat eroul. În egală măsură, informația este completată cu numeroase date și fapte culese din arhivele interne sau obținute din partea unor instituții sau persoane din străinătate, care modifică sau potențează afirmații anterioare. Aceste date, fiecare în parte, par puțin semnificative. Situate în context, își dovedesc valoarea definind mai limpede ansamblul.

Expunerea este sobră și echilibrată, reconstituie în liniile sale definitorii biografia omului, activitatea diplomatului, valoarea operei scriitorului, le situează în memoria posterității și în perspectiva contemporană. O carte exemplară despre o personalitate exemplară, care satisface exigențele cercetătorului și dorința de cunoaștere a publicului larg.

Gh. Platon

NESTOR VORNICESCU, *Unde-i turma acolo-i și păstorul. Participarea Mitropolitului Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii Principatelor Române*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1984, 152 p. (text, indice, bibliografie, rezumate în limbile franceză și engleză)

Ancorată puternic în tradiția românească, exprimînd-o în cuprinsul unei indisolubile legături — care a făcut din „legea creștinească" „lege românească" — biserica ortodoxă și reprezentanții ei de frunte au apărat și au cultivat interesele și valorile autentice românești, naționale. Împrejurările legate de înfăptuirea Unirii, în 1859, au reliefat, din nou, consecvența acestei atitudini. Biserica și slujitorii ei au fost alături de popor, au luptat pentru înfăptuirea aspirațiilor acestuia. Activitatea Mitropolitului Sofronie Miclescu este exemplară în acest sens.

Într-o expunere vie, autorul — el însuși înalt slujitor al bisericii — urmărește activitatea prelatului în perioada de mare tensiune care a prefațat-o în Moldova, mai cu seamă — înfăptuirea Unirii. Apărînd interesele naționale împotriva egumenilor greci, protestînd deschis împotriva abuzurilor săvîrșite de caimacamii reacționari, abținîndu-se de la alegerile falsificate din vara anului 1857, Mitropolitul S. Miclescu, prin poziția, autoritatea, întărite de curajul său civic, a jucat un important rol în această etapă istorică decisivă a istoriei noastre moderne. În aceste împrejurări sau în fruntea Adunării ad-hoc și a Adunării elective — a căror președenție o deținea — înaltul prelat, cu demnitate și fermitate, a apărat interesele naționale.

Activitatea și rolul său sînt reconstituite și reliefate cu căldură, dar și cu acribie, pe baza unei bogate informații. Fotografiile și condițiile grafice sporesc valoarea unei cărți care mărturisește adeziunea bisericii la marile acte ale istoriei și la tradițiile naționale.

Gh. Platon

VIRGIL APOSTOLESCU și EMA APOSTOLESCU (ed.), *Isprăvnicia ținutului Iași 1828—1860. Inventar arhivistic*, Direcția generală a Arhivelor Statului, Filiala Arhivelor Statului județul Iași, București, 1984, 870 p.

Expresie a acțiunii constante de organizare și valorificare a fondului arhivistic național, *Inventarul Isprăvniciei Iași*, alcătuit cu competență și dăruire de Virgil Apostolescu și Ema Apostolescu, restituie cercetării unul dintre cele mai importante fonduri arhivistice de acest gen (p. 4). Cele 4 826 dosare (unități arhivistice), care acoperă perioada dintre 1828 și 1860, au fost ordonate în acord cu noile principii de organizare și însoțite de

rezumate exacte, capabile să reliefeze problemele importante care interesează cercetarea științifică. Pertinentul studiu introductiv (p. 3—21), lista de corespondență a cotelor schimbate (p. 759—795), glosarul (p. 796—800) și indicele toponimic și onomastic (p. 801—870) orientează pe cercetător în privința naturii și a valorii materialului, ușurează utilizarea acestui prețios instrument de cercetare.

Gh. Platon

DUMITRU IVĂNESCU, RODICA EUGENIA ANGHEL, *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Rectoratul 1860—1944, Inventar Arhivistic*, vol. I, Direcția Generală a Arhivelor Statului, Filiala Arhivelor Statului județul Iași, București, 1985, 456 p.

În nobila lor acțiune de organizare a tezaurului arhivistic național, de realizare a unui instrumentar modern, capabil să slujească cu eficiență cercetării istorice, arhiviștii din Iași, ținînd să fie prezenți la aniversarea a 125 de ani de la înființarea primei universități a țării, ne-au oferit acest volum, care cuprinde inventarul documentelor din arhiva Rectoratului Universității pe o perioadă de 85 de ani. Materialul, de o inestimabilă valoare, reliefează locul *Almei Mater Iassiensis* în peisajul spiritual românesc, rolul slujitorilor ei în viața socială, politică și culturală a țării.

Cele 2 447 de unități arhivistice înseriate în volum sînt însoțite de rezumate substanțiale. Precedat de un *Cuvînt înainte* semnat de Rectorul Universității, volumul cuprinde o *Introducere* de orientare generală, semnată de D. Ivănescu, șeful Filialei din Iași al Arhivelor Statului, avînd și un foarte util indice general.

O nouă realizare de valoare care cinstește pe slujitorii Arhivelor din Iași și reprezintă un prim pas în întocmirea instrumentarului necesar alcătuirii unei viitoare istorii complete a Universității „Al. I. Cuza".

Gh. Platon

V. CRISTIAN, *Istoria la Universitatea din Iași*, Universitatea din Iași, Facultatea de Istorie și Filozofie, Iași, 1985, 172 p. (text + anexe), volum multigrafiat.

Inscriindu-se în rîndul aparițiilor care au marcat aniversarea a 125 ani de la înființarea Universității din Iași, cartea profesorului V. Cristian se detașează limpede de încercările anterioare, parțiale, particularizîndu-se. *Istoria la Universitatea din Iași*, respectînd metodologia demersului istoriografic, nu este o simplă înșiruire de personalități, încadrate în școli sau curente, situate pe anumite direcții ; calitatea de profesori, de slujitori ai Almei Mater Iassiensis a conferit activității acestora un caracter distinct, care se cere analizat în complexitatea implicațiilor și a efectelor. Autorul și-a situat cercetarea în acest orizont larg, urmărind pe slujitorii muzei Clio în tripla lor ipostază : de profesori, oameni de știință și de oameni ai cetății, în cuprinsul unei activități care angaja înalta instituție de cultură la care lucrau. O asemenea manieră de tratare nu este ușoară. Presupune, în măsură egală, spirit și metodă.

Printr-o judicioasă dozare a expunerii, prin aprecieri substanțiale, de finețe, autorul a izbutit să ne ofere o imagine generală densă și echilibrată, totodată. Primele două capitole *(Tradițiile istoriografice și Învățămîntul istoric superior pînă la înființarea Universității)*, servesc drept suport, reliefînd continuitatea unor preocupări ce se afirmă ascendent în cuprinsul dezvoltării societății românești și pregătesc pe celelalte două, care au în vedere dezvoltarea învățămîntului istoriei și al istoriografiei de la înființarea Universității și pînă la cel de al doilea război mondial, capitole alcătuite după toate regulile genului. Activitatea și opera profesorilor — de la N. Ionescu, A. D. Xenopol la I. Minea, Gh. Brătianu și A. Oțetea sînt reliefate și analizate în ceea ce au ele mai important și definitoriu pentru profilul spiritual local, ieșean și cel general, românesc. Ultimul capitol, *Învățămîntul superior și cercetarea istorică 1944—1985*, firesc, nu mai respectă structura celor anterioare. Sînt consemnate transformările survenite după cel de al doilea război mondial, natura și esența lor, enunțate direcțiile de cercetare, consemnate și realizările notabile în cuprinsul catedrelor și al Institutului „A. D. Xenopol", schițate profilurile și contribuțiile individuale situate pe linia de continuitate, care conturează organicitatea legăturilor cu tradiția generoasă a Almei Mater.

Caracterizările, fără să fie definitorii, sînt formulate cu grijă, tact și responsabilitate, respiră finețe și profesionalism ; chiar dacă nu satisfac opțiuni sau optici individuale, oferă o echilibrată imagine asupra ansamblului, contribuie la realizarea sintezei, oferind asupra

prezentului aprecieri și judecăți pertinente, de valoare. Rîndurile consacrate lui D. Berlescu, de pildă, sînt scrise nu numai sub imboldul stimei și al recunoștinței elevului, reliefează, — cu căldură, dar și cu acribie, totodată — contribuția și rolul acestui mare profesor în continuarea și dezvoltarea tradiției istoriografice în centrul universitar al Iașului.

Utilă și valoroasă, îndrăzneață, deoarece și-a extins investigația și judecățile asupra epocii noastre, lucrarea profesorului V. Cristian este, totodată, un îndemn spre realizarea unei necesare *istorii a științei* la Universitatea din Iași, înscrisă în orizontul convenabil realității contemporane.

Gh. Platon

N. ADĂNILOAIE, *Independența națională a României*, Editura Academiei, București, 1986, 368 p. (+ rezumat în limba franceză și indice)

În *Cuvîntul înainte*, răspunzînd la întrebarea dacă, după apariția celor peste 500 lucrări diverse consacrate problemei, cu prilejul sărbătoririi centenarului, se mai simțea nevoia unei cărți închinate independenței, autorul, modest, își justifică contribuția prin utilitatea completării imaginii generale prin adăugarea informațiilor noi documentare sau a elementelor furnizate de mulțimea lucrărilor diseminate în cuprinsul unor diverse publicații. Fără îndoială, sîntem de acord, sistematizarea și valorificarea informațiilor era necesară. Nu acesta însă este singurul merit al cărții elaborată de N. Adăniloaie. Faptul că nu s-a înscris în grupul compact al contribuțiilor apărute cu prilejul centenarului nu-i diminuează meritele; dimpotrivă. Autorul nu a alcătuit-o pentru a marca sărbătorirea evenimentului; l-a sărbătorit consacrîndu-i o lucrare de prestigiu, la alcătuirea căreia a lucrat vreme de peste 20 ani. Seriozitatea documentării și abordării problematicii este reliefată de mulțimea și valoarea contribuțiilor parțiale, inserate în publicațiile de specialitate. Lucrările lui N. Adăniloaie sînt demult înscrise în bibliografia independenței.

Sinteza ce ne-o oferă acum — una dintre cele mai serioase din cîte s-au scris — organizată în cinci capitole (Independența — deziderat secular și necesitate istorică, Condițiile interne și externe, Proclamarea independenței și începerea războiului, Cucerirea independenței, Desfășurarea operațiilor militare) nu este o simplă reluare a unor probleme demult cunoscute. Este o carte bine lucrată, alcătuită de un specialist consacrat, în care faptele și fenomenele sînt reevaluate, redimensionate, atît în analiză, cît și prin utilizarea detaliilor.

Regretăm numai că editura nu a fost mai generoasă și nu a acordat spațiul necesar pentru a fi reliefată, așa cum se cuvine, dramatica luptă diplomatică desfășurată în perioada dintre proclamarea independenței și recunoașterea acesteia prin tratatul de la Berlin. Această luptă, considerăm noi, este la fel de importantă ca și înfruntarea armată. S-ar fi cuvenit detaliată într-o monografie de o asemenea amploare și cu ținuta ce caracterizează lucrarea lui N. Adăniloaie. Limitarea spațiului tipografic neîngăduind decît o succintă referire la demersurile diplomatice care au prefațat independența a lăsat neterminată, parcă, una din cele mai valoroase contribuții consacrate istoriei cuceririi independenței.

Gh. Platon

VALERIU BRANIȘTE, *Corespondență 1879—1895*, vol. I, Cuvînt introductiv de academician Ștefan Pascu. Ediție îngrijită, note și comentarii de Valeria Căliman și Gheorghe Iancu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 307 p. + glosar, indice, fotografii

Cu o consecvență care merită cea mai aleasă apreciere, Editura Dacia restituie contemporaneității prin intermediul colecției *Testimonia* valoroase culegeri de documente care întregesc ansamblul istoriei naționale. Primul volum al *Corespondenței* ilustrului publicist, care se adaugă *Amintirilor*, volumelor cuprinzînd o selecție a articolelor publicistice (*De la Blaj la Alba Iulia, Oameni, fapte, întîmplări*), completează profilul personalității lui Valeriu Braniște, atît de profund angajate în viața epocii sale. Personalitățile cu care poartă corespondență — printre cele mai reprezentative ale epocii — ca și problematica abordată probează importanța și valoarea inițiativei de publicare a materialului.

Cele 198 scrisori incluse în acest prim volum îl introduc pe cititor în atmosfera intimă a Transilvaniei, îl familiarizează cu mentalitatea epocii, cu aspectele complexe ale luptei naționale, sînt edificatoare cu privire la angajarea deplină pe care o presupune această luptă. Note și explicații bogate și substanțiale întregesc și lămuresc textele, luminează faptele și evenimentele, le situează în contextul general în care pot fi apreciate și valorificate.

Gh. Platon

AL. ZUB, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, Editura Academiei, București, 1985, 279 p. (+ fotografii, rezumat în limba engleză, indice)

Spirit echilibrat și metodic, investigînd într-o ordine deloc întîmplătoare fenomenul istoriografic românesc (*Mihail Kogălniceanu* (1974), *A scrie și a face istoria* (1981), *Junimea — implicații istoriografice* (1976), Al. Zub s-a simțit dator să dea seama de evoluția ulterioară a istoriografiei, din perioada care stă sub semnul *școlii critice*.

Al. Zub nu este un simplu specialist într-un domeniu dat — în istoriografie, de pildă. Își mărturisește adeziunea — căreia-i dă expresie exemplar — la concepția unei istorii a istoriografiei integrată procesualității globale, de natură să-i confere rolul de capitol de seamă în istoria ideilor și a mentalităților (p. 11). Folosind în investigația sa cîștigurile realizate în ultima vreme de disciplinele umaniste ce se interferează atît de strîns cu istoria, autorul își concentrează atenția asupra epocii de la cumpăna celor două veacuri, în care se manifestă, dramatic și spectaculos, totodată, efortul societății românești de a se adapta la noile cerințe ale dezvoltării. În cuprinsul acestui efort, cercetarea fenomenului istoriografic prezintă un interes deosebit deoarece, alături de studiul filologiei, așa cum s-a apreciat, realizările în domeniul istoriei alcătuiesc opera culturală cea mai de seamă ce s-a elaborat la poporul român pînă la intrarea și participarea sa la viața culturii moderne" (p. 174).

Perioada supusă observației este lungă. *Criticismul istoric* este urmărit în nașterea și evoluția sa (cap. I—V) pînă în momentul *Istoriei critice* preconizată de Hasdeu, care reliefează necesitatea sintezei. De la acest punct liminar, *Școala critică* este analizată în geneza, cu programul și implicațiile sale teoretice și metodologice (cap. VI—VIII) pînă la criticismul interbelic (cap. IX), la școala nouă. *De la geneză la epilog* (p. 9).

Școala critică reprezintă reflexul unei stări de lucruri care privea societatea românească în întregul ei. După o îndelungată și necesară perioadă de construcție, în care a prevalat factorul politic, știința și cultura trebuiau să intre în drepturile lor. Pe această linie, *Școala critică*, înfățișată în totalitatea ei, dă expresie, pe tărîmul atît de important al istoriografiei, acestui amplu proces de renovare, fecundînd activ cultura epocii, conferind strălucire spiritului acesteia. Excursul în universul interior al *școlii* — din cele mai prestigioase, poate, din cîte a dat România modernă, dovedește autorul, relevă nu numai o vîrstă a istoriografiei marcată de permanența spiritului critic, ci și geneza unei atitudini și forme de gîndire (p. 183—184, 278—279). Dă expresie, totodată, efortului spiritului românesc de a se încadra în cadența spiritului universal. Investigația lui Al. Zub ne dezvăluie nu numai existența procesului, ne indică implicarea, sugerează ritmul acesteia. În evoluția istoriografiei române, *Școala critică* reprezintă, constată Al. Zub, momentul maturității depline, al perfectei omologări cu istoriografia apuseană" (p. 9).

In cuprinsul acestei prestigioase școli, N. Iorga a fost promotorul, agitatorul, polemistul, I. Bogdan strategul, organizatorul, iar D. Onciul pedagogul prin excelență, care a imprimat curentului o metodologie pe măsură. Explicînd sensul reacției *școlii critice* din pragul anului 1900 și cel al curentului din 1930, importanța acestuia, autorul constată că succesiunea de reacții critice și de răspunsuri creatoare, acordul și conflictul, armonia și tensiunea sînt modalități complementare și alternative ale dezvoltării scrisului istoric (p. 276). Personalitățile care aparțin celor două epoci (Xenopol și Iorga, de pildă) sînt refractare unei încadrări precise. Nici un curent, nici o direcție nu-i cuprinde integral ; orice etichetă pare prea strîmtă (p. 276). Lui Iorga — acestui demiurg, care întrunește în el elanul romantic al lumii vechi dar și sobrietatea și grija ce se impune unei construcții solide, simetrice în arhitectonica ei, care trebuie să exprime nu numai nevoile prezentului, ci să-i prefigureze viitorul, să-i deschidă perspectiva — îi este consacrată o judicioasă analiză, care-l situează pe istoric deasupra curentelor sau a școlilor, așezîndu-l, pe drept, în centrul însuși al culturii și al vieții spirituale românești.

Cartea lui Al. Zub nu poate fi rezumată. Istoriografia este organic încadrată în producția spirituală a epocii cu care se interferează, definind profilul culturii românești în această epocă de maturizare. Este o operă de erudiție, sprijinită, exclusiv, pe analiză și observație. Într-un spațiu redus, este concentrată o cantitate uriașă de fapte și idei, comunicate în ceea ce au ele mai esențial ; nu este o simplă contribuție la istoria culturii, ci una din paginile cele mai semnificative ale luptei pentru afirmarea spiritului național modern. Cititorul este introdus în spiritul epocii, este apropiat de valorile sale fundamentale.

Situată în prelungirea unor preocupări constante, cartea lui Al. Zub, de mare densitate intelectuală, prin conținut și prin îndemnul manifest al autorului, poate servi la limpezirea vîrstei culturii perioadei pe care o străbatem, poate sluji la situarea criticii istorice la locul care i se cuvine, în acord cu statutul ce, pe drept, i se cuvine. În sfîrșit, cartea

poate incita la lărgirea preocupării în direcţia stabilirii unor aprecieri şi criterii valorice cu privire la existenţa ideii de *şcoală istorică* în epoca noastră. O carte de mare valoare, asupra uneia din vîrstele istoriografiei româneşti, care poate contribui la mai buna delimitare a vîrstei de astăzi a istoriografiei noastre. În condiţiile actuale, în care nevoia criticii severe este imperios cerută de stadiul de dezvoltare şi de orientare a culturii româneşti, cînd istoria şi istoriografia reprezintă o dimensiune a vieţii contemporane, cartea lui Al. Zub reprezintă un îndemn la responsabilă meditaţie şi acţiune pozitivă.

Gh. Platon

MIHAI TODOSIA, *Doctrine economice contemporane*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1985, 172 p.

Apărut sub egida Ministerului Educaţiei şi Învăţămîntului, acest manual „se adresează — aşa cum se precizează în *Prefaţă* — studenţilor de la facultăţile de istorie-filosofie şi drept, elevilor şi studenţilor care activează în cercurile ştiinţifice de ştiinţe sociale, cadrelor didactice de ştiinţe sociale din învăţămîntul liceal şi superior, precum şi tuturor celor care doresc să aprofundeze problemele doctrinelor economice contemporane". Unitar prin obiectul, metoda şi criteriile de apreciere a teoriilor şi doctrinelor economice (aspecte precizate în primul capitol), manualul conţine mai întîi o succintă prezentare a principalelor curente de gîndire economică din perioada modernă. Sînt apoi tratate teorii şi doctrine economice contemporane, avîndu-se în vedere selectarea celor de largă circulaţie internaţională, operele celor mai reprezentativi autori, evidenţierea contribuţiei acestora la dezvoltarea patrimoniului universal al gîndirii economice, delimitarea caracterului ştiinţific de cel apologetic etc.

Într-o anumită perioadă, observă autorul, dogmatismul a sclerozat gîndirea economică marxistă, după care au reînceput discuţiile cu adevărat ştiinţifice. „Critica dogmatismului şi a politicii de dictat a favorizat ca pe fondul marilor prefaceri revoluţionare din lumea contemporană, să apară o diversitate de idei şi teorii economice, care au contribuit în mod efectiv la îmbogăţirea economiei politice marxiste şi la eliminarea unor prejudecăţi şi teze eronate care au dăunat, în egală măsură, practicii şi gîndirii economice. Acceptarea unei varietăţi de opinii şi confruntarea lor liberă duce la o mai mare apropiere de realitate, la progresul ştiinţei, la inaugurarea unor raporturi de egalitate şi respect reciproc" (p. 23). Acesta este spiritul nu numai declarat ci şi respectat în cadrul demersului întreprins de prof. univ. dr. Mihai Todosia.

Vasta problematică este tratată descifrîndu-se cu atenţie poziţiile şi interesele diferitelor clase şi categorii sociale, cercuri politice, pe fondul marilor prefaceri care au avut loc în lumea contemporană, în perioada interbelică şi, mai ales, în cea postbelică. Intensificarea schimburilor şi cooperării economice internaţionale, imperativul lichidării decalajelor şi al instaurării unei noi ordini economice, apariţia fenomenului integrării regionale şi cumulul de crize cu care se confruntă lumea capitalistă — se precizează în manual — au determinat creşterea interesului economiştilor pentru studiul relaţiilor economice internaţionale. Şcoala economică românească a adus o importantă contribuţie la analiza relaţiilor economice internaţionale, la critica unor teorii care apără privilegiile unor state, la găsirea de căi şi soluţii pentru adîncirea colaborării economice şi instaurarea unei noi ordini economice internaţionale.

Economiştii contemporani sînt preocupaţi în mod special de studiul fenomenului de subdezvoltare şi cauzelor care l-au generat, al decalajelor dintre ţările bogate şi cele sărace, al căilor de lichidare a înapoierii economice şi a inegalităţii dintre naţiuni. „Aceste probleme sînt tratate de pe variate poziţii ideologice, se bazează pe diverse realităţi şi, prin modul cum se preconizează soluţionarea lor, se urmăresc anumite interese sociale şi naţionale" (p. 86). Instaurarea unei noi ordini economice internaţionale preocupă nu numai pe economişti şi oameni politici, ci şi instituţiile internaţionale, în primul rînd O.N.U., întreaga opinie publică mondială. Realizarea acesteia înseamnă reaşezarea pe baze noi, mai echitabile, a puterilor instituţionalizate şi, de fapt, a mecanismelor care reglează raporturile dintre state, realizarea dezarmării generale şi, în primul rînd, a celei nucleare.

Problema viitorului societăţii umane poate fi discutată din diverse unghiuri de vedere, de pe poziţii ideologice diferite, iar soluţiile preconizate servesc anumitor practici şi interese politice. Multă vreme viitorul societăţii umane a fost abordat prin prisma alternativei capitalism sau socialism, considerate ca singurele posibile. „O astfel de abordare este simplificatoare, nu ţine seama de diversitatea lumii contemporane" (p. 110). Aşa cum afirmă o seamă de specialişti, făurirea viitorului presupune luarea în considerare, pe lîngă dezvoltarea tehnologiei şi economiei, a valorilor culturale şi a diverselor civilizaţii existente în lume, care trebuie să dialogheze între ele.

Studiul gîndirii economice românești ne permite să înțelegem mai bine istoria generală a poporului nostru, strădaniile sale de a depăși greutățile de tot felul, pentru a-și asigura locul cuvenit în marea familie a popoarelor. In analiza atentă a orientărilor și direcțiilor din gîndirea economică în România interbelică se pornește de la importanța deosebită a Marii Uniri și de la aprecierea că „perioada interbelică constituie o etapă cheie în istoria poporului român. Ea reprezintă un moment de sinteză și un punct de plecare în evoluția sa ulterioară, prin prefacerile economice, sociale și politice ce au avut loc, care și-au pus amprenta adînc asupra întregii vieți culturale și ideologice a țării" (p. 126). Au elaborat lucrări de istorie și gîndire economică Victor Slăvescu, Gh. Zane, Nicolae Iorga, Gh. Brătianu, I. N. Angelescu, Gr. Mladenatz, Gh. M. Dobrovici, Lucrețiu Pătrășcanu, L. Rădăceanu, Eugen Demetrescu, Ștefan Zeletin, Virgil Madgearu, Șerban Voinea, Mihail Manoilescu, Gr. Antipa, C. I. Băicoianu, Ion Veverca ș.a., de reală valoare pentru cultura românească, iar, prin originalitatea analizei fenomenelor cercetate, și pentru cea universală (vezi p. 129 și urm.).

Un capitol special se referă la *Dezvoltarea gîndirii economice românești în anii construcției socialismului. Doctrina economică a președintelui Nicolae Ceaușescu*, avînd drept paragrafe: 1. Gîndirea economică după 23 August 1944, pînă la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist; 2. Doctrina economică a președintelui Nicolae Ceaușescu. Însemnătatea istorică a Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român pentru dezvoltarea științei economice din țara noastră; 3. Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român — moment istoric în dezvoltarea teoriei economice a președintelui Nicolae Ceaușescu despre transformarea revoluționară a României. In acest fel, gîndirea economică românească este prezentată pe baza unei periodizări corespunzătoare, scoțîndu-se în relief eforturile făcute pentru înlăturarea dogmatismului, preocupările multiple din domeniul teoriei economice românești și principalele realizări. Considerăm că autorul a reușit să găsească modalitatea cea mai potrivită de stabilire a locului gîndirii românești în doctrinele economice contemporane.

Manualul prof. univ. dr. Mihai Todosia reprezintă rezultatul unor investigații și meditații îndelungate, concretizate în valoroase lucrări publicate sau prilejuite de predarea acestei discipline, cu pasiune și dăruire, numeroaselor serii de studenți. Interesul stîrnit printre studenți, dezbaterile vii angajate, contribuția deosebită a disciplinei la înțelegerea problematicii complexe a lumii contemporane, la lărgirea orizontului de idei constituie numai cîteva criterii ce ne permit să apreciem manualul ca o realizare de seamă în direcția predării științelor sociale în învățămîntul nostru superior.

Ion Agrigoroaiei

IOAN TOMOLE (ed.), *Lupta românilor din „Țara Silvaniei" pentru drepturi politice și făurirea statului național unitar român (1905—1918)*, culegere de documente, note, comentarii de Ioan Tomole, Editura Dacia (Testimonia), Cluj-Napoca, 1985, 243 p. + fotografii

Circumscrise perioadei istorice care stă sub semnul noului activism, în care românii din Transilvania s-au angajat direct în lupta politică, cele 126 documente ale culegerii sînt încadrate în șapte secțiuni care diferențiază aspectele luptei naționale a românilor din Sălaj, în perioada care a precedat Marii Uniri. Documentele selectate se referă la campaniile electorale parlamentare ale românilor, la adunările de protest, la manifestări culturale din perioada anterioară războiului, la mișcările din timpul războiului, din preajma și din timpul Adunării de la Alba Iulia.

Acordînd credit capacității autorului de a fi selectat piesele cele mai reprezentative, considerăm că documentele cuprinse în volum sînt de un real interes. Se disting cele referitoare la participarea românilor la alegeri, la condițiile în care s-au desfășurat acestea, precum și articolele din presă referitoare la starea de spirit a românilor, la tăria sentimentului de unitate. Apreciind importanța deosebită a acestui gen de culegeri pentru completarea imaginii, sublinierea proporțiilor, a formelor de manifestare și a implicațiilor luptei naționale, regretăm neglijența manifestată în traducerea documentelor maghiare, precum și libertatea pe care, nejustificat, și-a îngăduit-o îngrijitorul ediției de a interveni în corijarea termenilor (p. 19. nota).

Gh. Platon

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, *Relații romăno-engleze (1914—1933)*, Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, 1986, 184 p. + Anexe + Indice de nume + Rezumat

Dintre lucrările istoriografiei noastre contemporane care abordează direct sau tangențial relațiile româno-engleze, cea apărută recent ca supliment al „Anuarului de Istorie și Arheologie din Iași" și realizată de V. F. Dobrinescu merită o atenție și o apreciere aparte. Nu numai că în lucrare sînt inserate numeroase aspecte ale politicii externe a României sau ale relațiilor internaționale mai mult sau mai puțin cunoscute ; nu numai că autorul se vădește — și faptul este îndeobște cunoscut din alte lucrări publicate — un fin și neobosit cercetător care vrea să meargă în profunzimea cunoașterii, pînă la cele mai mici amănunte ; dar ceea ce trebuie remarcat este marele volum de muncă întreprins în arhivele principale din țară (Arhiva Ministerului de Externe, Arhiva Istorică Centrală, Arhiva Ministerului Apărării, Naționale, arhivele existente la Biblioteca Centrală de Stat) și din străinătate (British Library, Public Record Office), cuprinderea unei vaste bibliografii, ceea ce i-a permis să realizeze o lucrare meritorie, serioasă, plină de conținut, sobră.

În cele trei capitole (*Raporturi politico-diplomatice în anii primului război mondial ; Marea Britanie și România la Conferința păcii de la Paris (1919—1920) ; Relații româno-engleze între anii 1921 și 1933 ; Retrospective și orientări)* în care și-a împărțit lucrarea, autorul se referă la poziția Angliei față de România în primul război mondial și față de necesitatea obiectivă a desăvîrșirii unității naționale românești, unele rezerve manifestate de guvernul englez față de delegația română la Conferința păcii în privința granițelor și a despăgubirilor, relațiile diplomatice româno-engleze în suita de conferințe de după pacea de la Paris în care se încerca soluționarea unor probleme rămase în suspensie sau insuficient realizate. Dintre aspectele la care autorul se referă pe întregul spațiu al lucrării am menționa : problema minorităților, a datoriilor externe ale României, a raporturilor cu Rusia și apoi cu Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, a raporturilor cu Franța, Italia, Germania sau Ungaria, problema petrolului, a reparațiilor de război și a despăgubirilor, a dezarmării și a activității în Liga Națiunilor, a cooperării militare româno-engleze, a statutului Dunării, a fixării tarifelor vamale ș.a. Autorul consemnează că raporturile contradictorii anglo-franceze au împietat asupra climatului politic și economico-financiar al Europei postbelice și că România, în intervalul pe care îl are în vedere, a căutat să susțină „egalitatea suverană" a țărilor, indiferent de întinderea teritorială sau puterea economică sau militară, adoptînd o politică de pace și încercînd o aplicare judicioasă a principiilor de drept internațional în raporturile internaționale. Față de România, poziția Angliei s-a manifestat inconstant sau rezervat și uneori, ca la Conferința păcii, chiar cu „puțină simpatie". Autorul explică această atitudine prin intenția Angliei de a limita pe cît posibil tendința de hegemonie a Franței în Europa, de a realiza acel „echilibru al puterilor" — politică tradițională engleză — și a căuta, pe cît posibil să exercite o influență economică în zona sud-est europeană, în dauna acelor năzuințe ale Franței.

La *Anexe*, autorul a inclus cîteva documente inedite și reprezentative pentru relațiile româno-engleze din arhivele britanice și românești. Lucrarea se încheie cu un *Indice de nume* și un *Rezumat* în limba engleză.

Considerăm că inițiativa lui V. F. Dobrinescu de a se ocupa de relațiile româno-engleze în perioada interbelică este lăudabilă și aduce o contribuție serioasă la cunoașterea politicii externe a României după înfăptuirea *Marii Uniri*. Lucrarea sa, care se adaugă altora cu o temă similară pe care deja le-a publicat în revistele de specialitate sau le-a comunicat la sesiunile româno-engleze de la Iași sau Londra, aduce în circuitul istoric informații inedite, este interesantă, istoriografia noastră îmbogățindu-se cu o operă științifică asupra unui subiect dificil pe care autorul, Valeriu Florin Dobrinescu l-a tratat cu toată seriozitatea și competența-i cunoscută.

Em. Bold

MARGOT HEGEMANN

S-a stins din viață, la 14 septembrie 1985, la Leipzig, dr. Margot Hegemann, distinsă personalitate a vieții științifice din R. D. Germană. Dispariția ei prematură lasă un gol imens, care nu va putea fi curînd umplut, atît în peisajul istoriografiei est-germane cît și în rîndurile istoricilor străini care au făcut din cercetarea istoriei României obiectul predilect al preocupărilor lor științifice de o viață. Căci Margot Hegemann a fost un sincer și bun prieten al României, a cărei istorie a cercetat-o cu competență și a predat-o la Universitatea „Karl Marx" din Leipzig. S-a numărat printre puținii specialiști în istoria României, în general și în istoria contemporană a țării noastre, în special, pe care i-a avut R. D. Germană. A fost secretara comisiei istorice mixte româno-est germane. În cadrul acordurilor bilaterale dintre Academia de Științe Social-Politice a R. S. România și Academia de Științe a R. D. Germane a vizitat România în repetate rînduri, întreprinzînd cercetări asidue în bibliotecile și arhivele din București, Iași, Sibiu. De Iași a legat-o o afecțiune particulară, nu o dată mărturisită. A poposit adesea cu plăcere în climatul propice cercetării științifice de la Iasi.

Istoric de prestigiu, a participat cu comunicări privind problematica românească postbelică la Congrese și manifestări științifice internaționale, aducînd astfel bune servicii țării noastre.

Margot Hegemann s-a născut la Sankt Michaelis, un sat din regiunea Erzgebirge (R. D. Germană), la 31 mai 1929, într-o familie de muncitori. A cunoscut din copilărie dura luptă pentru existență a familiilor proletare. A crescut în spirit antifascist, inspirat de tatăl ei, muncitor sticlar, care a preferat să rămînă fără lucru decît să intre în partidul nazist. A urmat cursuri pedagogice, pe care le-a absolvit în anul 1945, activînd ca învățătoare pînă în anul 1947. Este delegată la Facultatea Pedagogică a Universității din Leipzig, pe care o absolvă trei ani mai tîrziu. Între 1951—1955 frecventează și cursurile facultății muncitorești din cadrul Școlii superioare de cultură fizică din Leipzig.

Membru activ chiar de la înființare în organizațiile muncitorești de tineret, Margot Hegemann este primită în anul 1946 membră a Partidului Muncitoresc din R. D. Germană.

Istoria României de la începuturi pînă în zilele noastre a constituit obiectul prelegerilor pe care Margot Hegemann a început să le țină din anul 1955, întîi ca asistentă apoi ca docentă, la Institutul pentru istoria țărilor europene de democrație populară din cadrul Universității „Karl Marx" din Leipzig. Din anul 1969 a lucrat ca cercetător științific și apoi șef de secție la Institutul central de istorie al Academiei de Științe a R. D. Germană, filiala Leipzig.

Bogata ei activitate de cercetare științifică de trei decenii s-a concentrat asupra a două teme mari: istoria României și istoria C.A.E.R.-ului. Lucrarea ei cu caracter monografic: „Kurze Geschichte des R.G.W.", Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1980 („Scurtă istorie a R.G.W."-ului), care a găsit o bună apreciere și a avut un larg ecou în cercurile de specialitate, este consacrată acestui ultim aspect.

Domeniul de bază al preocupărilor ei științifice, în care și-a susținut și doctoratul cu o dizertație privind *Dictatul de la Viena (1940) și transformarea României într-o bază de agresiune a imperialismului german*, Leipzig, 1961, 392 p. *(Das Diktat von Wien (1940) und die Umwandlung Rumäniens in eine Aggressionsbasis des deutschen Imperialismus*, Phil. Diss., Leipzig, 1961, 392 S.) a rămas istoria interbelică a României. Într-un șir de

studii bine documentate, Margot Hegemann a împins cercetarea, după cum era şi firesc, şi după actul de la 23 August 1944, căruia i-a consacrat un interesant articol, aflat sub tipar: „Zur Vorbereitung und Durchführung des Volksaufstandes vom 23.8.1944 in Rumänien" („Despre pregătirea şi realizarea revoluţiei populare de la 23 August 1944 în România) în „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas".

Studiile sale: „Die Streitkräfte als Faktor des Klassenkampf während der volksdemokratischen Revolution in Rumänien 1944—1947", în „Zeitschrift für Militärgeschichte", Jahrgang 22, 1983, Heft 2, S. 144—162; „Zur Aussenwirtschaftspolitik der europäischen Volksdemokratien beim Übergang zum Aufbau des Sozialismus- dargesstellt am Beispiel Rumäniens", în „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas", Bd. 30, Berlin, 1984, S. 299—352, şi „Zum Charakter des rumänischen Staates 1944—1945", sub tipar în revista „Leipziger Hefte zur Revolutionsgeschichte" se constituie în contribuţii de certă valoare ale istoriografiei marxiste din R. D. Germană la explicarea ştiinţifică a proceselor istorice din România anilor de după eliberare.

Principalelor momente din istoria modernă a României: — revoluţia de la 1848 şi cucerirea independenţei — le-a consacrat de asemenea, două studii interesante: „Die europäischen Revolutionen 1848/1849" în: „Revolutionen der Neuzeit" hrsg. von Manfred Kossok, Vaduz/Liechtenstein, 1982, S. 271—324 şi „100 Jahre Unabhängigkeit Rumäniens", în „Urania", 53, 1977, Heft 5, S. 76—77.

Tot lui Margot Hegemann i se datorează capitolul privind România din volumele 1 şi 2 ale colecţiei „Quellen und Materialien zur volksdemokratischen Revolution" şi articolul: *Rumänian* din „Kleine Enzyklopädie Weltgeschichte", Leipzig, 1964, p. 622—629.

Dispariţia dr. Margot Hegemann este, atît pentru istoriografia din R. D. Germană, cît şi pentru istoriografia românească, o grea şi ireparabilă pierdere. S-a pierdut un foarte bun specialist, care a scris sau a făcut cunoscută de la înălţimea catedrei sau în amfiteatrele Congreselor internaţionale istoria mai veche sau mai nouă a României. S-a pierdut, în acelaşi timp, un om, cu mari calităţi sufleteşti, o neasemuită colegă şi prietenă, gata oricînd să sară în ajutorul istoricilor sau al cercetătorilor români aflaţi cu rosturi ştiinţifice în R. D. Germană.

Pentru toate acestea, Margot Hegemann şi-a cîştigat demult şi pentru totdeauna un drept binemeritat la recunoştinţa noastră. Nu mai puţin un loc în inimile noastre. A aduce aici un pios omagiu memoriei ei este pentru istoricii ieşeni o datorie morală care se impune de la sine.

Steluţa Mărieş